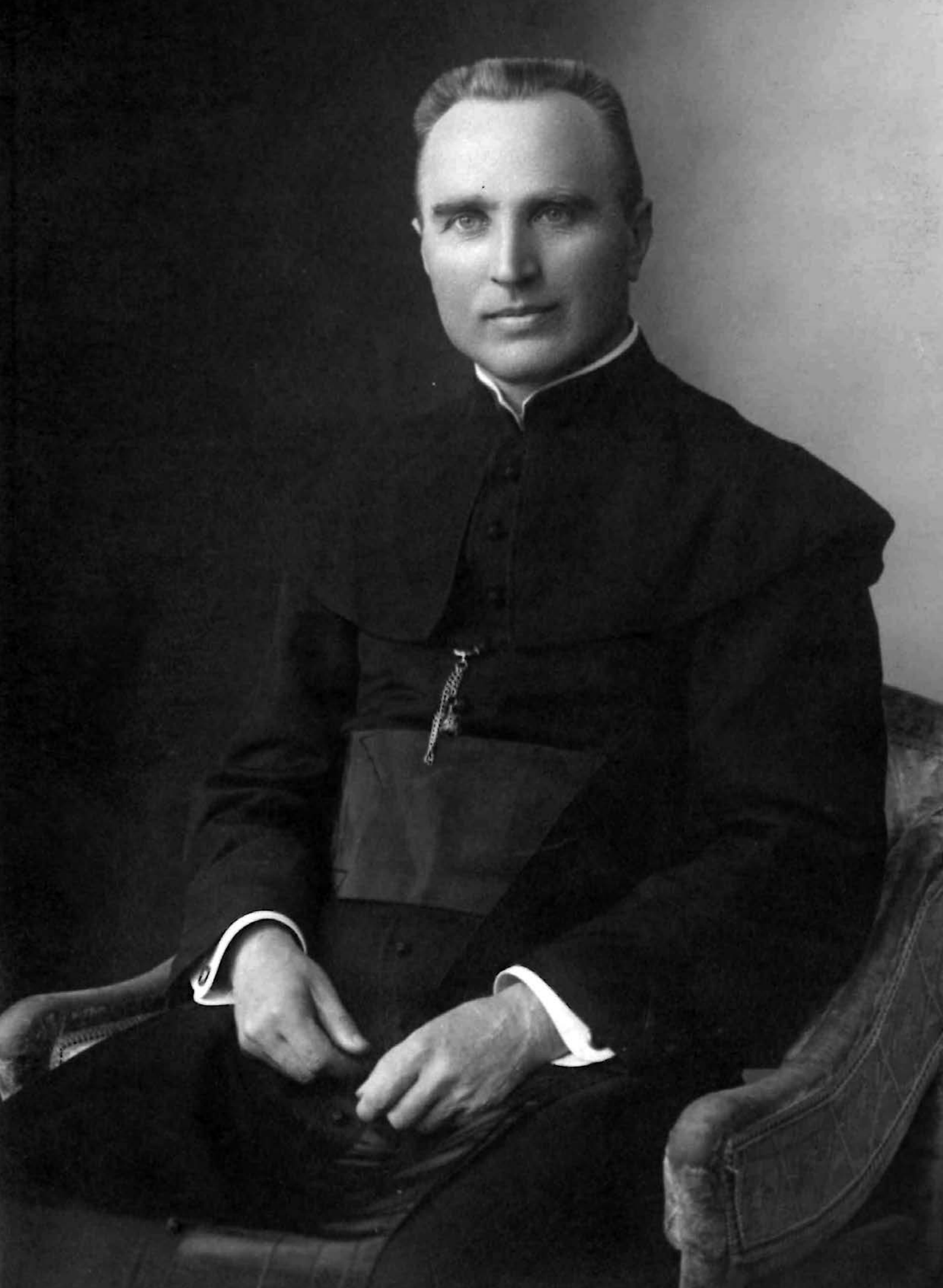

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI,

Šis numeris skiriamas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio trisdešimtmečiui. Šis Sąjūdžio jubiliejus išsiskyrė ne tik tradiciniais jo kūrėjų prisiminimais. Birželio 3 d. Lietuvos mokslų akademijos Didžiojoje salėje vykusiam minėjime-konferencijoje inicijuotas Tautos forumo steigimas, o priimta deklaracija „Su Sąjūdžiu – į Tautos forumą!“ esame pakviesti iš naujo telktis valstybės kūrimui. Atliepdamas Deklaracijos idėjoms, Vytautas Sinica minėjime-konferencijoje pasakiojo kalboje pažymėjo – „Sąjūdžio buvo per mažą“. Skyriuje „Iš Romualdo Ozolo palikimo“ – autentiški 1988 m. birželio 2 ir 3 d. įvykių liudijimai, su istorine tapusia R. Ozolo sovietmečio palikimo diagnoze – apie „kiekvienam iš mūsų slypintį staliniuką“ ir vėl šiandien naujai skambantis klausimas: „kaip Sąjūdžiui pavyko patraukti žmones?“ (p. 29). „Paminėjimai“ taip pat sąjūdiniai. Dr. Jūratė Laučiūtė atsiminimų kertelėje „Kaip Sąjūdis judino Leningradą...“ pažeria mažai kam žinomų faktų ir primena „Už jūsų ir mūsų laisvę“ idėjos suvienytus žmones.

Su Sąjūdžio iškovojimais ir mūsų dienų praradimais susijusi šiandien vėl aktuali lietuvių kalbos statuso problema. Žurnalo aktyvus bendradarbis prof. Juozas Žilys atkuria teises ir politines lietuvių kalbos paskelbimo valstybine aplinkybes. Dr. Vytautas Rubavičius apmąsto kalbos ir kultūros sąsajas su mūsų valstybingumu: „lietuviai esame ir savo valstybėje gyvuojame lietuvių kalbos dėka“ (p. 45). Ir tai nėra vien tik romantinis praėjusio amžiaus apžavas, bet pamatinis mūsų kulties sandas.

Valstybės šimtmečio proga pagerbiame Vasario 16-osios Lietuvos valstybės kūrėjus. Šiame numeryje „Mūsų didžiųjų“ puslapiai skirti signatarui kunigui Alfonsui Petruleiui. Vasario 16-osios signatarų biografė dr. Vilma Bukaitė atskleidžia įprastą signataro tapsmo formulę: dalyvavimas Vilniaus Didžiajame Seime, aktyvi veikla Lietuvos Taryboje ir valstybės kūrime. Jokio atsitiktinumo, tik pasiaukojamu darbu, patriotizmu pelnytą „valstybininko“ statusas.

Tęsiame pažintį apie Vilniaus lietuvių gyvenimą Lenkijos okupacijos sąlygomis. Vytautas Sinica kalbina prieškarį vilnietį Eugenijų Opariną apie gyvenimą Vilniuje lenkmečiu, sovietmečiu ir dabar.

Žurnalo numeris baigiamas taip pat sąjūdine tema. „Pristatymuose“ prof. Alvydas Jukbaitis vertina prof. Vytauto Radžvilo knygą „Kiek kartų gali atgimti tauta?“. „Nežinau kito Lietuvos filosofo, kurio teorinė mintis šiandien būtų taip suaugusi su Lietuvos valstybės reikalais... Taip jis elgėsi Sąjūdžio laikais, taip elgiasi ir prabėgus trisdešimčiai metų po jo.“

Redakcinė kolegija

MŪSŲ DIDIEJI

VILMA BUKAITĖ

DIEVUI IR TĖVYNEI: SIGNATARAS ALFONSAS PETRULIS

Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras kunigas Alfonsas Petrulis iškeliavo į amžinybę gana anksti, dar neturėdamas 55 metų. Nepaisant to, jis paliko pėdsaką ne tik savo parapijų žmonių širdyse, bet ir valstybės, raštijos, visuomeninio gyvenimo istorijoje. Svariausią šios iškilios asmenybės gyvenimo ir veiklos tyrimą 2017 m. paskelbusio istoriko Algimanto Katiliaus monografijoje¹ pateikta naujų ir patikslinta nemažai faktų, išanalizuoti dvasininko publicistiniai tekstai, aptarta jo veikla. Dar prieš dvidešimt metų biografinę apybraižą apie jį parengė ir Viktoras Alekna². Nepaisant kruopštaus autorių darbo, atrodo, kad valstybininko asmenybė lieka mažai pažįstama tyrinėtojams ir skaitytojams.

Gerokai nutolusios praeities žmonės pažįstame tik per rašytinius pasakojimus: jų pačių, artimųjų, aplinkinių ir bendraminčių. Jau pati A. Petrulio gyvenimo istorija klostėsi taip, kad jo amžininkai nepaliko išsamių liudijimų. Tėviškėje likusio viduriniojo brolio Boleslovo (1879–1955) sūnus Kęstutis Juozapas 1989 m. pasidalijo atsiminimais apie dėdę³. Gal juos būtų parašęs vyriausiajam broliui kunigui padedant mokslus baigęs ir ne vieną vasarą kartu praleidęs jaunėlis Vytautas (1890–1941), Lietuvos Respublikoje kurį laiką vadovavęs Finansų, prekybos ir pramonės ministerijai ir netgi ministrų kabinetui. Šio racionalaus

Izabelė ir Juozapas Petruliai su sūnumis Alfonsu (dešinėje), Boleslovu (kairėje) ir anūku Kęstučiu. Apie 1911–1912 m. Lietuvos nacionalinis muziejus.

¹ Katilius A. Vasiario 16-osios Akto signataras kunigas Alfonsas Petrulis. Vilnius, Lietuvos nacionalinis muziejus, 2017, 144 p.

² Alekna V. Nepriklausomybės akto signataras kun. Alfonsas Petrulis. Trakai, Vilnius, Voruta, 1996, 86 p.

³ Katilius A. Vasiario 16-osios Akto signataras kunigas Alfonsas Petrulis, p. 116–123.

talentingo ekonomisto memuaruose tikrai rastume įdomių ir gyvų štrichų brolio biografijai, tačiau jo gyvenimą anksti nutraukė sovietinės represijos¹.

A. Petrulis mums apie save pasakoja tik Lietuvos Tarybos protokoluose sukonspektuotais pasisakymais, spaudoje arba kituose negausiuose šaltiniuose skelbtomis detalėmis, jo paties publicistiniais tekstais, biografiniais įvykiais. Net ir po kruopščių tyrinėjimų vis dar punktyrišką, kartais sunkiai apčiuopiamą šio dvasininko biografiją sunku papildyti. Galima nebent interpretuoti jo tekstus ir žinomus faktus viliantis, kad dar atsirastų naujų tyrinėtojų pradžiuginsiančių šaltinių.

Tarp miestelių ir didmiesčių

Gana tradiciška, kad valstybininkų Petrulių gyvenimo istorija prasidėjo tarp Vabalninko ir Salamiesčio miestelių – Kateliškių kaime. Lietuvos Respubliką kūrė, prie jos gerovės prisidėjo daugelis iš valstiečių šeimų kilusių inteligentų. Biržų krašte paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais gimė net keletas gerai žinomų politikos ir kultūros asmenybių: Ernestas Galvanauskas, Martynas Yčas, Adolfas Sabaliauskas-Žalia Rūta, Jokūbas Šernas, Balys Sruoga, Kazys Binkis. A. Petrulis buvo vyresnis už juos, gimė 1873 m. rugpjūčio 4 d. Daugiau nei trisdešimt šio kunigo gyvenimo metų prabėgo dar spaudos draudimo laikotarpiu, ir bendraamžių veiklių lietuvių inteligentų tuomet buvo nedaug.

Nagrindėdamas A. Petrulio penkių Šiaulių gimnazijos klasių baigimo pažymėjimą, istorikas A. Katilius atkreipė dėmesį, jog jaunuolis nelankė pradžios mokyklos². Matyt, būsimąjo signataro gimtosiose apylinkėse būta bent pradžios mokyklą baigusių arba gimnaziją lankusių talentingų savamokslių pedagogų. 1889 m. užvėręs gimnazijos duris, A. Petrulis tik po poros metų įstojo į Žemaičių vyskupijos kunigų seminariją Kaune. Jam dėstė Jonas Mačiulis-Maironis, Kazimieras Jaunius, būsimieji vyskupai Gasparas Feliksas Cirtautas, Antanas Karosas, tame pačiame kurse mokėsi kitas būsimasis Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras Kazimieras Steponas Šaulys.

Nors išlaikęs keletą baigiamųjų egzaminų, A. Petrulis studijų Kaune nebaigė ir kunigystės šventimus priimti neskubėjo. Vėliau pasirinkęs sielovados darbą, jis daugelį gyvenimo metų praleido bažnytkaimiuose ir miesteliuose. Bet likimas jį ne kartą atvesdavo į miestus: mokyti arba dalyvauti pasaulietinėje veikloje. Iš tiems laikams nuo gimtinės jau tolimo, bet gana nedidelio Kauno A. Petrulis 1895 m. išvyko į Austrijos–Vengrijos imperijos miestą Lembergą – Lvovą. Jame tuo metu gyveno per 130 tūkst. gyventojų, didesnioji jų pusė buvo katalikų tikybos žmonės³. Buvęs Abiejų Tautų Respublikos miestas jau turėjo plačią kultūrinę ir ekonominę savivaldą, jame oficialiai buvo vartojamos lenkų ir ukrainiečių kalbos. Jaunuolis iš Lietuvos pasirinko studijas, artimesnes jo žemdirbiškai prigimčiai – įstojo į Lvovo imperatoriškąją veterinarijos institutą.

Galima tik kelti prielaidą, kad A. Petrulis buvo suabejojęs savo pašaukimu, bet akistata su savimi studijuojant pasaulietinę discipliną tolimame mieste tapo paskata apsispręsti dėl sielovados darbo. 1897 m. prašyme Vilniaus kunigų seminarijos rektoriui jis konstatavo: „Aš nesijaučiau ramus ir kažkoks vidinis balsas kvietė mane sugrįžti į seminariją. /.../ Laikau tą balsą kaip savo pašaukimo ženklą.“⁴ Čia antrame kurse jau mokėsi būsimasis Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras Jurgis Šaulys, už lietuvišką veiklą 1899 m. pašalintas iš seminarijos, o pirmame – Vladas Mironas. A. Petrulis buvo gerokai vyresnis, ten pat mokėsi tik metus. Apie jų tuometinę pažintį galime tik spėlioti, bet akivaizdu, kad abu iš Aukštaitijos kilę kunigai po keleto metų ją atnaujino.

1898 m. rudenį seminarijos absolventas išvyko į Sankt Peterburgo dvasinę akademiją tęsti studijų jau aukštojoje mokykloje. Taigi manytume, joms būtinas rekomendacijas suteikę pedagogai palankiai atsiliepė apie A. Petrulio religingumą ir imlumą mokslams.

¹ Broliai Petruliai turėjo ir dvi seseris: Emiliją Peseckienę ir Adelę Balsevičienę.

² Katilius A. Vasario 16-osios Akto signataras kunigas Alfonsas Petrulis, p. 11.

³ Prieiga per internetą: <https://en.wikipedia.org/wiki/Lviv#Demographics>.

⁴ Katilius A. Vasario 16-osios Akto signataras kunigas Alfonsas Petrulis, p. 19.

Vis dėlto drėgnas ir atšiaurus Rusijos sostinės klimatas privertė šį jauną žmogų po keleto mėnesių grįžti į Lietuvą.

1899 m. balandžio 16 d.¹ Vilniaus vyskupas Steponas Aleksandras Zvierovičius suteikė A. Petruliui kunigo šventimus. Pirmąsias iškilmingas šv. Mišias Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje atlaikęs jaunas dvasininkas netrukus buvo paskirtas jos vikaru. Kaip matome, likimas šį žmogų ne kartą nukreipdavo į miestus, bet jis ten būdavo tik laikinas svečias: nė karto nevadovavo miesto parapijai, po studijų Kaune nė viename ilgiau negyveno.

Jau 1899 m. gruodį A. Petrulis buvo pasiūstas vadovauti nedidelei Bagdonavos parapijai (filijai) dabartinėje Baltarusijoje. Jos medinę šv. Mykolo Arkangelo bažnyčią įamžino po studijų į šį savo gimtąjį bažnytikaimį 1898 m. grįžęs ir pirmąją parodą jau kitąmet Vilniuje surengęs žymus dailininkas Ferdinandas Ruščicas. Tiesa, keletą metų jis daug keliavo po Vakarų Europą, taigi kunigui ir dailininkui greičiausiai teko bendrauti nebent trumpai ir paviršutiniškai.

Vilniaus vyskupijos bažnytinė vadovybė, atrodo, neabejojo A. Petrulio administraciniais gebėjimais ir gana greitai jam patikėjo parapiją. 1901 m. kunigas tapo dabartinio Molėtų rajono Joniškio miestelio šv. Apaštalo Jokūbo, po poros metų – Maišiagalos švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų parapijos klebonu.

Šeimos pasakojimuose išlikęs liudijimas, kad lenkų kalbos A. Petrulį mokė dar daraktoriai², jos žinias teko tobulinti jau studijuojant Kaune, juolab nuvykus į Lvovą ir Vilnių. Dabar galime tik kelti prielaidas, kad būtent Vilniaus kunigų seminarijoje, kur ypač išryškėjo lietuvių ir lenkų kultūros akistata, A. Petrulis pajuto akivaizdžią pagarbą gimtajai kalbai ir norą rūpintis būtent jos sklaida.

Nors ir gerai mokėdamas lenkų kalbą, kurios reikėjo Baltarusijos ir Vilniaus krašto parapijose dirbusiems dvasininkams, jis nuolat stengėsi, kad sielovada, kultūrinė ir švietimo veikla jose vyktų ir lietuviškai. Kadangi tokiam kunigo siekiui nepritardavo vietos pasaulietinė valdžia ir Vilniaus vyskupijos vadovybė, jis buvo dažnai kilnojamas iš vienos parapijos į kitą. 1907 m. rudenį netgi išvyko į tolimą Nalibokų švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų parapiją dabartinėje Baltarusijoje.

Tiesa, jau po metų naujas Vilniaus vyskupijos valdytojas Kazimieras Michalkevičius paskyrė A. Petrulį į Marcinkonių šv. Apaštalo Simono ir Tado parapiją, o 1911 m. balandžio mėnesį – į Pivašiūnų švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų parapiją. Būtent gyvendamas ten, A. Petrulis tapo Lietuvos Tarybos nariu ir įsitraukė į politinę veiklą, dėl kurios 1919 m. rugsėjį teko netgi ilgiau nei metams įsikurti Kaune, bet apie tai vėliau. Nepaisant šios gana nemažos pauzės, dvasininkas Pivašiūnuose gyveno tikrai ilgai – daugiau nei šešiolika metų.

Lietuvių visuomeninio gyvenimo dalyvis ir publicistas

Daugelis XIX a. pabaigos – XX a. pirmųjų dešimtmečių lietuvių inteligentų buvo universalūs žmonės, gebėję dalyvauti įvairių draugijų veikloje, bendradarbiauti spaudoje, telkti žmones. A. Petrulis nebuvo tarp žymiausių publicistų, bet prisidėjo steigiant laikraščius ir žurnalus gimtąja kalba, rašė informacinius straipsnius ir publicistiką. Jis parengė straipsnių ir žinučių „Vilniaus žinioms“, „Vilčiai“, „Draugijai“, „Tėvynės sargui“. Ypač daug rašė apie lietuvių kalbos padėtį Rytų Lietuvoje, šio regiono įvairių tautybių gyventojų tarpusavio santykius, draugijų veiklą.

Į lietuvišką spaudą A. Petrulis pradėjo rašyti jau 1905 m., tačiau dauguma jo tekstų sukurti 1909–1919 m. Šiuo laikotarpiu, vadovaujant Marcinkonių ir Pivašiūnų parapijoms, jam pavyko įgyvendinti daugiausia visuomeninės veiklos sumanymų. Dar 1908 m. klebonas A. Petrulis tapo Lietuvių mokslo ir Lietuvių katalikų blaivybės draugijų nariu. Akademiniame srityje jis dažniau likdavo mecenatu, populiarioju, stebėtoju, o blaivybės idėjos sklaidai savo parapijose paskyrė daug pastangų. Netrukus Vilniaus vyskupijos kunigų susirinkime

¹ Datos nurodytos pagal Grigaliaus kalendorių.

² Katilius A. Vasa-rio 16-osios Akto signataras kunigas Alfonsas Petrulis, p. 11.

Kunigo Alfonso Petrulio suburtas Pivašiūnų parapijos choras. 1912 m. Lietuvos nacionalinis muziejus.

jis buvo išrinktas į komisiją, įgaliotą ginti lietuvių tikinčiųjų teises melstis gimtąja kalba, taip pat prisidėjo prie maldų lietuviškų vertimų naujo suredagavimo.

1911 m. A. Petrulis kartu su kunigais V. Mironu ir Jonu Novickiu įkūrė „Aušros“ bendrovę. Ji iki pat vokiečių okupacijos leido Vilniaus krašto tikintiesiems lietuviams skirtą to paties pavadinimo žurnalą. Pivašiūnų klebonas ne tik skyrė lėšų šiam leidiniui, bet ir rašė į jį pats: dažniausiai žinutes apie parapijos gyvenimą, o dvejus pirmuosius metus – dar ir mokslo populiarinimo tekstus. A. Petrulis parengė aštuonių straipsnių ciklą „Prigimties galybė“, kuriame populiariai pristatė filosofo Archimedo ir fiziko Izaoko Niutono atradimus, paaiškino lietaus, garso sklaidimo, barometro, telefono, termometro, patefono ir garso įrašymo įrenginio fonografo veikimo principus. Greičiausiai šis žmogus mėgo skaityti apie technikos naujoves ir norėjo sustiprinti skaitytojų – dažnai miestelių ir kaimų gyventojų – pasitikėjimą jomis.

Apibūdindamas fizikinius reiškinius, A. Petrulis rinkosi kasdienybės žodžius, pozityvią intonaciją ir vaizdžius, daugumai suprantamus pavyzdžius ir pabrėždavo, jog mokslas neprieštarauja religijai: „Jeigu jūs klausinėsite savęs, kaip atsirado daiktai, kuriuos jūs regite ir kaip Viešpats Dievas padarė pasaulį ir jį valdo, jeigu jūs įsiklausysite į vėją ir įsigėisite žinoti, kodėl jis pučia, jeigu jūs imsite tyrinėti, kodėl mažytis žiedelis keičiasi saulės šviesoj ir susitraukia per audrą, ir jeigu viso to /.../ rūpinsitės paieškoti knygoje ar prityrimuose, tuomet jūs išmoksitės pažinti ir pamėgti mokslo burtininkus.“¹ A. Petrulį domino techniniai moksliai, taigi jį tikriausiai bus pradžiuginęs mokymosi ir studijų metais remto sūnėno Leonardo Pesecko sprendimas rinktis aviacijos mokslus. Šis talentingas lakūnas vadovavo žvalgybos lėktuvų eskadrilei, kurį laiką netgi ėjo karo aviacijos vado pareigas. Lygiai taip pat labai koncentruotai ir suprantamai 1918 m. rudenį A. Petrulis laikraštyje „Tėvynės sargas“ atpasakojo pirmąją Lietuvos Konstituciją².

Pivašiūnuose jau veikė arba atvykus A. Petruliui buvo įkurti keleto populiarių draugijų skyriai. Klebonas perėmė vadovavimą Ūkio ir Vartotojų draugijų skyriams šiame miestelyje. 1913 m. jis talkino steigiant „Ryto“ švietimo draugiją, jos skyrių rugpjūtį įsteigė ir Pivašiūnuose. Tiesa, atrodo, kad teko daugiau veikti savarankiškai – prašomos pagalbos

¹ A. [A. Petrulis.] *Prigimties galybė* // *Aušra*, 1911, Nr. 1.

² Petrulis A. *Valstybė ir jos pamatai* // *Tėvynės sargas*, 1918, Nr. 18, 24.

įkuriant bibliotekėlę iš Vilniaus nesulaukta. 1914 m. Blaivybės draugijos Pivašiūnų skyriui priklausė 110 parapijiečių¹.

Kunigas mokėjo suburti savo vadovaujamų parapijų jaunimą. Marcinkonyse, o nuo 1912 m. kovo mėn. – ir Pivašiūnuose įsteigė lietuviškus chorus. A. Petrulio vadovavimo šioms parapijoms metais jie ne tik giedodavo pamaldų metu ar per religines šventes, tačiau netgi vykdavo koncertuoti į aplinkines parapijas.

Atrodo, kad būtent Pivašiūnuose A. Petruliui pavyko įgyvendinti daugelį turėtų visuomeninės ir spaudos veiklos sumanymų, įgyti parapijos žmonių pasitikėjimą, pagarbą, turbūt ir pripažinimą. Nedideliame miestelyje jis buvo viena iš įtakingiausių asmenybių, skatinusių tikinčiuosius gerbti lietuvių kalbą, mokytis verslumo, lavintis, gerbti tautinį paveldą, palaikyti bendruomeniškumą.

Politinės biografijos štrichai

A. Petrulis, atrodo, nebuvo entuziastingas politinių susibūrimų dalyvis, ideologas ar svarbiausių idėjų siūlytojas, bet norėjo dalyvauti ten, kur priimami krašto gyvenimui svarbūs sprendimai. 1905 m. gruodžio 4–5 d. Maišiagalos klebonas dalyvavo Didžiajame Vilniaus Seime ir po to vykusiuose krikščionis demokratų bandžiusios sutelkti dvasininkijos susitikimuose. Šiame svarbiame suvažiavime, įvykusiame nestabiliu ir nesaugiu revoliucijos laikotarpiu, du tūkstančiai lietuvių pirmą kartą dalijosi politinėmis idėjomis ir klausėsi diskusijų gimtąja kalba. Suvažiavimo prezidiume A. Petrulis išvydo daktarą Joną Basanavičių, inžinierių Steponą Kairį, Vilniaus žemės banke dirbusį Antaną Smetoną, salėje sėdėjo šio kolega Mykolas Biržiška, teisininkas Jonas Vileišis, kursioke Panevėžio mokyklų kapelionas K. S. Šaulys, Vilniaus privačių mokyklų kapelionas V. Mironas, Kauno spaustuvininkas Saliamonas Banaitis, dvarininkai Donatas Malinauskas ir Stanislovas Narutavičius². Dar kartą šie lietuvių politikai susitiko po dvylikos metų.

Dar tų pačių 1905 m. vasarą A. Petrulis pradėjo katekizuoti Maišiagalos parapijos vaikus lietuviškai, o galbūt ir Didžiojo Vilniaus Seimo nutarimų įkvėptas, 1906 m. miestelyje įkūrė lietuvišką pradžios mokyklą³.

Neabejotina, kad kunigas ir vėliau sekė spaudoje vykusias politines diskusijas, tačiau greičiau jau buvo tautinės veiklos praktikas. Kita vertus, bendravo ir su Vilniaus lietuvių inteligentais, buvo jų gerbiamas už lietuviybės sklaidą. Pirmojo pasaulinio karo metais, kai daugelis bendraminčių išvyko iš Lietuvos, vilniečiai prisiminė ir santūresnius visuomeninio gyvenimo dalyvius. 1917 m. liepos 10 d. A. Petrulis kartu su su kitais lietuvių inteligentais pasirašė memorandumą Vokietijos kancleriui Georgui Michaeliui. Jo rengėjai pabrėžė, kad svarbiausias lietuvių politinis lūkestis – Lietuvos nepriklausomybė. Tų pačių metų rugsėjo 18–22 dienomis Pivašiūnų klebonas dalyvavo Vilniuje surengtoje Lietuvių konferencijoje. Jos Organizacinis komitetas, rugpjūčio pradžioje sudarydamas kandidatų į Lietuvos Tarybą sąrašą, įtraukė A. Petrulio pavardę. Du trečdaliai balsavusiųjų viso krašto atstovų rugsėjo 22 d. palaikė šią kandidatūrą.

Lietuvos Taryboje A. Petrulis dirbo Skundų, Archyvų, Kunigų seminarijų, Bendrųjų įstatymų komisijose. Jis rinko informaciją apie vokiečių okupacinės valdžios savivalę, rūpinosi su katalikų sielovada ir paveldo apsauga susijusiais klausimais. Institucijos nariai pasidalijo Lietuvos teritoriją apskritimis – jose rinkdavo žmonių skundus, pageidavimus, pasakodavo apie politinius sprendimus ir sumanymus. A. Petrulis vykdavo susitikti su Širvintų ir Kaišiadorių apskričių gyventojais.

Kunigas net du kartus su kitais Lietuvos Tarybos nariais buvo išvykęs į užsienį: 1917 m. lapkritį kartu su Lietuvos Tarybos pirmininku A. Smetona, S. Kairiu, J. Šauliu ir Justinu Staugaičiu dalyvavo Berne vykusioje lietuvių konferencijoje. Joje Lietuvos Taryba buvo pripažinta „vyriausiąja visos lietuvių tautos ir visų jos organizacijų įstaiga“⁴. 1918 m. rugsėjo

¹ *Pivašiūnietis, Pivašiūnai // Aušra, 1915, Nr. 8.*

² *Bukaitė V. Nepriklausomybės akto signatarai Didžiajame Vilniaus Seime // Voruta, 2006, Nr. 1.*

³ *Katilius A. Vasaros 16-osios Akto signataras kunigas Alfonsas Petrulis, p. 25.*

⁴ *Lietuvių konferencija Šveicarijoje // Lietuvos aidas, 1917, Nr. 27.*

mėnesį A. Petrulis, A. Smetona ir M. Yčas aplankė popiežiaus nuncijų Monake ir Vokietijoje Eugenijų Pacelį (Eugenio Pacelli), būsimąjį popiežių Pijų XII. Pivašiūnų klebonas nemažai prisidėjo prie pastangų, kad į Vilnių būtų paskirtas lietuvis vyskupas, rinko šio klausimo argumentacijai reikalingą medžiagą Žemaičių vyskupui Pranciškui Karevičiui¹, ta pačia tema jis, ko gero, kalbėjosi ir su Šv. Sosto atstovu. Keltume prielaidą, kad kunigas gerai mokėjo ne tik rusų, lenkų, sielovadai svarbią lotynų, bet ir vokiečių kalbą.

Lietuvos Tarybos posėdžių protokoluose dažnai tik probėgšmiai pažymėta, kad A. Petrulis dalyvavo diskusijose – kadangi šie dokumentai galėjo būti konfiskuoti kratos metu, juose vengta pavojingų atvirų politinių pasažų. Be to, protokolus rengę institucijos talkininkai gal net sunkiai būtų spėję detalai stenografuoti kartais labai emociingas politikų kalbas. Akivaizdu, kad A. Petrulis nemažai kalbėjo 1917 m. gruodžio 6–15 d. vykusiose diskusijose dėl Lietuvos politinio savarankiškumo paskelbimo būdo, santvarkos ir teritorijos. Priimant politinius sprendimus, kartu su V. Mironu dažniau palaikydavo A. Smetoną ir J. Šaulį nei kitus kunigus – K. S. Šaulį, J. Staugaitį ir krikščionių demokratų politikus.

Kaip ir absoliuti institucijos narių dauguma, A. Petrulis pasirašė 1917 m. gruodžio 11 d. memorandumą, tačiau vėliau parėmė visišką nepriklausomybę. Įtemptame 1918 m. sausio 26 d. posėdyje jis pabrėžė: „Sodžius laukia Nepriklausomybės paskelbimo. Reikia išnaudoti momentas. /.../ Kai dėl konvencijų, tai paskutinis žodis bus joms pasakytas per visuotinas taikos derybas.“² Nors po šio posėdžio, kai kairiųjų ir dešiniųjų Lietuvos Tarybos narių nuostatos dėl nepriklausomybės paskelbimo formuluotės kardinaliai išsiskyrė ir institucijai kilo žlugimo pavojus, jos nariai sugebėjo susitarti.

Vasario 16 d. A. Petrulis kartu su kitais devyniolika lietuvių politikų Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto pirmininko A. Smetonos kabinete, kur tuomet posėdžiavo Lietuvos Taryba, pasirašė nutarimą dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Kovo 20 d. institucijai siunčiant delegaciją į Berlyną dėl valstybės pripažinimo, A. Petruliui pavyko sušvelninti atsinaujinusią įtampą diskutuojant, ar delegacija galėtų sutikti bent su palankiu sprendimu pagal 1917 m. gruodžio 11 d. memorandumą.

Skaitant protokolus, susidaro įspūdis, kad šis signataras stengėsi paskatinti kolegas veikti energingiau ir kuo greičiau imtis žygių, kad būtų apribota okupantų savivalė, nustatytos valstybės sienos, kunigų seminarijose įvestas dėstymas lietuvių kalba. 1918 m. liepos mėnesį jis paremia žodžio „valstybė“ vartojimą institucijos pavadinime: „Kodėl mes nenorime vadintis tikruoju savo vardu? /.../ Mūsų pastangos buvo gauti titulą, jį gavom ir esame pripažinti.“³ A. Petrulis dalyvavo redaguojant pirmuosius valstybės teisinius dokumentus – ne tik susijusius su sielovada, bet ir pirmąją laikinąją Lietuvos Konstituciją, Lietuvos Valstybės Tarybos rengtuosius įstatymus. Signataras tęsė veiklą 1919 m. pradžioje Kaune papildytoje Lietuvos Valstybės Taryboje. Tuomet į šią instituciją buvo išrinktas ir jo brolis Vytautas. Kovo–balandžio mėn. A. Petrulis ėjo antrojo jos sekretoriaus pareigas.

Raudonajai armijai, o vėliau Lenkijos kariuomenei šeimininkaujant Vilniaus krašte ir vykstant Nepriklausomybės kovoms, žinomam valstybininkui Pivašiūnuose buvo nesaugu. 1919 m. vasarą jį ten paėmė į nelaisvę lenkų kariai ir kurį laiką kalino Vilniuje. Rugsėjo 21 d. jis dar kartą buvo suimtas Dauguose ir tą pačią dieną išsilaisvinęs išvyko į Kauną. Lietuvos Respublikos laikinojoje sostinėje gyveno ilgiau nei metus, kurį laiką dirbo Tautos pažangos partijos Centro komiteto sekretoriumi. Kartu su kitais įtakingais jos žmonėmis dalyvavo rinkimuose į Steigiamąjį Seimą. Kadangi į jį nepateko, politinę veiklą Lietuvos Valstybės Taryboje baigė 1920 m. gegužės 15 d., parlamentui pradėjus darbą. Rudenį grįžęs į Pivašiūnus, A. Petrulis rėmė steigiamas lietuviškas mokyklas, kartu su ilgamečiu bendradarbiu Jonu Sabaičiu sutelkė lietuvių šaulių būrį. 1924 m. jis pradėjo vadovauti Stakliškių, o po poros metų – Alytaus dekanatui.

¹ Lietuvos Tarybos IV sesija, 6–7 posėdžiai, 1918 01 10, 11 // Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. 1917–1918 (toliau – LVTP). Vilnius, Mokslas, 1991, p. 177.

² Lietuvos Tarybos V sesija, 2 posėdis, 1918 01 26 // LVTP, p. 185.

³ Lietuvos Tarybos IX sesija, 4 posėdis, 1918 07 11 // LVTP, p. 264.

Musninkų parapijos klebonas Leonas Markuckis prie Alfonso Petrulio kapo. Apie 1929–1932 m. Lietuvos nacionalinis muziejus.

Apibūdinant A. Petrulį, galbūt tiksliau jį vadinti ne politiku, o valstybininku – šis žmogus, galima sakyti, jautėsi mobilizuotas nepriklausomos Lietuvos Respublikos kūrimo darbui. Jį mažai domino ideologinės plonybės, bet labai įkvėpė galimybė sukurti aplinką, kurioje lietuvių tautos gyvenimas, jų gimtoji kalba ir kultūra galėtų netrukdomai skleistis.

Pabaigos žodis

1927 m. gegužės pabaigoje Kaišiadorių vyskupas Juozapas Kukta paskyrė A. Petrulį į mažą atkampią Paparčių Šv. vyskupo Stanislovo ir šv. Pranciškaus Asyžiečio parapiją. Šį perkėlimą galėtume laikyti krikščionių demokratų pasaulėžiūros vyskupo nepalankumo kunigui tautininkui ženklu, bet lygiai taip pat – įkurdinimu ramioje parapijoje, kurioje mažiau varginančių pareigų. Dar tų pačių metų pradžioje dvasininkui teko porai mėnesių išvykti gydytis į Prancūziją ir Vokietiją, o Paparčiuose porą kartų paprašyti, kad klebono pareigas laikinai perimtų kitas kunigas.

Musninkų Švč. Trejybės parapija buvo paskutinė veržlaus, žingeidaus, nenuolankaus, rūpestingo, atkakliai įgyvendinusio užsibrėžtus tikslus žmogaus gyvenimo stotelė. Šiai parapijai A. Petrulis pradėjo vadovauti 1928 m. kovo 7 d., o jau birželio 28 d. baigė savo žemiškąją kelionę. Po poros dienų į paskutinio poilsio vietą bažnyčios šventoriuje jį palaidėjo ilga Širvintų dekanas Donato Linarto vadovaujama gedinčiųjų procesija. Joje ėjo kartu gyvenusi kunigo mama Izabelė Petrulienė (1852–1933), abu broliai ir kiti artimieji, keturiolika kunigų, tarp jų ir atsisveikinimo žodį taręs V. Mironas, krašto šviesuomenė, parapijos žmonės. Pabaigai norėtume pacituoti A. Petrulio straipsnio apie jam greičiausiai labai imponavusią asmenybę ištrauką. Manytume, šie žodžiai didele dalimi tiktų ir jo paties apibūdinimui: „Arkimedas buvo ne tikrai didžiai mokytas vyras, bet ir geriausias savo Tėvynės sūnus. Visą savo mokslą, visus savo išradimus jisai buvo pavedęs savo Tėvynės naudai. /.../ Garbingai pragyveno Arkimedas savo dienas ir su didžiausia pagarba minėjo jį, jam numirus, ne tikrai jo Tėvynė, bet ir kiti jam svetimi žmonės.“¹

¹ Prigimties galybė: Arkimedas ir jo išradimai // Aušra, 1911, Nr. 2.

FAKTAI IR ĮŽVALGOS

JUOZAS ŽILYS

VALSTYBINĖS LIETUVIŲ KALBOS ATKŪRIMAS KAIP RESPUBLIKOS IR JOS TITULINĖS TAUTOS TAPATUMO ĮTVIRTINIMAS. I

Lietuvių kalba teisės ir kultūros paveldo retrospektyvose

Šiuo atžvilgiu vertinant lietuvių kalbos statuso teisinio įtvirtinimo klausimą, galima pastebėti, kad po to, kai 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Tarybos aktu buvo paskelbta apie nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą, pirmuosiuose laikinuosiuose konstituciniuose aktuose dar nebuvo proklamuojama apie lietuvių kalbą kaip apie valstybinę kalbą. Nors 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose¹, 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose² ir 1920 m. birželio 10 d. Laikinojoje Lietuvos Valstybės Konstitucijoje³ nebuvo kalbama apie tai, kad kuriamos demokratinės respublikos valstybinė kalba yra lietuvių kalba, tačiau buvo aišku, kad tik laiko klausimas, kada tai bus teisiškai nustatyta. Lietuvos valstybės atkūrimas savaime buvo susijęs su nepertraukiama lietuvių tautos kova dėl kalbos ir kultūros išsaugojimo, su lietuviškos spaudos draudimo pasekmėmis, agresyviu rusifikavimu ir polonizavimu. Prisimintina, kad 1905 m. Rusijos imperijos pamatus sukrėtus galingai revoliucijai, revoliucinis judėjimas apėmė ir Lietuvą. 1905 m. gruodžio 4–6 dienomis posėdžiavęs Didysis Vilniaus Seimas deklaravo, kad mokyklose visi dalykai būtų dėstomi lietuvių kalba, o valsčiuose reikalai sprendžiami lietuviškai⁴. Lietuvių kalbos reikalavimas vis plačiau sklido ir įgijo visaapimančią socialinę galią.

1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje, kurią priėmė Steigiamasis Seimas, lietuvių kalbos principas suformuluotas pirmajame skirsnyje „Bendrieji dėsniai“⁵. Šioje Konstitucijos dalyje, apimančioje nuostatas dėl pagrindinių valstybės charakteristikų, paskelbta, kad „Valstybės kalba – lietuvių kalba. Vietinių kalbų vartojimą nustato įstatymas.“ Beje, kaip pastebima mokslo šaltiniuose, pradiniam Konstitucijos projekto variante greta valstybinės kalbos buvo paminėtos gudų, žydų ir lenkų kalbos, įvardytos vietinėmis kalbomis⁶.

1928 m. gegužės 15 d. Lietuvos Valstybės Konstitucijos⁷ 7 straipsnis dėl valstybinės lietuvių kalbos suformuluotas pagal 1922 m. rugpjūčio 1 d. Konstituciją. Beveik analogiškai lietuvių kalba apibūdinta 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijoje⁸, kartu pažymima, kad „įstatymu nustatoma, kuriuose Lietuvos kraštuose ir kuriose viešose įstaigose, be lietuvių kalbos, gali būti vartojamos ir kitos kalbos“.

Konstitucinės nuostatos dėl valstybinės kalbos buvo įgyvendinamos kitais teisės aktais. Štai Draugijų įstatyme nurodyta, kad bet kurios draugijos vadovybės nariai turi mokėti žodžiu ir raštu lietuvių kalbą. Draugijos protokolai, apyskaitos, narių knygos, pajamų ir išlaidų sąmatos ir pajamų, išlaidų ir turto knygos galėjo būti rašomos ir ne lietuviškai, tačiau teisinę reikšmę turėjo tik parašytos lietuvių kalba⁹. Spaudos įstatyme skelbta, kad laikraščius ir žurnalus leisti gali tik Lietuvos pilietis, kuris moka žodžiu ir raštu lietuvių kalbą ir gyvena Lietuvoje. Be viso kito pabrėžta, kad spaudinių lietuvių kalba „turi būti

¹ Laikinosios Vyriausybės žinios, papildymas, 1918, Nr. 1-1 a.

² Priedėlis prie Laikinosios Vyriausybės žinių, 1919, Nr. 6-24 a.

³ Laikinosios Vyriausybės žinios, 1920, Nr. 37-407.

⁴ Lietuvos istorija. Red. A. Šapoka. Kaunas, Šv. ministro K.L.K. leidinys, 1936, p. 517.

⁵ Vyriausybės žinios, 1922, Nr. 100-799.

⁶ Maksimaitis M. Lietuvos valstybės konstitucijų istorija. XX a. pirmoji pusė. Vilnius, Justitia, 2005, p. 124.

⁷ Vyriausybės žinios, 1928, Nr. 275-1778.

⁸ Vyriausybės žinios, 1938, Nr. 608-4271.

⁹ Vyriausybės žinios, 1936, Nr. 522-3626.

gryna ir taisyklinga“. Spaudos leidinius prižiūrėjo švietimo ministras, kuris, „pastebėjęs, kad spaudinio kalba negryna ar netaisyklinga, galėjo pranešti vidaus reikalų ministrui“. Pastarasis turėjo atitinkamų poveikio priemonių teisę¹. Spaustuvės vedėju ar laikytoju taip pat galėjo būti tik toks pilietis, kuris mokėjo žodžiu ir raštu lietuvių kalbą². Tokie patys reikalavimai galiojo knygynų vedėjams³. Visų nurodytų asmenų lietuvių kalbos gebėjimai galėjo būti patikrinti remiantis vidaus reikalų ministro patvirtintomis taisyklėmis⁴. Pagal šią tvarką lietuvių kalbos mokėjimas žodžiu ir raštu galėjo būti įrodomas „išeitojo lietuvių pradžios mokslo ne mažiau kaip 4 skyrių arba kitos lietuvių mokyklos tolygiu pažymėjimu“. Jeigu asmuo neturėjo tokio išsilavinimo, jo lietuvių kalbos žinios galėjo būti patikrintos komisijoje, kurios narius skyrė atitinkami ministrai. Nustatytu laiku asmeniui neatvykus į komisijos posėdį be pateisinamos priežasties, buvo laikoma, kad jis atsisakė patikrinimo ir neatitinka įstatyme nustatytų reikalavimų. Apie tai būdavo pranešama Vidaus reikalų ministerijos atitinkamam skyriui ar departamentui, kuris turėjo priimti galutinį sprendimą.

Lietuvių kaip valstybinės kalbos principas buvo įtvirtintas daugelyje kitų sričių. Štai Vietos savivaldybės įstatyme akcentuota, kad vietos savivaldybės kalba yra lietuvių kalba. Seniūnai, viršaičiai ir burmistrai, jų padėjėjai, apskričių valdybų nariai ir jų kandidatai, valsčių, apskričių ir miestų tarybų nariai turėjo mokėti lietuvių kalbą žodžiu ir raštu⁵.

Pagal Lietuvos pilietybės įstatymą nelietuvis, be visų kitų sąlygų, galėjo įgyti Lietuvos pilietybę tik tuo atveju, jeigu žodžiu ir raštu moka lietuvių kalbą⁶. Kalbos žinios buvo tikrinamos remiantis tvarka, nustatyta kituose pilietybės suteikimo procedūras reglamentuojančiuose teisės aktuose.

Atskirai buvo reguliuojama, kaip turi būti rašomi vardai, pavardės, pravardės, taip pat vietovardžiai. Jau 1920 m. vasario 6 d. ministro pirmininko Ernesto Galvanausko ir vidaus reikalų ministro Eliziejaus Draugelio įsakymu buvo nustatyta, kad dokumentuose ir oficialiuose raštuose žmonių vardai, pavardės ir pravardės, taip pat kaimų, sodžių, miestų ir miestelių pavadinimai turi būti rašomi *nelaužant* lietuvių kalbos dėsnių, būtent taip, kaip jie yra lietuvių kalba tariaami ir *lietuvių kalbos fonetikos dėsniais einant*. Nelietuvių vardai ir pavardės turėjo būti rašomi nekeičiant jų šaknies, tik *priker giant* lietuviškas galūnes. „Jei ne lietuvių kalba rašytuose dokumentuose, kuriais remiantis duodami nauji dokumentai, vardai ar pavardės buvo įrašyti ne taip, kaip reikalauja paragrafas 1, tai naujai duodamuose dokumentuose, kad būtų tikriausiai, tie vardai ir pavardės turi būti įrašomi skliausteliuose iš tų dokumentų.“⁷

Gyvenamųjų vietovių pavadinimai turėjo būti rašomi vadovaujantis tokia taisykle: „Toms vietoms, kurios, svetimiems valdant Lietuvą, dokumentuose ir oficialiuose raštuose buvo vadinamos kitokiu vardu, ne tuo, kuriuo tos pat vietos gyventojų vadinamos, turi būti paliktas žmonių vartojamas vardas ir šitasai oficialiniuose raštuose vardo skliausteliuose turi būti įrašomas svetimų duotas ir tuose dokumentuose vartojamas vardas. Norint tiksliau apsispręsti ta ar kita vieta, nurodant valsčių ar apskritį, į kurią toji vieta priklauso, gali atsitikti, kad dėl naujo administracinio Lietuvos padalinimo seniau nustatyti valsčių ar apskričių sienos ir vardai neatitinka dabartiniams. Tais atsitikimais, kai įrašoma į dokumentą žinia imama iš tų laikų dokumentų, reikia laikytis senųjų valsčių ir apskričių sienų ir vardų, o dabartinius rašyti skliausteliuose.“

1922 m. sausio 17 d. Steigiamojo Seimo priimtame Pavardžių keitimo įstatyme buvo nustatytos teisinės taisyklės, kuriomis remiantis pavardės galėjo būti keičiamos⁸. Nors įstatyme nebuvo konkrečiai nurodytos priežastys, dėl kurių gali būti prašoma keisti pavardę, tačiau viena iš jų buvo žmonių pageidavimai atkurti lietuviškos prigimties pavardes, kurios buvo surusintos ar sulenkintos. Šis įstatymas galiojo iki 1938 m. gruodžio 6 d. Pavardžių įstatymo priėmimo⁹, kuriame buvo susistemintos iki tol buvusios teisinės normos

¹ Vyriausybės žinios, 1935, Nr. 510-3538.

² Spausdinimo ir spausdinimo reikmenų įstatymas // Vyriausybės žinios, 1935, Nr. 510-3539.

³ Knygynų įstatymas // Vyriausybės žinios, 1937, Nr. 566-3928.

⁴ Lietuvių kalbos mokėjimo programa ir jos tikrinimo tvarka // Vyriausybės žinios, 1940, Nr. 702-5392.

⁵ Vyriausybės žinios, 1931, Nr. 356-2419.

⁶ Vyriausybės žinios, 1939, Nr. 656-4811.

⁷ Laikinosios Vyriausybės žinios, 1920, Nr. 19-233.

⁸ Vyriausybės žinios, 1922, Nr. 19-696.

⁹ Vyriausybės žinios, 1938, Nr. 629-4506.

dėl pavardžių *davimo*, keitimo, taisymo ir rašymo. Pagal įstatymą galėjo būti atsitaigosios slaviskas priesagas turinčios lietuvių pavardės, taip pat verstos į kitas kalbas, iškreiptos dėl svetimų kalbų įtakos. Galėjo būti taisomos tarminės ir nukrypusios nuo bendrinės kalbos dėsnių lietuviškos pavardės. Pagrindinė taisyklė rašant pavardes buvo ta, kad lietuvių pavardė buvo rašoma bendrinės kalbos rašyba ir lytimis pagal Pavardžių žodyną. Nelietuvių pavardė turėjo būti rašoma pagal lietuvių kalbos ir rašybos dėsnius. Tačiau pavardė galėjo būti rašoma ir taip, „kaip savo kalba rašo jos turėtojas, jei to jis pageidauja ir jei tos kalbos raidynas yra lotyniškas“. Įstatyme buvo nurodyta, kad ateityje turės būti išleistas Pavardžių žodynas. Vėliau nustatyta, kad vidaus reikalų ministrui sutikus „senoji pavardė taisomame akte ir asmens dokumentuose įrašoma greta pataisytos pavardės, pvz., Balčiūnas-Balčiauskas. Tokio asmens pavardės taisomame akte daromas priedas, kad nepilnamečiai vaikai gauna vien pataisytą pavardę“¹.

Greta paminėtų teisės aktų, buvo paskelbti ir galiojo kiti teisės dokumentai, kuriuose formuluotos normos dėl asmens oficialiųjų dokumentų, pvz., Pasų įstatai, Vidaus pasams duoti taisyklės, Užsienio pasų bei vizų taisyklės. 1925 m. vasario 26 d. įsigaliojo vidaus reikalų ministro patvirtinta Žydų metrikų knygoms vesti instrukcija². Pagal šią instrukciją metrikų knygos buvo rašomos lietuvių ir žydų kalbomis. Lietuvių kalbos tekste žydų vardai rašomi lietuviškai, pvz., Chaimas, Simuelis, Leizeris. Metrikų knygas metrikacijos punktuose tvarkė rabinai ir jų pavaduotojai.

1918–1940 m. Lietuvos Respublikoje veikė valstybinės ir nevalstybinės struktūros, susijusios su lietuvių kalbos kultūros ugdymu ir jos plėtojimu. Viena iš jų – Antano Smetonos Lituanistikos institutas³. Šios mokslo įstaigos tikslai buvo: 1) tirti lietuvių kalbą, lietuvių tautosaką ir Lietuvos praeitį; 2) rinkti, tvarkyti ir skelbti lietuvių kalbos, lietuvių tautosakos ir Lietuvos istorijos mokslinę medžiagą ir šaltinius; 3) atstovauti lituanistikos mokslams Lietuvoje ir užsienyje. Institute buvo Lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos ir Lietuvių tautosakos skyriai. Pastarasis skyrius buvo pavadintas Lietuvių tautosakos archyvu. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Lietuvių kalbos skyriaus nustatyti ir švietimo ministro paskelbti „techniniai terminai“ buvo privalomi valstybės ir savivaldybių įstaigoms bei spaudai.

1935–1941 m. veikė Lietuvių kalbos draugija – kalbininkų ir kalbotyros mėgėjų organizacija, kurios tikslas buvo rūpintis literatūrinės lietuvių kalbos ugdymu ir norminimu. Draugijoje buvo terminologijos, spaudos, viešosios, mokyklinės ir užsienio lietuvių kalbos skyriai.

Tarpukariu įvairiuose Lietuvos teritorijos regionuose galiojo svetimų valstybių primesti ir įvairiomis kalbomis skelbti teisės aktai. Atsižvelgiant į tai, kad laikinosiose konstitucijose buvo numatytos prielaidos kurį laiką receptuoti svetimus teisės aktus, kurie buvo priimti iki Lietuvos valstybės atkūrimo, visų pirma reikėjo juos ne tik pritaikyti prie naujų socialinių poreikių, bet bent jau išversti į lietuvių kalbą. Štai didžiojoje Lietuvos teritorijos dalyje palikus laikinai veikti Rusijos imperijos civilinį kodeksą, 1928 ir 1933 m. jis buvo išverstas ir paskelbtas lietuviškai. Taip buvo pasielgta ir su Rusijos imperijos baudmių statutu, Vokietijos imperijos civiliniu kodeksu, kuris veikė Mažajoje Lietuvoje, taip pat su Napoleono civiliniu kodeksu. Pastarasis tam tikrą laiką galiojo Suvalkijoje. Greta šių darbų iškilo būtinybė formalizuoti tam tikrą lietuvių kalbos žodyno fondo dalį, atskirus teises sąvokas reiškiančius žodžius įtvirtinti kaip terminus. Prireikė kurti ir naujadarus, kurie atitiktų svetimomis kalbomis vartotas teises sąvokas, būdingas specifiniams teisiniams santykiams reguliuoti. Vartojamų teisės terminų įtvirtinimo, naujų sudarymo ir vieno-dinimo darbe pirmaisiais metais talkino Švietimo ministerijos terminologijos komisija, teikiamus ir aprobuotus terminus spausdinusi žurnale „Švietimo darbas“⁴.

¹ Pavardžių įstatymui vykdyti taisyklės // *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 639-4541.

² *Vyriausybės žinios*, 1925, Nr. 183-1246.

³ Antano Smetonos Lituanistikos Instituto statutas // *Vyriausybės žinios*, 1938, Nr. 624-4449.

⁴ *Lietuvos valstybės teisės aktai (1918. II. 16.–1940.VI. 15.). Parengė V. Andriulis, R. Mockevičius, V. Valeckaitė. Vilnius, Teisės institutas, 1996, p. XIX.*

Lietuvių kalba sovietinės okupacijos ir aneksijos metais

1940 m. birželio 15 d. SSRS okupavus Lietuvą ir pradėjus jos aneksiją, be visų kitų valstybės griovimo veiksmų, imtasi agresyviai naikinti kultūros, lietuvių kalbos funkcionavimą užtikrinančias institucijas. 1940 m. rugpjūčio 25 d. vadinamojoje Lietuvos TSR konstitucijoje nebeliko nuorodų į valstybinę lietuvių kalbą¹. Beje, greta lietuviško konstitucijos teksto nedelsiant buvo paskelbtas ir rusiškasis. Toje konstitucijoje lietuvių kalba

Parduotuvės iškaba Kalvarijose (dab. Marijampolės r.). 1960 m. Faino Šliomo nuotrauka. LCVA.

paminėta tik 83 straipsnyje: „/.../ teismo procesas atliekamas lietuvių kalba; asmenims, tos kalbos nemokantiems, užtikrinama teisė su bylos medžiaga susipažinti per vertėją, o taip pat teisme kalbėti gimtąja kalba“. Tiesa, 93 straipsnyje dar rašoma apie tai, kad piliečių teisė į mokslą, be kitų priedaidų, užtikrina „/.../ mokyklinis mokymas gimtąja kalba“.

Okupacijos ir aneksijos sąlygomis kryptingai diegiant rusų kalbą ir vadinamąją proletarinę kultūrą, panaikinus lietuvių kalbos valstybinį statusą, savaime siaurėjo lietuvių kalbos vartojimas. Nors buvo deklaruojama teisė mokytis gimtąja kalba, tačiau daugėjo mokyklų, kuriose lietuvių kalbos pamokos buvo antraeilis dalykas. Plėtėsi mokyklos su dėstomąja rusų kalba. Kai kuriuose rajonuose faktiškai buvo pereita prie raštvedybos vien rusų kalba. Vilniaus, Klaipėdos miestuose, Šalčininkų, iš dalies Trakų, Ignalinos rajonuose iš tardymo procedūrų išstūmus lietuvių kalbą, ši situacija atsispindėjo ir teismuose, prokuratūroje.

Tiesa, galima būtų paminėti kai kuriuos epizodinius bandymus užtikrinti lietuvių kalbos vartojimą. Štai dar prieš Antrąjį pasaulinį karą sovietinės Lietuvos liaudies komisarų taryba 1941 m. balandžio 14 d. priėmė nutarimą, kuriuo įpareigojo visus atvykusius dirbti į Lietuvą išmokyti lietuvių kalbą. Po karo 1944 m. balandžio 28 d. liaudies komisarų taryba vėl įpareigojo darbuotojus, dirbančius „tarybinėse, ūkinėse ir kitose įstaigose“ ir nemokančius arba mažai temokančius lietuvių kalbą, ją išmokyti. Tačiau šie nutarimai, kitos fragmentiškos pastangos pasipriešinti rusifikacijai nebegalėjo sustabdyti kryptingo rusų kalbos skverbimosi į viešąjį gyvenimą.

Skirtingai nuo carizmo metų rusifikacija pasireiškė rafinuotesnėmis formomis. Nebuvo draudžiamos lietuvių mokyklos, lietuvių kalbos rašmenys, knygos ir spauda, leista visai kontroliuojama tautinė kultūra. Lietuvių tautos rusinimas vyko Maskvai deklaruojant *proletarinį internacionalizmą*, jis buvo neviešas, planingas ir sistemingas². Daugelis tokio pobūdžio politinių ir teisinių direktyvų buvo slaptos, visuomenei mažai žinomos, tačiau jų veikimo pasekmės buvo akivaizdžios švietimo, kultūros ir visose kitose socialinio gyvenimo srityse. Okupacijos laikotarpiu rusifikavimo intensyvumas keitėsi kartu su SSRS politinio režimo slinktimis. Visuotinai pripažįstama, kad šiuo atžvilgiu agresyviausias buvo stalinizmo laikotarpis (1940–1953 m.).

Po Stalino mirties kurį laiką radosi priedaidų laisviau plėtoti tautinę kultūrą, į viešumą kelti kai kurias socialines aktualijas. Štai grupė garsių lietuvių rašytojų, mokslininkų, menininkų – Antanas Vienuolis, Vincas Mykolaitis-Putinas, Petras Vaičiūnas, Juozas Balčikonis, Antanas Gudaitis, Balys Dvarionas, Kipras Petrauskas, Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, Petras Aleksandravičius, Marcelinas Šikšnys, Petras Rimša – raštu kreipėsi į Lietuvos SSR Ministrų tarybos pirmininką Motiejų Šumauską dėl lietuvių kalbos ir konkrečiai – lietuviškų mokyklų būklės Pietryčių Lietuvoje. Susirūpinę, kad šioje Lietuvos dalyje kryptingai mažinamas lietuvių kalba dėstomų mokyklų skaičius, o lenkiškose mokyklose lietuvių kalbos mokymas yra „gryna formalybė ir fikcija“, rašto autoriai prašo „kuo skubiausiu laiku atitaisyti daromą Vilniaus krašto liaudžiai ir mūsų tarybinei respublikai didelę skriaudą“.³

¹ Vyriausybės žinios, 1940, Nr. 730-5997.

² Tininis V. Lietuvos rusifikacija paskutiniaisiais sovietinės okupacijos dešimtmėčiais // Lietuvos rytas, 1994 m. sausio 24 d.

³ Liekis A. Svetimi lietuvių namuose. Vilnius, Mokslo tyros institutas, 2014, p. 284.

Apie dramatišką lietuvių mokyklų, lietuvių kalbos vartojimo situaciją Pietryčių Lietuvoje Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos sesijoje 1956 m. lapkričio 29 d. kalbėjęs rašytojas A. Vienuolis nerimavo, kad Vilniaus krašte iki 1955 metų vietoj lietuviškų mokyklų įsteigtos 367 lenkiškos vidurinės, septynmetės ir pradinės mokyklos: „/.../ šis lenkiškų mokyklų tinklas planingai bei nuosekliai plečiamas lietuvių gyvenamuosiuose plotuose ir toliau. Tokiu būdu daugelis lietuvių norom nenorom verčiami savo vaikus, nemokančius lenkiškai, leisti į lenkų mokyklas, kuriose atkakliai kalama, jog jie esą ir turi būti lenkais. Net tokiose vietose, kur buržuazinės Lenkijos metu, kai šovinistinė polonizacija buvo vykdoma kuo plačiausiu mastu, dar veikė lietuviškos mokyklos, organizacijos ir bibliotekos, dabar ten steigiamos tik lenkiškos mokyklos ir lenkiškos bibliotekos.“ Rašytojas tiesiai reikalavo: „Visiems lietuviams turi būti lietuviškos mokyklos!“¹

Santykinį politinį atolaidį tautinių kultūrų atžvilgiu keitė griežtesni veiksmai. 1959 m. Lietuva, kaip ir Estija bei Latvija, buvo apkaltintos nacionalizmu, o 1961 m. komunistų partija paskelbė komunistinės visuomenės sukūrimo programą, pagal kurią tautos turėjo *susiliėti ir suklestėti*. Bet koks tautiškumas įvardytas kaip *atgyvena* ir *buržuazinis nacionalizmas*. Maskvoje projektuojant švietimo sistemos reformą, atkreiptas dėmesys į tai, kad Lietuvoje per daug mokyklų, kuriose dėstoma gimtąja kalba ir per mažai mišriųjų mokymo įstaigų. 1966 m. lapkričio 10 d. SSKP CK ir SSRS Ministrų taryba priėmė nutarimą, kuriuo reikalauta nacionalinių mokyklų klases, kuriose buvo daugiau kaip 25 mokiniai, per rusų kalbos pamokas dalyti į du pogrupius. Atsiradusias laisvas valandas leista skirti rusų kalbai².

Po 1964 m., kai N. Chruščiovo autoritarizmą pakeitė L. Brežnevo stagnacijos metas, kurį laiką buvo galimybių siekti Lietuvos kultūros laisvesnės raidos, tačiau po to vėl ryškėjo rusifikavimo tendencijos. Štai 1975 m. Taškente vyko konferencija „Rusų kalbos mokymosi ir dėstymo patirtis šalies aukštosiose ir specialiosiose mokyklose“. Nors ši konferencija nagrinėjo tarsi ir mokslo problemas, tačiau jai buvo akivaizdžiai suteikta politinė reikšmė – 1977 m. sausio 31 d. Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto biuras priėmė visiškai slaptą nutarimą „Dėl tolesnio rusų kalbos mokymo tobulinimo lietuvių (lenkų) bendrojo lavinimo mokyklose“³. Nutarime nurodyta ypač didelį dėmesį skirti rusų kalbos mokymui kaimo pradinėse ir aštuonmetėse mokyklose, įrengti rusų kalbos ir literatūros kabinetus, aprūpinti juos lingafonine aparatūra, padidinti rusų kalbos mokytojų skaičių.

1978 m. rugpjūčio 31 d. SSKP CK nutarime „Dėl tolesnio rusų kalbos mokymo ir dėstymo tobulinimo sąjunginėse respublikose“, 1978 m. spalio 16 d. LKP CK biuro nutarime „Dėl rusų kalbos mokymo ir dėstymo papildomų priemonių respublikos mokymo įstaigose“ numatyti nauji finansiniai ir materialiniai resursai rengiant rusų kalbos mokytojus ir keliant jų kvalifikaciją, plečiant knygų rusų kalba leidimą. Pagal nutarimą turėjo būti didinama mokomųjų laidų rusų kalba televizijoje ir radijuje apimtis, daugėti rusiškų knygų bibliotekose ir t. t. 1978 m. gruodžio 6 d. SSRS aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministro įsakyme buvo numatoma: „Plėsti teigiamą sąjunginių ir autonominių respublikų aukštųjų mokyklų patyrimą, susijusį su specialiųjų disciplinų dėstymo rusų kalba organizavimu; metiniuose ir perspektyviniuose mokomosios specialiųjų disciplinų literatūros, leidžiamos sąjunginėse respublikose, rengimo planuose numatyti jos leidybos rusų kalba didinimą; įpareigoti pavaldžių aukštųjų mokyklų rektorius ir specialiųjų vidurinių mokyklų direktorius plačiau praktikuoti kursinių ir diplominių projektų (darbų), gamybinės praktikos ataskaitų ruošimą ir rašymą rusų kalba.“

1979 m. birželio 22–24 d. Taškente vyko antroji sąjunginė vadinamoji mokslinė-teorinė konferencija „Rusų kalba – TSRS tautų draugystės ir bendradarbiavimo kalba“. Konferencijos rekomendacijose nurodyta, kad ikimokyklinių įstaigų auklėtojai turi plėsti kalbos gimtąją ir rusų kalba praktiką, išnaudoti įvairias veiklos sritis – pratybas, žaidi-

¹ Ten pat, p. 278–281.

² Tininis V. Lietuvos rusifikacija paskutiniaisiais sovietinės okupacijos dešimtmečiais.

³ Lietuvos valstybinis visuomenės organizacijų archyvas, f. 1771, ap. 254, b. 30, l. 28–33.

mus, darbą bei kasdienį bendravimą rusų kalba per pasivaikščiojimus, sporto šventes, rytmečius. Nemažai direktyvų buvo suformuluota ir aukštosioms bei specialiosioms vidurinėms mokykloms. Antai siūloma paskleisti Kirgizijos, Uzbekijos, Moldavijos ir kitų sąjunginių respublikų patirtį rengiant visuomeninių, bendrojo lavinimo ir specialiųjų dalykų dėstymą rusų kalba, pradedant nuo II–III kursų praktikuoti aukštųjų mokyklų mokslo darbų leidimą rusų kalba, imtis priemonių toliau didinti spaudos, informacijos agentūrų, televizijos ir radijo, kaip rusų kalbos propaguotojų, vaidmenį. Konferencijoje iš esmės buvo suformuluota visaapimanti rusifikavimo politinė doktrina, kuri buvo realizuojama SSRS ir komunistų partijos dokumentais. Štai 1983 m. gegužės 26 d. SSKP CK ir SSRS Ministrų taryba priėmė nutarimą „Dėl papildomų priemonių gerinant rusų kalbos mokymą sąjunginių respublikų vidurinėse mokyklose ir kitose mokymo įstaigose“. Šiuo dokumentu vėl buvo įsakyta skirti daugiau laiko rusų kalbai mokytis bendrojo lavinimo mokyklose ir kitose vidurinio mokymo įstaigose dėstomąja ne rusų kalba, esant reikalui, atiduoti šiems tikslams dalį arba visas valandas, skiriamas užsienio kalbai mokytis, 15 procentų padidinti darbo atlyginimą rusų kalbos ir literatūros mokytojams, įvesti rusų kalbos mokymą darželiuose ir parengiamosiose klasėse, padidinti rusų kalbos mokytojų skaičių. Atsižvelgiant į tai, kad pagal egzistavusią tvarką Maskvoje suformuluotos direktyvos turėjo būti įgyvendinamos per LKP CK ir Ministrų tarybos dokumentus, 1983 m. rugpjūčio 22 d. LKP CK parengė ir priėmė nutarimą, kuriuo buvo numatoma gerinti rusų kalbos mokymą vidurinėse mokyklose ir kitose vidurinio lavinimo įstaigose. Pakartojant SSRS aktų nuostatas, papildomai buvo skelbiama apie būsimas pastangas užtikrinti, kad visas jaunimas laisvai kalbėtų rusų kalba, padidintas atlyginimas rusų kalbos mokytojams, o studijuojantiems rusų kalbą – stipendijos, įvestos rusų kalbos pamokos lietuviškose, ikimokyklinėse įstaigose vaikams nuo penkerių metų. Beje, rusų ir lenkų kalbų mokymosi įstaigose lietuvių kalbos buvo mokomasi tik nuo ketvirtos klasės. Daugelyje vidurinių mokyklų buvo įvestas sustiprintas rusų kalbos mokymas, o aukštosiose mokyklose įsteigtos rusų kalba dėstomos akademinės grupės.

Partinė ideologinė konferencija. Vilnius. 1979 m. Michailo Rebio nuotrauka. LCVA.

Tikrovė buvo tokia, kad kai kuriose viešojo gyvenimo srityse lietuvių kalba tapo tik pagalbine bendravimo priemone. Štai ilgą laiką Lietuvos komunistų partijos suvažiavimai, LKP CK plenumai ir biuro posėdžiai vykdavo rusų kalba ir tik vėliau padėtis keitėsi. Lietuvių kalba buvo ignoruojama Vilniaus miesto ir rajono, Klaipėdos miesto, Šalčininkų ir kai kuriuose kituose rajonuose. Buvo valdymo sričių – paštas, oro transportas, geležinkelis, iš dalies prekyba, – iš kurių lietuvių kalba taip pat buvo baigiama išstumti. Apie lietuvių kalbos bent kokią ženklesnę reikšmę nebebuvo galima kalbėti kai kuriose vadinamosiose sąjunginio pavaldumo pramonės įmonėse.

Apibendrintai reikia konstatuoti, kad paminėtos politikos kryptys dėl rusų kalbos grėsmingai bylojo apie tendencijas, kurios ateityje sukurs dramatišką lietuvių kalbos ir kultūros situaciją.

Lietuvių kalbos valstybinio statuso atkūrimas – lietuvių tautos laisvės siekis

Visuomenėje brendo pasipriešinimas rusinimo tendencijoms. Nors viešumoje kurią laiką ir nebuvo pasisakoma apie tokios politikos politinį, socialinį pragaištingumą, tačiau renginiuose, kitomis aplinkybėmis plačiai diskutuota apie tikrovę, perspektyvas bei rusinimo pasekmes. M. Gorbačioviui paskelbus pertvarką (*perestrojka*), radosi galimybių atvirai prabilti apie lietuvių kalbos ir kultūros būklę. Lietuvių kalbos teisinių garantijų poreikis siejosi su tautos politiniais laisvės lūkesčiais – suvereniteto išplėtimu, ekonominiu savarankiškumu, o netrukus – su nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo idėjomis.

Žmonės reiškė tiesioginį ir netiesioginį nepasitenkinimą tuo, kad daugelyje viešojo gyvenimo sričių nebeliko galimybių bendrauti lietuvių kalba, kadangi atitinkamose įstaigose dirbantys darbuotojai nebuvo įpareigoti mokėti lietuvių kalbą ir ją bendrauti. Tai buvo akivaizdu daugelyje prekybos, buitinio aptarnavimo, sveikatos apsaugos, teisėsaugos, transporto, socialinio aprūpinimo sričių. Nesant teisinių garantijų, kurių pagrindu būtų galima ginti prigimtine teisę kalbėti gimtąja kalba ir ją vartoti, tolesnis vyksmas būtų nulėmtas jo stichiška raida. Atgimstant Lietuvai, apie šias grėsmes plačiai prabilta spaudoje, per radiją, televiziją. Lietuvių kalbos valstybinio statuso atkūrimo reikalauta visur – mėsiniuose žmonių susirinkimuose, mokslo įstaigų kolektyvuose.

Lietuvių kalbos valstybinio statuso reikšmę visų pirma gerai suprato inteligentija. Atgimimo metais buvo įsisąmoninta, jog nors lituanistai kaupė lingvistinę medžiagą, rengė solidžias mokslo studijas, buvo kuriami meno kūriniai, tačiau kalba buvo išprausta į ideologijos rėmus. Į tiksluosius, gamtos, taikomuosius, net ir socialinius bei humanitarinius mokslus vis labiau buvo brukama rusų kalba – dėl to skaudžiai nukentėjo ne tik terminijos raida, bet ir žodynas. Nepaisant lingvistų pastangų, kalba skurdo, tapo puskalbe su domינוjančiomis slavizmų svetimybėmis¹.

Apie lietuvių kalbos būseną ypač aštriai buvo kalbama Lietuvos rašytojų sąjungos pirminės partinės organizacijos atvirame susirinkime 1988 m. balandžio 4 d.² Štai Alfonsas Maldonis buvo įsitikinęs, kad „nacionalinio gyvenimo deformacijos prasideda nuo mokyklos, nuo kalbos eliminavimo iš viešojo gyvenimo. Šiuo požiūriu žvelgiant nepalaikytini ir mišrūs, t. y. dvikalbiai, darželiai.“ Jonas Mikėlinas teigė: „Suprantama, lietuviai, latviai, estai, baltarusiai, ukrainietis ar žydas nelinčiuojamas nei Maskvoje, nei Leningrade, nei Kaliningrade. Bet būkime nuoširdūs ir paklauskime savęs, ar šių tautų atstovas gimtąja kalba gali savo vaikus mokyti kaip rusai... Tarybų Sąjungos respublikose?“ Jonas Avyžius kalbėjo apie lietuvių kalbos dėstymą rusų mokyklose: „Čia apverktina padėtis, ką kalbėti! Lietuvių literatūros klasika, kaip ir apskritai lietuvių literatūra bei Lietuvos istorija, visai neįeina į tų mokyklų programas. Vienintelis požymis, iš kurio galima atskirti, kad minimos mokyklos bazuojasi mūsų respublikos teritorijoje, o ne kur nors prie Volgos, yra formalus

¹ Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija. Vyr. redaktorius A. Anušauskas. Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 611.

² Literatūra: nacionalumo ir internacionalumo problemos // Literatūra ir menas, 1988 m. balandžio 23 d.

lietuvių kalbos dėstymas nuo ketvirtos klasės. Kodėl tik nuo ketvirtos klasės, kai tuo tarpu rusų kalba lietuviams pradedama dėstyti darželiuose?.. Argi tokia mokykla, atitvėrusi savo moksleivius nuo broliškos tautos kalbos, istorijos, kultūros, gali išleisti į gyvenimą naują žmogų, tvirtai susijusį dvasiniais ryšiais su tais žmonėmis, ta žeme, kurią pasirinko sau nauja tėvyne?“ Pasak Sauliaus Šaltenio, „pagaliau prisipažinom, kad vietinių superinternacionalistų uolumas, nacionalinis nihilizmas lyg tyčia kurstė, provokavo negerus jausmus, nustumdamas vietines kalbas į Pelenės vietą. Kodėl, paklausėme, iš svetur atsikraustę piliečiai dešimtmečiais tebegyvena respublikoje lyg viešbuty ir nesimoko vietinės kalbos?“

Rašytojų sąjungos partinis susirinkimas kreipėsi į Aukščiausiąją Tarybą, kad būtų įtvirtintas Konstitucijos straipsnis, kuriame būtų nurodyta, jog lietuvių kalba yra valstybinė kalba. Siūlyta sustiprinti lietuvių kalbos statusą visose mokymo įstaigose, masinėse komunikacijos priemonėse ir viešajame gyvenime, atsisakyti projektų kurti mišrias mokyklas ir darželius, kuriuose mokoma dvikalbystės, suvienodinti vidurinių mokyklų rusistų, polonistų, lituanistų darbo užmokestį ir darbo sąlygas. Švietimo ministerijai siūlyta prailginti mokymosi laiką respublikos nelietuviškose mokyklose vienais metais ir tokiu būdu pagerinti jose lietuvių kalbos ir istorijos mokymą.

1988 m. pavasarį Lietuvoje, kaip ir kitose Pabaltijo respublikose – Estijoje bei Latvijoje, – plačiu mastu buvo svarstomos Lietuvos istorinės praeities ir esamos socialinės tikrovės problemos. Diskusijų akstinas buvo pasirengimas XIX sąjunginei partinei konferencijai, kurioje turėjo būti suformuluota nauja visuomenės raidos politinė programa. Prieš tai buvo paskelbtos šios programos pagrindinės tezės, kurių vertinimas įgijo platų visuomeninį pobūdį. Tai buvo ir prielaida visuotiniau viešai prabilti apie politines aktualijas, susijusias ir su lietuvių kalbos, kultūros, švietimo būkle. Štai grupė mokslininkų, kultūros veikėjų paskelbė kreipimąsi į XIX sąjunginę partinę konferenciją. Reikalauta iš esmės padidinti dvasinės kultūros potencialą, duoti materialines garantijas dvasinės kultūros raidai, atsisakyti dehumanitarizavimo krypties liaudies švietimo sistemoje, saugoti ir puoselėti lietuvių kalbą¹.

Šiuo atžvilgiu paminėtina ir mokslininkų pasirašyta publikacija „Lietuvių kalba ir valstybinės kalbos klausimas“². Autoriai valstybinės kalbos atkūrimą siejo su Lietuvoje gyvenančių kitų tautų atstovų (rusų, latvių, lenkų, baltarusių, ukrainiečių, žydų, karaimų, totorių ir kt.) kultūriniais interesais. Reikštas įsitikinimas, kad jiems reikia sudaryti realias sąlygas įsteigti mokyklas gimtąja kalba arba turėti gimtosios kalbos pamokas, puoselėti savo tradicijas, ugdyti nacionalinę kultūrą. Kartu akcentuota, kad Lietuvoje neturi būti tokių sričių, kuriose lietuvių kalba iš viso nebūtų vartojama arba kur jos vartojimas būtų siaurinamas. Respublikoje turi vyrauti lietuvių kalba, o tose vietose, kur gyvena daug kitataučių, lygiagrečiai su valstybine kalba, kurios turi būti skatinama mokytis, turi būti sudarytos sąlygos vartoti ir puoselėti visas vietos gyventojų kalbas. Mokslininkai rašė, kad „/.../ ilgiau gyvenantys kultūringi, šeimyniškai, o ne perėjūniškai nusiteikę žmonės išmoka vietos kalbą, kartu mylėdami ir puoselėdami savo gimtąją“. Jie pasiūlė lietuvių kalbą paskelbti valstybine kalba ir suformuluoti straipsnį Konstitucijoje, nes kalba yra visos kultūros pagrindas ir didžiausia nacionalinė vertybė. Įtvirtinus respublikoje vyraujančios kalbos teisinę būklę, natūralesni pasidarytų jos santykiai su kitomis kalbomis, visi respublikos gyventojai įsitrauktų į visuomeninį gyvenimą, stiprėtų tautų draugystė ir tarpusavio pagarba, o kitų kalbų teisės nebūtų apriojamos. Pasiūlytas toks Konstitucijos straipsnis: „Valstybinė Lietuvos TSR kalba yra lietuvių kalba. Lietuvos TSR užtikrina lietuvių kalbos vartojimą valstybės ir visuomenės organų veikloje, švietimo, kultūros, mokslo, gamybos ir kitose įstaigose, įmonėse bei organizacijose, valstybės rūpinimąsi visapusišku lietuvių kalbos ugdymu ir mokymu. Sudaromos sąlygos ugdyti ir kitas Lietuvos TSR vartojamas kalbas, mokytis ir vartoti rusų kalbą kaip TSRS tautų tarpusavio bendravimo priemonę.“

¹ XIX sąjunginei partinei konferencijai // *Literatūra ir menas*, 1988 m. gegužės 28 d. Kreipimąsi pasirašė Anatolijus Rasteika, Gediminas Baravykas, Albertas Laurinčiukas, Bronius Leonavičius, Raimondas Miknevičius, Vytautas Laurušas, Juozas Širvinskas, Jonas Gričius, Donatas Pečiūra, Povilas Dikčius, Alfonsas Zdanavičius, Vytautas Martinkus, Romas Gudaitis, Regimantas Adomaitis, Valerija Rupšienė, Česlovas Kudaba.

² Tiesa, 1988 m. liepos 20 d. Publikacijos autoriai: Mokslų akademijos akademikas Vytautas Mažiulis, Mokslų akademijos nariai korespondentai Juozas Bulavas, Kazys Ulvydas, Zigmas Zinkevičius, filologijos mokslų daktarai Vytautas Ambrazas, Aleksas Girdenis, Jonas Palionis, Aleksandras Vanagas, filosofijos mokslų daktaras Bronius Kuzmickas, filologijos mokslų kandidatai Kazimieras Garšva, Laima Grumadienė.

Lietuvių kaip valstybinės kalbos įtvirtinimo Konstitucijoje klausimas brendė kartu su naujos Lietuvos TSR konstitucijos idėjomis. Tokia iniciatyva kilo Lietuvos mokslų akademijoje, kur buvo sudaryta komisija, turėjusi parengti pasiūlymus dėl konstitucijos¹. Mokslų akademijos prezidento Juro Poželos, Mokslų akademijos prezidiumo vyriausiojo mokslinio sekretoriaus Eduardo Vilko 1988 m. liepos 13 d. laiške Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumui „Apie Lietuvos TSR Konstitucijos keitimo reikalą“ buvo pasiūlyta plačiu mastu pakeisti galiojusią konstituciją ir parengti naujos projektą. Greta visų kitų egzistuojančių politinių, socialinių problemų, kurias reikia nedelsiant spręsti, aktualizuotas ir lietuvių kalbos konstitucinio statuso klausimas, akcentuota, kad „Respublikos švietimo, mokslo ir kultūros sistemos turi ugdyti lietuvių nacionalinę sąmonę“, o „Respublikoje gyvenančios tautinės mažumos naudoja kultūrinę ir švietimo autonomiją“². Mokslų akademijos parengtą Konstitucijos projektą 1988 m. rugsėjo 26 d. Mokslų akademijos prezidiumo vyriausiasis mokslinis sekretorius E. Vilkas išsiuntė Aukščiausiosios Tarybos prezidiumui³. Konstitucijos projekto, kurį pasirašė akademikas E. Vilkas ir Mokslų akademijos narys korespondentas Juozas Bulavas, naujame 77¹ straipsnyje buvo siūloma taip apibūdinti lietuvių kalbą: „Valstybinė Lietuvos TSR kalba yra lietuvių kalba. Lietuvos TSR garantuoja lietuvių kalbos vartojimą valstybės ir visuomenės organų veikloje, švietimo, kultūros, mokslo, gamybos ir kitose įstaigose, įmonėse bei organizacijose, valstybės rūpinimasi visapusišku lietuvių kalbos ugdymu ir mokymu. Sudaromos sąlygos ugdyti ir kitas Lietuvos TSR vartojamas kalbas, mokyti ir vartoti rusų kalbą kaip TSRS tautų tarpusavio bendravimo priemonę.“

Konstitucijos projekto 25 straipsnyje rašyta: „Lietuvos TSR veikia vieninga nacionalinė liaudies švietimo sistema, atitinkanti krašto istorines ir kultūros tradicijas bei liaudies ūkio kryptis. /.../ Respublikoje gyvenančių tautų piliečiams sudaromos galimybės mokytis vaikus gimtąja kalba ir puoselėti savo nacionalinę kultūrą, nelietuviams išmokti lietuvių kalbą, susipažinti su lietuvių kultūra, tautos istorija. Mokyklų nelietuvių mokomąja kalba mokymo programos atitinka Respublikos švietimo sistemos programas.“

Mokslų akademijos pasiūlymų pagrindu buvo rengiamas naujas Lietuvos Respublikos konstitucijos projekto variantas Aukščiausiosios Tarybos sudarytoje Konstitucijos tobulinimo sekcijoje. Parengtas projektas paskelbtas spaudoje⁴. Nors iš esmės buvo laikomasi Mokslų akademijos koncepcijos, tačiau kai kurie konstituciniai apibrėžimai pakoreguoti. Štai 77¹ straipsnyje atsisakyta nuostatos apie tai, kad sudaromos sąlygos „/.../ mokyti ir vartoti rusų kalbą kaip TSRS tautų tarpusavio bendravimo priemonę“.

Nors šis Konstitucijos projektas buvo pateiktas Aukščiausiajai Tarybai svarstyti, jam pritarė Sąjūdžio Seimas, tačiau jis nebuvo patvirtintas. Beje, Sąjūdžio Seimas savo sesijoje 1988 m. lapkričio 13–14 d. nagrinėjo šį projektą, o posėdžio dalyviai reikė aibę pasiūlymų. Štai Alvydas Butkus ir Raimundas Bartusevičius siūlė konstitucijoje nustatyti, kad lietuviški asmenvardžiai bei vietovardžiai yra neliečiami ir saugomi įstatymo. Zygmuntas Mackievičius pageidavo, kad Lietuvos teritorijoje, kur gyvena ne mažiau kaip 20 proc. lenkų, šalia valstybinės kalbos lygiomis teisėmis būtų vartojama ir lenkų kalba. Vladimiras Jefremovas siūlė papildyti projektą nuoroda į tai, kad „valstybė užtikrina rusų ir lenkų kalbų vartojimą švietimo, kultūros ir mokslo sferose, sudaromos sąlygos vartoti rusų ir lenkų kalbas piliečiams kreipiantis į valstybines bei visuomenines organizacijas ir organus“⁵.

Atsižvelgiant į visuotinį žmonių reikalavimą sustabdyti lietuvių kalbos diskriminavimą ir stūmimą iš viešojo gyvenimo, pagaliau viešai prabilo kompartijos, administracinės institucijos. 1988 m. liepos 19 d. įvyko ideologinio darbo, kultūros, mokslo ir švietimo komisijos prie LKP CK posėdis, kuriam pirmininkavo LKP CK sekretorius Lionginas Šepetys. Svarstyti persitvarkymo, demokratijos ir viešumo klausimai. Posėdyje pritarta Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto projektui dėl valstybinės lietuvių

¹ Plačiau apie tai žr.: Interviu su Mokslų akademijos prezidentu akademiku Juru Požela // *Gimtasis kraštas, 1988 m. rugpjūčio 4–10 d.; Lietuvos ateities, pažangos vardan. Interviu su Mokslų akademijos prezidentu akademiku Juru Požela ir Mokslų akademijos prezidiumo moksliniu sekretoriumi akademiku Eduardu Vilku* // Tiesa, 1988 m. spalio 30 d.

² Laiško nuorašas yra autoriaus asmeniniame archyve.

³ Konstitucijos projekto nuorašas yra autoriaus asmeniniame archyve.

⁴ Lietuvos TSR Konstitucijos projektas // *Atgimimas, 1988 m. spalio 10 d.*

⁵ Sąjūdžio Seimo rašto Aukščiausiajai Tarybai nuorašas yra autoriaus asmeniniame archyve.

kalbos įteisinimo. Komisija palankiai įvertino rengiamą dokumentą dėl papildomų priemonių lietuvių kalbos ir literatūros įstaigose¹. Oficialiai prabilta apie lietuvių kalbos būklę ir atvirai pasipriešinta Kremliaus direktyvoms. Komisijos paskelbtame dokumente buvo nurodyti ne tik konkretūs faktai dėl rusų kalbos agresyvaus diegimo viešajame gyvenime, švietimo sistemoje, kultūroje, moksle, bet ir apskritai įvertintas lietuvių kalbos vartojimo socialinis politinis arealas². Dokumente režiuruota: „Lietuvių kalbos funkcijos ir vartoseną susiaurėjo valstybinio ir partinio gyvenimo sferose, tarpžinybiniame susirašinėjime, daugelio žinybų dokumentacijoje, transporto, mokslo, gamybos, aptarnavimo, iš dalies net masinės informacijos ir kitose srityse. Šitaip lietuvių kalba neretai buvo stumiami į „vietinės“ antraeilės kalbos rangą. Daugelis respublikos vadovaujančių kadru, taip pat sveikatos apsaugos, aptarnavimo sferos ir kitų sričių darbuotojų nesupranta gyventojų daugumos kalbos, negali atlikti savo pareigų net ir tais atvejais, kai susikalbėti reikia greitai, be kliūčių ir nesusipratimų. Siaurėjant lietuvių kalbos vartojimo sferai stagnacijos laikotarpiu plito stichiškas kalbų maišymas viešajame gyvenime ir smarkiai nukentėjo taisyklingos kalbos prestižas. Mokykla nebepajėgia priešintis didėjančiam kalbos darymui ne tik dėl riboto gimtosios kalbos pamokų skaičiaus, bet ir dėl visiško lietuvių kalbos kurso nebuvimo aukštųjų mokyklų nefilologiniuose fakultetuose. Daugelis aukštąjį mokslą baigusių žmonių nesugeba kalbėti ir rašyti pakenčiama lietuvių kalba, be redaktoriaus pagalbos taisyklingai parašyti straipsnio ar reikalų rašto. /.../ Norint sudaryti sąlygas pilnakraujam lietuvių kalbos funkcionavimui, reikalinga valstybės globa.“

Kylant Atgimimo bangai, spaudžiant Sąjūdžiui, 1988 m. rugpjūčio 15 d. LKP Centro komitetas ir Ministrų taryba pagaliau ryžosi priimti nutarimą „Dėl papildomų priemonių lietuvių kalbos ir literatūros, Lietuvos TSR istorijos ir geografijos dėstymui ir mokymuisi respublikos mokyklose gerinti“. Nustatyta, kad ikimokyklinėse įstaigose auklėjama gimtąja kalba, o kitos kalbos, greta gimtosios, mokoma tik tėvams sutikus. Siekiant pagerinti lietuvių kalbos mokymą rusų ir lenkų kalba dėstomose mokyklose, turėjo būti įvestas lietuvių kalbos ir literatūros fakultatyvas, o aukštesiose mokyklose būsimiesiems visų specialybių mokytojams – kalbos kultūros kursas. Padidintas darbo užmokestis kaimo ir miesto tipo gyvenviečių vidurinių mokyklų su rusų ir lenkų dėstomąja kalba lietuvių kalbos ir literatūros mokytojams. Nors nutarime buvo gausu abstrakčių, bendrybių, įvairių „siekimų“, „gerinimų“, „tobulinimų“, „priemonių ėmimosi“, tačiau jau pats jo priėmimas buvo reikšmingas lietuvių kalbos konstitucinio statuso atkūrimui³.

Rengiantis Aukščiausiosios Tarybos sesijai, kurioje turėjo būti priimtas sprendimas dėl lietuvių kalbos valstybinio statuso ir jo konstitucinio įtvirtinimo, paskelbtas Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo aktas. Jame pripažinta, kad stagnacijos metu Lietuvoje ne visada buvo laikomasi laisvo kalbų vystymosi ir harmoningos dvikalbystės principų. Lietuvių kalbos funkcijos ir vartoseną susiaurėjo valstybinio ir visuomeninio gyvenimo sferose, žinybų dokumentacijoje, mokslo, gamybos, aptarnavimo srityse. Konstatuota, kad, siekiant užtikrinti lietuvių kalbos natūralų funkcionavimą ir vystymąsi valstybės ir visuomenės gyvenime, reikia jai suteikti valstybinės kalbos statusą ir nustatyti konkrečias jos vartojimo garantijas kartu nepažeidžiant kitų tautų teisės naudoti savo gimtąją kalbą⁴.

Beje, dar prieš Aukščiausiosios Tarybos sesiją Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas, atsižvelgdamas į žmonių siūlymus, mokslininkų nuomonę, pavedė Mokslų akademijai ir Lietuvių kalbos komisijai prie Mokslų akademijos parengti naują pavardžių, vardų ir tėvavardžių transkripciją iš rusų kalbos į lietuvių kalbą ir iš lietuvių kalbos į rusų kalbą reglamentuojantį dokumentą ir jį patvirtinti. Ministrų tarybai pavesta nustatyti dokumentų keitimo, kai to pageidauja piliečiai, tvarką, taip pat šio darbo terminus⁵.

Tęsinys kitame žurnalo numeryje.

¹ Tiesa, 1988 m. liepos 20 d.

² Dėl lietuvių kalbos kaip Lietuvos TSR valstybinės kalbos įteisinimo // *Literatūra ir menas*, 1988 m. liepos 30 d.

³ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1988, Nr. 25-255.

⁴ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1988, Nr. 30-312.

⁵ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1988, Nr. 33-348.

DOKUMENTAI

Šių metų birželio 3 dieną Lietuvos mokslų akademijos Didžiojoje salėje įvyko Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio (LPS) įkūrimo trisdešimtmečio minėjimas-konferencija „Su Sąjūdžio idėjomis už Lietuvą! Renginio metu ne tik paminėta iškilė sukaktis, tačiau ir paskelbta apie naujo visuomeninio politinio sambūrio – Tautos forumo – įsteigimą.

Tautos forumo kūrimosi kelias prasidėjo dar 2016 m. sausio 9 d., kai Lietuvos nacionaliniame muziejuje susibūrusi inteligentija paskelbė apie Vilniaus forumo sukūrimą. Forumo veikla lėtai, tačiau neužgesdama judėjo į priekį – surengta konferencijų esminės svarbos politinio gyvenimo klausimais, suformuluotos ir paskelbtos pozicijos bei reikalavimai valdžiai, inicijuotos tūkstančius palaikančių parašų surinkusios petichijos dėl socialinio teisingumo ir Lukiškių aikštės įamžinimo, 2016-ųjų rudenį dideliu tiražu išleistas ir išplatintas Seimo rinkimams skirtas Rinkėjo vadovas. Forumas nuolatos pildėsi naujais nariais ir grynino vertybines nuostatas.

Vilniaus forumo veikla visą šį laiką buvo neatsiejama nuo pastangų pažadinti aktyvesnei visuomeninei veiklai Lietuvos šviesuomenę, sąjūdiečius, kitus pilietiškus ir valstybės likimui neabejingus asmenis, ypač jaunimą. 2017 m. atsirado pirmieji forumai regionų centruose – Klaipėdoje ir Šiauliuose, 2018 metais įsteigti forumai Panevėžyje ir Kaune¹.

Steigiant Tautos forumą, priimta vertybinė deklaracija „Su Sąjūdžiu – į Tautos forumą!“. Pagrindinis akcentas – siekis išsaugoti laisvą, suverenią, ją įsteigusios lietuvių tautos interesus, o visų pirma tapatumą ir fizinį išlikimą gimtosiose žemėse galinčią apginti Lietuvos valstybę. Brėžiama aiški paralelė, jog dauguma šiandien Tautos forumo keliamų klausimų ir konstatuojamų valstybės gyvenimo ydų tėra iki šiol neįgyvendintų Sąjūdžio reformų padariniai.

Spausdiname Deklaracijos tekstą.

DEKLARACIJA SU SĄJŪDŽIU – Į TAUTOS FORUMĄ!

Mes, 2018 m. birželio 3 d. Vilniuje, Lietuvos mokslų akademijos salėje vykstančio Sąjūdžio trisdešimtmečio minėjimo-konferencijos „Su Sąjūdžio idėjomis už Lietuvą“ dalyviai, skelbiame pasaulėžiūrinių ir vertybinių nuostatų bei programinių politinių tikslų Deklaraciją „Su Sąjūdžiu – į Tautos forumą“.

Pareiškiamo:

Sąjūdžio – tautinio išsivadavimo judėjimo – siektas ir 1990 m. kovo 11 d. paskelbta nepriklausoma Lietuvos Respublika taip ir nebuvo sukurta. Išsivadavusi iš TSRS okupacijos jungo lietuvių tauta netapo tikrai laisva ir savivaldžia politine bendrija, o Lietuvos Respublika – iš tiesų nepriklausoma ir suverenia valstybe.

Sąjūdžiui atkuriant Nepriklausomybę buvo neįmanoma įsivaizduoti, jog vėl iškils, kaip tada manyta, visam laikui išspręstas egzistencinis tautos ir valstybės išlikimo klausimas. Tikėtasi, kad išsilaisvinusi ir tapusi Vakarų pasaulio – Europos Sąjungos ir NATO – dalimi Lietuva užsitikrino tvirtas saugumo garantijas ir netrukdomai žengs pažangos ir klestėjimo keliu. Šios viltys neišsipildė. Priešingai, tauta išsivaikščioja po pasaulį, o pats valstybingumas nyksta pražūtingai sparčiai.

Lietuvos grįžimas į Vakarų pasaulio geopolitinę erdvę ir transatlantines struktūras suteikė šaliai tam tikras saugumo garantijas, bet visavertei narystei Europos Sąjungoje Lietuva nebuvo pasirengusi ir už tai moka didžiulę kainą. Atkūrus Nepriklausomybę vykdytos drastiškos neoliberalios ekonominės reformos lėmė, kad patyrusi ekonominę

¹ Kauno forumo deklaracija. Prieiga per internetą: <https://kaunoforumas.wordpress.com/deklaracija/>.

nuosmukį Lietuva virto išsivysčiusių Vakarų šalių ekonominiu priedėliu ir įgijo daugelį išnaudojamos ekonominės kolonijos bruožų – tapo į Rytus plečiamos rinkos erdvės dalimi ir beatodairiškai naudojamų gamtinių bei žmogiškų išteklių šaltiniu.

Narystė Europos Sąjungoje, turėjusi stiprinti Lietuvos valstybingumo pagrindus ir jos tarptautinę padėtį, po Lisabonos sutarties virto šalies valstybingumą griaunančiu veiksniu. Šalies valdžiai nuolankiai sutinkant, be pasipriešinimo Europos Sąjungai ir kitoms globalioms struktūroms, atiduotos beveik visos jų slapčia ir neteisėtai – neatsiklausiant Tautos – jau baigiamos perimti suverenios valstybės galios. Lietuvos Respublika, virtusi tik ES administraciniu vienetu, prarado suverenumą ir beturi tik fasadinius valstybingumo atributus.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje skelbiamas Tautos suverenumo principas, demokratinė politinė valstybės santvarka, teisinės valstybės principai ir pamatinės piliečių teisės bei laisvės liko faktiškai neįgyvendinti. Demokratijos institucijos ir procedūros yra fasadas, slepiantis neosovietinį su valdžia susijusių oligarchinių grupių valdymą, vykdomą pasitelkus specialiąsias tarnybas ir kitus Konstitucijoje nenumatytus ir neteisėtus poveikio viešiesiems sprendimams svertus.

Lietuva virto kvazipolitinio valstybinio darinio bruožų turinčia šalimi. Valdančios ir dėl įtakos besigrumiančios politinės ir verslo grupuotės valdo Lietuvą kaip administracinį vienetą ir gina tik stambiojo tarptautinio kapitalo ir savo interesus, visiškai nesirūpinamos bendruoju visuomenės gėriu. Po trumpo Sąjūdžio dėmesio Lietuvai tarpsnio nuo 1992 m. Tautos ir pačios valstybės likimas bei ateities perspektyvos neberūpėjo nė vienai šali valdžiusiai politinei jėgai ir vyriausybei.

Lietuvoje vykdoma ekonominė ir socialinė politika, išvariusi iš šalies milžinišką darbingiausių gyventojų dalį, pagrįstai gali būti lyginama su okupantų vykdytu Tautos naikinimu, o mastais ir – turint omenyje bendruosius demografijos poslinkius – keliamais pavojais tautos būčiai ji net pralenkia.

Dar didesnė grėsmė yra tebesitęsiantis, tik naujais ir subtilesniais būdais vykdomas dvasinis, moralinis bei intelektinis Tautos naikinimas. Jis pradėjo stiprėti Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, o ratifikavus Lisabonos sutartį, įgyja vis agresyvesnes ir atviresnes formas. Jis reiškiasi ir yra pastebimas įvairiose srityse:

tesiant sovietmečio tradicijas vis atviriau puolama ir menkinama (kaip tariamai atsilikusi, uždara ir tamsi) lietuvių tauta – jos gyvenimo būdas, istorija, kultūrinė ir tautinė savimonė;

ginčijami idėjiniai ir istoriniai moderniosios tautinės Lietuvos valstybės pagrindai – net abejojama jos teisėtumu ir prasmingumu; nuolatinių puolimų ir patyčių taikiniu tapo ir Sąjūdžio laikais vykusio tautinio išsivadavimo kova;

ideologiniu vykstančio Lietuvos ištautinimo ir išvalstybinimo pagrindu tapo „globalios Lietuvos“ vizija: lietuvių tauta įsivaizduojama tik kaip kosmopolitinėje pasaulio „pilietinėje visuomenėje“ pasklidusi ir išsibarsčiusi virtuali etnokultūrinė bendrija, be savo teritorijos ir valstybės;

nuosekliai ir kryptingai vykdoma ištautinimo programa – visais įmanomais būdais ir priemonėmis skleidžiama ir prievarta brukama lietuvių tautinę tapatybę turinti išstumti ir pakeisti „europiečio“ – kultūrinių šaknų ir istorinės atminties neturinčio kosmopolitiško Europos Sąjungos piliečio klajoklio – savimonė ir tapatybė. Du trečdaliai valstybinėje vidurinio lavinimo sistemoje išugdytų abiturientų ketina iš Lietuvos išvykti;

svarbiausiu lituanistikos plėtros strategijų ir programų tikslu tapo jau neslepiamos pastangos iš pagrindų pertvarkyti ir „sumoderninti“ lietuvių tautinę ir kultūrinę tapatybę, faktiškai sunaikinant politinės tautos sampratą ir pakeičiant ją tariamai „europine“, t. y. viename iš ES administracinių regionų įsikūrusios etnokultūrinės bendrijos (siekiama,

kad ji būtų tik viena iš daugelio tokių bendrijų ir sudarytų tik šios teritorijos gyventojų mažumą) savimone. Kryptingai siaurinamas tautos kultūrinės ir politinės savimonės bei moderniosios Lietuvos valstybės kertiniu akmeniu esančios lietuvių kalbos vartojimo viešojoje erdvėje laukas ir atvirai ruošiamą dirva iš tikrųjų panaikinti jos valstybinį statusą oficialiai įvedant dvikalbystę ar net daugiakalbystę;

kaip ir sovietmečiu, įgyvendinama plati tautos ideologinio ir politinio „perauklėjimo“ programa: šalies piliečiams brukamos sovietinio komunizmo ideologijos vietą užėmusios neomarksistinės ir genderistinės kultūrinės ir neoliberalios ekonominės bei socialinės idėjos tapo ideologiniu neoliberalios Lietuvos kvazivalstybės egzistavimo pamatu ir įrankiu užvaldyti šalies visuomenės sąmonę, siekiant paversti ją beveide euromankurtų mase – ištautinto ir išvalstybinto, istorinės atminties netekusio „paneuropinio demoso“ dalimi;

visuomenė „perauklėjama“ sąmoningai ir kryptingai griauinant laiko ir ilgaamžės gyvenimo patirties patikrintas religines, moralines ir tautines Lietuvos gyventojų vertybes – nuolatinis ir ciniškas tyčiojimas iš jų tapo kasdieniu reiškiniu ir vėl, kaip ir sovietmečiu, laikomas norma. Brukamos kitos – tariamai „europinės“ ir „vakarietiškos“ pseudoverybės, kurios diegiamos ne tik pasitelkiant visas įmanomas ideologinės propagandos priemones, bet ir vis dažniau griebiantis atviros prievartos. Į šalies viešąjį gyvenimą slaptomis ir atviromis formomis sugrįžo politinė ir ideologinė kontrolė bei priespauda. Viešojoje erdvėje tapo privalomas „politikorektiškas“ kalbėjimas, atgaivinta ideologinė mokyklinių vadovėlių, studijų programų ir mokslo tyrimų, žiniasklaidos nuolatinė neformali stebėseną ir cenzūra. Lietuvoje vykdoma „europeizacijos“ kampanija įgyja bruožų, verčiančių ją lyginti su anksčiau patirta prievartine sovietizacija. Piliečių tautinė ir valstybinė savimonė yra slopinama vis atviriau ir brutaliau, griebiantis ir teisinio kitaminčių persekiojimo.

Lietuvos „europeizacija“ gali pavykti tik „dekonstravus“ – t. y. sugriovus – jos tautinę ir valstybinę sąmonę. Ją griauinantys šalies piliečiai vykdo globalių galios centrų valią. Todėl atgimė sovietmečiu egzistavusi ir posąjūdiniu laikotarpiu trumpam pamiršta idėjinė ir vertybinė takoskyra tarp patrioto ir kolaboranto. Susiformavo naujųjų kolaborantų – kosmopolitiškai orientuotų Lietuvos „europeizacijos“ ideologų ir vykdytojų stovykla. Jos atstovai jau nebemato reikalo slėpti savo antitautinių ir antivalstybinių nuostatų. Jų pastangomis tęsiama sovietinių „internacionalistų“ vykdyta kova su lietuvių nacionalizmu, kurios galutinis tikslas, kaip žinoma, buvo iki galo įgyvendinti „Lietuvos be lietuvių“ programą.

Išliko vergiško mąstymo ir elgesio įpročiai, pastebimi visose valstybinio ir viešojo gyvenimo srityse – nuo aklo pataikavimo Europos Sąjungai ir galingesnėms valstybėms užsienio politikos srityje iki isteriškų užsienio organizuojamų „lietuviškojo nacionalizmo“ smerkimo akcijų, beveik niekuo nesiskiriančių nuo sovietmečiu vykdytų analogiškų ideologinių propagandinių kampanijų.

Išplauta istorinė atmintis ir smarkiai apnykęs tautinio tapatumo bei orumo jausmas lėmė ne kartą rodomą elementarios valstybinės savivarbos stoką. Dabartinė sunki tautos ir valstybės būklė yra iš sovietmečio paveldėto nevalstybinio mąstymo ir jo nulemtos visuomenės nepilietiško elgesio, o ypač – nusikalstamai neatsakingo valdančiojo sluoksnio vadovavimo padarinys. Vergiška savanaudiškumo ir prisitaikėliškumo dvasia persismelkęs šalies valdantysis sluoksnis net nepajėgia suvokti, juo labiau – prisiimti moralinės ir politinės atsakomybės už tautos ir valstybės ateitį. Jis nesuvokia ilgalaikių šalies interesų ir dėl jų net nekvaršina sau galvos, nes vadovaujasi primityvia „dabartizmo“ filosofija. Tapo įprasta šalies būklę ir problemas suvokti tik per vienadienių bei trumpalaikių interesų ir tikslų prizmę. Net menkiausios pastangos pažvelgti į Lietuvos gyvybinius interesus ir strateginius tikslus iš platesnės istorinės praeities ir ateities perspektyvos ne tik laikomos „nereikalinga prabanga“, bet ir atvirai slopinamos.

Politinės valios ir ryžto, strateginio mąstymo ir paprasčiausios atsakomybės už tautos ir valstybės likimą stoka neleido sukurti tikros – į Sąjūdžio idealus besilygiuojančios – Lietuvos Respublikos ir paversti taip sunkiai atkurtos valstybės šiuolaikiška, dinamiška, o svarbiausia – visiems jos piliečiams sava šalimi. Todėl Lietuva tampa ištautinta Europos Sąjungos administruojama teritorija ir pasaulinio „globalaus kaimo“ pereinamuoju kiemu – pilka nuolat migruojančios „internacionalinės“ darbo jėgos laikino apsistojimo vieta ar tranzito stotimi.

Tautai ir valstybei kylančias grėsmes supranta vis daugiau blaiviai ir patriotiškai mąstančių žmonių. Darosi akivaizdu, kad sparčiai nykstanti lietuvių tauta ir jos valstybė neturi jokių galimybių išlikti kaip savarankišką politinę ir istorinę būtį turinti bendrija vis didėjančių geopolitinių ir saugumo grėsmių akivaizdoje. Europos Sąjungos teritoriniu vienetu virtusį kraštą administruojanti ir jokios atsakomybės už jo ateitį bei likimą neįsivaikinti valdžia faktiškai ruošia dirvą dar vienam valstybingumo žlugimui – naujai Lietuvos okupacijai. Visuomenėje bundantis tokio pavojaus supratimas, kurį gilina ir stiprina ilgaamžė istorinė patirtis, turėtų tapti paskata veikti. Vis užgriūvančios negandų bangos neištrinė Lietuvos iš pasaulio žemėlapių tik todėl, kad sunkiausiais jos istorijos tarpsniais rasdavosi veiklių ir ryžtingų žmonių, kurie sąmoningomis ir valingomis pastangomis sugebėdavo pakeisti Tėvynės likimą net, atrodytų, beviltiškiausiomis aplinkybėmis.

Prieš du dešimtmečius Nepriklausomybė nebūtų buvusi atkurta, jeigu visi Lietuvos piliečiai būtų sėdėję sudėję rankas ir svajingai mąstę apie laisvę. Sąjūdžio tikslas atkurti valstybę buvo pasiektas tik todėl, jog radosi žmonių, kurie sugebėjo atidėti į šalį asmeninius ir profesinius interesus ir nuveikė milžinišką, dažnai net nepastebėtą ir neįvertintą, tautą telkusį ir įkvėpusį darbą, kad laisvės svajonė taptų tikrove.

Šiandien Lietuvą gali išgelbėti tik naujas tautinis pabudimas. Pirmas ir būtinas žingsnis jo link turėtų būti atgimimo trokštančių bei pasiruošusių jam atsakingai įsipareigoti ir vardan jo nors šį tą nuveikti geros valios žmonių būrimasis. Egzistencinės grėsmės tautai ir valstybei valandą visi nesutarimai ir kivirčiai turėtų būti pamiršti ir atidėti į šalį. Šiuo kritišku momentu dera ieškoti tik to, kas mus vienija ir paverčia LIETUVA.

Ta GYVĄJA LIETUVA gali ir privalo tapti Sąjūdžio misiją turintis sėkmingai baigti jo siekių ir darbų perėmėjas ir tęsėjas – Lietuvių tautos forumas.

Kreipiamės į visus geros valios Lietuvos piliečius:

Visoje šalyje steikime sąmoningų ir patriotiškų piliečių grupes ir telkimės į Tautos forumą.

Siekime ir reikalaujame:

Nedelsiant oficialiu valstybės lygmeniu atsisakyti pražūtingos „globalios Lietuvos“ ideologijos, kuria grindžiama šalį susinaikinimo link stumianti iki šiol vykdoma tautos išsivaikščiojimą skatinanti, vidaus ir nacionalinio saugumo pagrindus griauianti, nesavarankiška ir pasyvi užsienio politika;

atsisakyti planų pakeisti Konstitucijos nuostatas dėl Lietuvos Respublikos pilietybės. Manipuliuojamo ir todėl neteisėto referendumo dėl daugybinės pilietybės organizavimas turi būti vertinamas kaip valstybės išdavystė, nes tokio referendumo paskelbimas iš esmės būtų faktinė tautos ir valstybės agonijos ir galutinio sunaikinimo pradžia;

atkurti Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintą demokratinę santvarką ir realų Konstitucijos veikimą išviešinant ir užkardant oligarchinių ir nusikalstamų grupuočių bei su jais susijusių pareigūnų mėginimus užvaldyti valstybę pasitelkiant specialiąsias tarnybas ir kitas neteisėtas priemones daryti poveikiui politiniams, administraciniais ir teisiniams sprendimams;

atlikti išsamią ir sąžiningą teisėsaugos institucijų ir ypač specialiųjų tarnybų veiklos nuo 2000 m. patikrą, paskelbiant visuomenei jos rezultatus, ir atkurti pilietinę bei politinę

šių institucijų kontrolę Konstitucijoje numatytais jų veiklos stebėsenos ir priežiūros būdais bei priemonėmis;

įgyvendinti kompleksinę savivaldos reformą, atkuriant vietos gyventojų teisę būti tikraisiais savivaldos subjektais;

įvykdyti demokratinę teismų reformą, atveriant piliečiams realią galimybę dalyvauti jų veikloje;

panaikinti atviras ir slaptas nomenklatūrines visų lygių politikų ir valdininkų privilegijas, sukuriant atvirą ir skaidrią atrankos į valstybės tarnybą bei teisingą ir viešą atlyginimų už darbą viešajame sektoriuje sistemą;

padaryti galą Lietuvos visuomenės ištautinimo ir išvalstybinimo politikai, įgyvendinamai per istorinės atminties, kultūros paveldo ir lituanistikos naikinimą bei prievartinį globalistinių neomarksizmo, genderizmo ir neoliberalizmo ideologijų diegimą akademinėje ir viešojoje erdvėje;

iš esmės keisti švietimo politiką, kuri griaua asmens ir prigimtinės šeimos tapatumą, naikina tautos ir Lietuvos valstybingumo sampratas, o edukaciniu turiniu ugdo tik privačiais ir egoistiniais interesais besivadovaujančius „globalios visuomenės“ individus ir diegia „postmodernų“ pasaulėžiūrinį ir vertybinį reliatyvizmą. Būtina pradėti realiai įgyvendinti Atgimimo laikotarpiu parengtą ir sąmoningai pamirštą ir ignoruojamą tautinės mokyklos koncepciją. Dorinis, socialinis ir patriotinis būsimųjų šalies piliečių ugdymas visame lavinimo turinyje turi tapti svarbiausiu valstybės rūpesčiu, nes tai yra vienintelis būdas sutelkti tautą į visavertę, savo istorines ir kultūrines šaknis prisimenančią politinę bendriją, gebančią apginti savo teisę egzistuoti ir ilguoju laikotarpiu užsitikrinti savo istorinį tęstinumą;

būtina atkurti universitetų ir aukštojo mokslo bei studijų misiją visuomenei ir valstybei, užtikrinti realią akademinę autonomiją, išlaisvinant šį sektorių iš tarnavimo siauriems globalaus ir vietinio stambiojo verslo grupių interesams;

atsisakyti ketinimų faktiškai panaikinti valstybinį lietuvių kalbos statusą ir neoficialiai įtvirtinti sovietinio stiliaus dvikalbystę, siekiant išstumti lietuvių kalbą iš viešojo gyvenimo ir paversti ją tik buitinio vartojimo kalba;

sukurti ir pradėti realiai įgyvendinti nuosekliai, Tautą ir visuomenę telkiančią bei ilgalaikius Lietuvos nacionalinio saugumo interesus atitinkančią valstybės istorijos politiką;

panaikinti faktiškai egzistuojančią „neteisingų pažiūrų“ cenzūrą ir marginalizavimą žiniasklaidoje bei akademinėje erdvėje ir padaryti galą plintančiai bei vis labiau įsitvirtinančiai ideologinio ir politinio piliečių persekiojimo už „politiškai nekorektiškas“ pažiūras praktikai;

Konstitucijos leidžiamomis demokratinėmis teisinėmis priemonėmis ir būdais stabdyti nevaržomą antitautinės ir antivalstybinės ideologijos bei ardomosios propagandos sklaidą piliečių švietimo ir ugdymo, akademinėje bei kultūros srityse ir žiniasklaidos priemonėse. Nutraukti valstybinį tokią ideologiją skleidžiančių viešųjų institucijų ir įstaigų finansavimą ir bet kokią kitą iki šiol joms teikiamą paramą;

sustabdyti barbarišką Lietuvos kultūros paveldo ir paminklų naikinimą ir gamtovaizdžio niokojimą, vykdomą suinteresuotų vidaus ir užsienio verslo sluoksnių egoistiniais interesais;

nedelsiant ir iš pagrindų keisti tik nedidelės piliečių mažumos interesus atitinkančią ir Lietuvą demografinės, socialinės bei politinės katastrofos link stumiančią iki šiol vykdomą ekonominę ir socialinę valstybės politiką. Įgyvendinti teisingą ir daugumos piliečių interesus atitinkančią mokesčių sistemos pertvarką, realų pelno apmokestinimą panaikinant neteisėtas mokesčių išimtis bei lengvatas. Reformuoti pensijų sistemą, kad ji atitiktų ne privačių pensijų fondų savininkų ir valdytojų, bet daugumos šalies esamų ir būsimų pensininkų interesus;

realiai apmokestinti šalyje veikiančias užsienio verslo įmones ir bankus, panaikinant jiems nepamatuotai suteiktas mokesťines ir kitas lengvatas bei privilegijas ir užtikrinant nuolatinę ir griežtą jų veiklos stebėseną bei kontrolę.

Tęsdami Sąjūdžio pradėtą Laisvės žygį, visomis teisėtomis priemonėmis sieksime ir reikalausime, kad visų lygių valdžios institucijos ir valstybės pareigūnai būtų atskaitingi Lietuvos žmonėms, pripažintų juos didžiausia valstybės vertybe ir dirbtų jų bei viso krašto gerovei.

Atėjo laikas, kai privalome stoti į taikią, bet ryžtingą kovą už tai, kad išliktume kaip Tauta, o Lietuva amžiams būtų visavertė nepriklausoma valstybė ir lietuvių tautos namai.

Deklaraciją priimta 2018 m. birželio 3 d. Vilniuje, Lietuvos mokslų akademijos salėje, vykusiame Sąjūdžio trisdešimtmečio minėjime-konferencijoje „Su Sąjūdžio idėjomis už Lietuvą“.

Mokslų akademijos Didžioji salė. 2018 06 03. Stasio Paškevičiaus nuotrauka.

IŠ ROMUALDO OZOLO PALIKIMO

SAJŪDŽIO IŠTAKOSE. IŠ „SAJŪDŽIO KRONIKŲ“

„Sąjūdžio kronika“ – tai Sąjūdžio istorija, kaip ji išliko Sąjūdžio lyderių viešosiose kalbose. Tai labai įdomus epochos virsmo paliudijimas.

Visi kalbų tekstai išskirti kursyvu – tai leidžia juos atskirti nuo autorinio teksto, kuris tėra trumpas Sąjūdžio bylojimų konteksto apibūdinimas.

Šią „Kroniką“ autorius skiria Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio dvidešimtmečiui.

Sąjūdžio kontūrai

Lietuvių tautą per visą okupaciją palaikiusi idėja buvo nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas.

Į jos įgyvendinimą, atkuriant 1918–1940 m. Respubliką, arba Pirmąją Respubliką, eita tolydžio, tačiau nesunku išvelgti ir tam tikrą išsivaduojamojo proceso nuoseklumą.

Skirtini trys laikotarpiai: pirmas – Ginkluotas pasipriešinimas, arba Partizanų karas (kartais vadinamas Karu po karo) – 1944–1953 metai; antras – Neginkluotas pasipriešinimas, kurio pradžia sietina su Romo Kalantos susideginimu 1972 m., „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos“ pasirodymu ir Lietuvos laisvės lygos įsikūrimu 1978 m., ir trečias – nepriklausomybės taikaus atkūrimo etapas, sietinas su Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio susikūrimu ir jo juridine veikla, kurios viršūne tapo 1990 m. kovo 11 d. Valstybės atkūrimo Aktas.

Šio, pastarojo, etapo prielaidos – Tarybų Sąjungos ekonominė ir politinė krizė, priverčiusi diktatūrinę Tarybų Sąjungos komunistų partiją ieškoti išeičių reformose ir savo vairą patikėti Michailui Gorbačioviui, kuris paskelbė vadinamosios pertvarkos (rusiškai – *perestrojka*) politiką. Jos esmė buvo režimo demokratizavimas budinant žmonių iniciatyvumą, iškeliant naujus lyderius ir taip reformuojant stagnuojančią komunistinę valstybę. Lietuvai itin svarbus buvo tuo metu populiariausias *viešumo* šūkis, kuris įgalino vadinamąsias *tiesos sakymo* akcijas, laužiusias mąstymo bei kalbėjimo normas ir stereotipus, šitaip artėjant prie esminių dalykų pasakymo: kad mes okupuoti ir kad tokie likti nenorim.

Šiandieninėse politinėse kovose, kurios pasižymi šmeižtais ir insinuacijomis, kartais sakoma, kad Sąjūdį įkūrė Komunistų partija, norėdama prijaukinti ir kontroliuoti visuomenės laisvėjimą, o kai kas drįsta teigti, kad Sąjūdis – tarybinio saugumo, vadinamo KGB (*Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti*), kūrinys. Tiesa yra tokia: Sąjūdyje buvo nemaža Komunistų partijos narių, tačiau be jų Sąjūdžio išvis nebūtų buvę. Būtų buvę kažkas kita. Lietuva būtų išsivadavusi ir be Sąjūdžio, tačiau kitaip. Kompartijos nariai Sąjūdyje buvo tarsi amortizatorius tarp Lietuvos komunistų valdžios ir Lietuvos išsivadavimo siekusių žmonių, tiek partinių, tiek nepartinių. Vėliau išaiškėjo, kad Sąjūdyje būta ir vadinamųjų KGB agentų. Tačiau pateko jie Sąjūdin ne dėl to, kad buvo deleguoti ar atsivesti, o todėl, kad daug netgi labai žymių žmonių kažkada buvo sutikę bendradarbiauti su okupacinėmis spectarnybomis. (Kodėl – skaudus atskiras klausimas.)

Sąjūdis, o ne Lyga, tapo Nepriklausomybės atkūrėjais dėl to, kad Lyga reikalavo Nepriklausomybės iš Lietuvos okupacinės valdžios, kurios ši negalėjo suteikti, nes, viena, nenorėjo, antra, pati buvo kontroliuojama centrinės okupacinės valdžios Maskvoje. Sąjūdis gi ilgai nekalbėjo apie Nepriklausomybę, dėjosį veikiąs pagal pertvarką, tačiau tą Lietuvos

persitvarkymą (o ne pertvarkymą!) žingsnis po žingsnio, remdamiesi esančia teise, nuvedė tiek toli, kad liko tik konstatuoti apie tos teisės – marionetinės teisės – tolesnį nepriimtinumą ir skelbti Nepriklausomybę bei sukurti naują Konstituciją – naujos teisinės sistemos pamatą. Sąjūdis nepriklausomybę evoliucionavo žingsnis po žingsnio praplėsdamas laisvės erdvę, viską įteisindamas pirma visuomeninio lygio susitarimais, o vėliau – ir teisės normomis. Kai kurie ir dabar veikiantys įstatymai Sąjūdžio deleguotų atstovų buvo priimti dar LTSR Aukščiausiojoje Taryboje. Beje, Nepriklausomybės Akto signatarai taip pat buvo išrinkti kaip LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatai.

Sąjūdis kilo iš tautos – jį pradėjo inteligentija, parėmė jaunimas ir suformavo patys plačiausi visuomenės sluoksniai. Nacionaliniam kolaborantų būriui liko tik prisitaikyti ir – bent jau kuriam laikui – persidažyti nacionalinės trispalvės spalvomis.

Sąjūdžio ištakos yra visuomeninės organizacijos. Tai žaliųjų organizacijos „Žemyna“, „Atgaja“, paminklosaugos klubas „Talka“, „Vilnijos“ draugija, Motiejaus Valančiaus blaivystės draugija, jaunimo organizacijos „Lituanika“, „Jaunlietuviai“, kasmetinis Tomo Mano seminaras Nidoje, Rumšiškių etninės kultūros seminaras ir kiti. Ypatingą vietą užima „Žinijos“ draugijos filosofų klubas Vilniuje. Aktyviai veikė jaunieji Vilniaus Puslaidininkų fizikos, Fizikos ir matematikos, Žemės ūkio ekonomikos, Elektrografijos institutų mokslininkai. Tai buvo sambūriai žmonių, ieškojusių naujovių esamos sistemos gorbačiovinės pertvarkos rėmuose.

Sąjūdžio įsikūrimas specifiskas. Maskva jau griaudėjo viešai prabilusiais kitaminčiais, rusiški laikraščiai ir žurnalai, kurių buvo apstu Lietuvoje, klykė apie Stalino gulagus, istorijos baltas dėmes, tarybinių žmonių mankurtizaciją, atgailos būtinybę, o Lietuvoje buvo ramu kaip kaimo sodyboj. Tiesa, vienas kitas rašytojas ar žurnalistas prie leistinumo ribos priartėdavo koku straipsniu ar knyga, per skaitančiąją visuomenę nuvilnydavo pasigėrėjimo banga, tačiau ir vėl viskas pritildavo.

„Žinijos“ filosofų klube, kuris nuo 1987 m. rudens tampa svarbiausia Lietuvos nerimo vieta, pamažu kaupiasi tokia kalbėjimosi įtampa, kuri 1988 m. kovą išsikrauna susikirtimu su LKP CK instruktorium, ir klubui atsakomos patalpos. Vadovai nepasiduoda: susitaria su Dailininkų sąjunga dėl naudojimosi jų sale. Arvydas Juozaitis čia perskaito pranešimą apie politinę kultūrą, kuriame demaskuojamas socialistinės revoliucijos Lietuvoje mitas. Tekstas patenka į užsienį. Gegužės mėnesį judėjimo aktyvistai jau diskutuoja apie liaudies fronto kūrimą: kada ir kaip. Gegužės 27 d. į Ekonomikos institutą atvyksta neseniai įkurto Estijos liaudies fronto atstovas Ivaras Raigas, jis ragina greičiau paremti juos ir įkurti persitvarkymo judėjimą Lietuvoje.

Tuo metu Mokslų akademija LKP CK pavedimu jau rengia naujos LTSR Konstitucijos projekto pataisų siūlymus. Akademijos salėje vyksta diskusijos, kaip turėtų būti realizuotas Lietuvos socialistinis suverenitetas Tarybų Sąjungos sudėtyje.

Birželio 2 d. Mokslininkų rūmai Verkiuose suorganizuoja diskusiją „Ar įveiksime biurokratizmą?“ Kalbėtojais pakviečiami profesoriai Kazimieras Antanavičius, Jokūbas Minkevičius, Kazimiera Prunskienė, filosofai Rimantas Juknevičius ir Romualdas Ozolas. Klausytojai – įvairių neramiųjų sambūrių lankytojai, būrys jaunimo iš Puslaidininkų fizikos instituto. Nors ir stengiantis laikytis nurodytos temos, kalbėta iš esmės apie fronto ar sąjūdžio steigimą. Tačiau auditorija baiminosi, kad čia sukurta iniciatyvinė grupė bus nepakankamai reprezentatyvi. Grįžę į miestą R. Ozolas, Alvydas Medalinskas, Artūras Skučas ir Arūnas Eigirdas* Tauro kalno lomoje aptarė rytojaus akcijos eigą bei numatė iniciatyvinę grupę siūlytinąs garsias asmenybes – tokias, kurias areštuoti ar kaip nors kitaip represuoti valdžia nedrįstų dėl nepalankaus jai pačiai atgarsio visuomenėje. Kandidatams buvo pasiskambinta ir gautas jų sutikimas. Judėjimą sutarta vadinti Lietuvos sąjūdžiu. Kad atitiktų laiko dvasią, įterptas žodelis „persitvarkymo“.

* Ketvirtasis pasitarime dalyvavęs asmuo buvo matematikas Eigirdas Gudžinskas. – Red.

Tą pat dieną vakare kita grupelė posėdžiavo profesoriaus Bronislovo Genzelio bute. Jie sudarė savo kandidatų sąrašą. Trečia grupė, susikūrusi po estų pasiuntinio apsilankymo ir vadovaujama Zigmo Vaišvilos, jau anksčiau vedė derybas su MA vadovybe dėl salės, kol viceprezidentas Eduardas Vilkas susirinkti leido, jeigu pokalbis su visuomene vyks apie pasiūlymus LTSR Konstitucijos projektui. Taip trys iniciatyvų srovelės susiliejo į vieną, ir birželio 3 d. Mokslų akademijos Didžioji salė buvo tutina, žmonės spietėsi net už durų.

Žmonės susirinko steigti liaudies fronto, o susirinkimo prezidiume sėdintys nežinia kieno deleguoti penki profesorai ir akademikai atkakliai reikalavo kalbėti „mokslinės diskusijos stiliumi“. Porą kartų abiejų pusių kantrybė vos vos netrūko, tačiau kalboms perkaitus į avansceną išėjo jauni vyrai A. Medalinskas, A. Skučas ir Z. Vaišvila. Jie paprašė, kad akademikai pasėdėtų netrukdydami, ir pasiūlė teikti kandidatus į Iniciatyvinę grupę. Kai buvo pasiūlyta per tris dešimtis, kiekvienas turėjo atsakyti, ar sutinkas, po to balsuota. Salė atmetė tik vieną kandidatą. Vienas paskui atsisakė pats.

Valdžia nežinojo, ką daryti. Televizija paėmė interviu, bet į ekraną jis taip ir nebuvo išleistas. „Vakarinėse naujienose“ pasirodė straipsnis su labai neigiamu birželio 3-iosios susirinkimo apibūdinimu. Tik birželio 9 d. LKP CK paskyrė pasikalbėjimą su Iniciatyvine grupe, kuriame teko įrodinėti, kad mes ne priešai, kad Lietuvos pertvarka užstrigo kažkur prie Minsko ir kad norim daugybę klausimų spręsti neatidėliodami ir ryžtingai – stagnacija yra nebepakeliama.

Tas valdžios ir Sąjūdžio žaidimas kate ir pele tęsėsi iki Steigiamojo suvažiavimo 1988 m. spalio mėn., kai LKP galutinai įsitikino, jog Sąjūdis yra palaikomas visos tautos, ir geriausia, ko LKP gali griebtis, tai bandyti judėjimą kontroliuoti perimdama kai kurias laisvėjimo iniciatyvas ir vaizduoti bendradarbiavimą. Antai, iš Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo tribūnos Algirdas Brazauskas perdavė, kad tikintiesiems *grąžinama* Arkikatedra. Iki tol ji buvo pritaikyta Paveikslų galerijai.

Kaip Sąjūdžiui pavyko patraukti žmones?

Pirma, didžiuma lietuvių troško laisvės ir nepriklausomybėje jie tikėjosi jos sulauksią.

Antra, Sąjūdis atsižvelgė į tai, kad per penkiasdešimt okupacijos metų žmonės išmoko būti atsargūs, ir Sąjūdis nemosikavo drąsa, jis tiesiog dirbo išsilaisvinimui reikalingus darbus, per juos į organizaciją įtraukdamas baimės atsikratančius žmones.

Trečia, Iniciatyvinės grupės, paskui Sąjūdžio Seimo tarybos žmonės dirbo iki išsekimo važinėdami po rajonus, steigdami grupes, paskui padėdami vesti nacionalines akcijas, tokias kaip rinkimai, parašų rinkimas ir pan.

Apie Sąjūdžio iniciatyvinės grupės įkūrimą skelbia „Vakarinės naujienos“ 1988 m. birželio 7 d.

Ketvirta, Sąjūdis gerai žinojo savo galutinį tikslą – valstybės atkūrimą, todėl galėjo koncentruotis į svarbiausius darbus, o diskutuoti tik apie tai, koku būdu šito siekti ir kokios priemonės tam labiausiai tinka.

Penkta, didžiama Sąjūdžio žmonių buvo labai aukštos moralės asmenybės, patriotai ir net altruistai, rodę tikro nesavanaudiškumo pavyzdžius.

Šešta, ir svarbiausia, Sąjūdis siekė, kad atkurta valstybė būtų gera visiems, o ne kai kuriems. Kad paskui tas siekis buvo paniekintas ir netgi išjuoktas jau po *Dainuojančios revoliucijos* atėjusių „pragmatikų“, o iš tiesų – kontrrevoliucionierių, yra ne Sąjūdžio pirmievių kaltė. Žinoma, gaila, kad kai kurios paprasto žmogaus niekinimo prielaidos išryškėjo jau Sąjūdžio metais.

Dar viena – greta moralės, atsakingumo bei vienijančios ideologijos – Sąjūdžio sėkmės prielaida buvo puiki Sąjūdžio organizacinė tvarka ir sąranga.

Kad kas gali būti nepadaryta – apie tai negalėjo būti nė kalbos. Jei kas ir suklupdavo, darbas vis tiek būdavo atliktas, nes už jį padarydavo kitas. Todėl tokie įspūdingi buvo Sąjūdžio masiniai renginiai – mitingai Vingio ir Kalnų parkuose, Steigiamasis suvažiavimas, Baltijos kelias: tai kolektyvinės atsakomybės manifestacijos.

Vieningas veikimas buvo galimas todėl, kad į Sąjūdį žmonėsėjo visiškai laisvu apsisprendimu. Fiksuotos narystės nebuvo. Netgi rajonų iniciatyvinės grupės, vėliau ir tarybos, neturėjo griežtų reglamentų, dirbo pagal reikalą, neskaičiuodamos valandų ir jėgų.

Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime buvo išrinktas Sąjūdžio Seimas ir Seimo taryba, taip pasakant ir sau, ir kitiems, koku keliu ir toliau eisim: Sąjūdžio Seimas buvo būsimos Nepriklausomos Lietuvos Seimo repeticija. Sesijos ir posėdžiai tapo demokratiškų sprendimų mokykla. Nenuostabu, kad Sąjūdžio struktūrose dirbę žmonės šiandien veikia Lietuvos valstybės struktūrose, atstovauja Lietuvai užsieniuose. Gaila tik, kad ta Sąjūdžio pradėta demokratijos mokykla išvirto tuo, kas vėl reikalauja prisiminti Sąjūdžio idealus.

Birželio 2 diena: Verkių rūmai

Pro didžiulius galinius langus tvieskė saulė. Salė buvo sausakimša, kupina lengvo viltingo laukimo.

Priekinėse eilėse sėdėjo „Žinijos“ klubo lankytojos, simpatiškos pusamžės moteriškės, toliau matėsi įvairių inteligentijos sambūrių veidai, o gale ir šonuose kaip ramunėlės žydėjo jaunimas. Kalbėtojams susėdus prieky prie žemo stalelio, pro duris dar spraudėsi pavėlavusieji, grūdosi ir telkėsi jau net už pranešėjų nugarų. Buvo tvanku.

Mokslininkų rūmų direktorius Telesforas Urbaitis, diskusijos „Ar įveiksime biurokratizmą?“ organizatorius, pagyvenęs vyras šviesiais lygiai sušukuotais plaukais, didelis autoritetų gerbėjas, išaukštinės profesorius Jokūbas Minkevičius kaip humanizmo Lietuvoje stulpą, perdavė jam susirinkimo vadžias palinkėdamas sėkmės.

Minkevičius atsistojo ir, pamindžikavęs, pašokčiojęs ir patrūkčiojęs pečiais, pradėjo apie nesanitariškas sąlygas, kurių nepaisydami visi čia susirinkę kaip kankiniai, ir jeigu tas kūno kančias kompensuosią dvasingumu, kančia pasiteisinsianti.

Profesorius apskritai mėgo važinėti po apylinkes, nuklysdamas nuo temos ir net ją užmiršdamas. Mėgo pabrėžti save – savo erudiciją, savo keliones, savo kontaktus, ryšius. Itin mėgo pasakoti kokių nors pasaulinių kongresų įspūdžius.

Jokūbas Minkevičius. 1988 06 02.
Jono Česnavičiaus nuotrauka.

Šią popietę jam į dvasingumą įvažiuoti nesisekė: pradėjęs apie save kaip nedidelį, tad didelės žalos nepadariusį biurokratą, profesorius staiga pasimetė: pajuto, kad niekas iš to, kas buvo įprasta, šiandien netinka. Griebęsis savęs kaip seno bedievio, staiga prisiminė buvęs aktyvus ateistas – ir tas motyvas improvizacijoms aiškiai netiko. Puolė prie atgailos temos, prisiminė Rusijos disidentą Danielių, ką tik atlikusį atgailą, bet įprasta prasme tai irgi netiko. Žmonės pajuto jo blaškymąsi, suniurnėjo, susiūbavo, nedraugiškai replikavo. Profesorius puolė prie Stalino temos, bet sulyginimas su „mūsų Bastilija“ pačiam pasirodė nevykęs, salė vėl suvilnijo. Paėmė „jautį už ragų“: tai kiek yra tos biurokratijos? *Kai sakoma, kad 18 milijonų pasaulietišku ir dar maždaug tiek sakralizuotų, vadinasi – partiniai, komjaunuoliai. Tai štai tiek. Bet svarbiausia jėga yra ne šita kiekybinė, o realioji. Tokia organizuota šita biurokratija, tokia savireprodukuojanti, tokia ideologiškai save pateisinti struktūra atitinkamai čia dabar veikia. O svarbiausia turbūt suinteresuotai būti. Reiškinys, koks bebūtų reiškinys, jeigu jis yra, egzistuoja, tai jis tuo pačiu natūraliu būtinumu pereina per tam tikrą homo sapiens su visokiais kitais veiksniais. Tai juo labiau tas interesas būti yra stiprus. Mūsų klausimas, ar įveiksime, ar neįveiksime, nors mūsų daug pasiryžusių įveikti. Labai aš jums linkiu to ryžto. Įvairiu pliuralistiniu būdu materializuoti, išreikšti.*

Diskusijos pranešėjai žvalgosi viens į kitą. Būrys jaunų vyrų už nugaros garsiai šnibždasi.

Minkevičius pats mato išplėstas žmonių akis, bet vadovui reikia atvesti iki pokalbio esmės, tačiau visa, ką jis šiandien begali, – tai pakritikuoti žodžius *perestrojka*, persitvarkymas, paminėti buvus trijose valstybėse ir permesti įžvalgas ant kitų – visų pirma Antanavičiaus.

Kazimieras Antanavičius pradeda ryžtingai ir iš esmės: *ar įveiksime? Pagaliau kas yra įveikiantieji? Mes – šiandien jau beveik panašu, kad mes su jumis visi, šitoje salėje, beveik panašu, nors prieš mėnesį nė trupučio nebuvo panašu. Ar turim drąsos, – toliau klausė, keletą kartų apsukdamas mintis apie drąsą, baimę ir melą, – melagystės kiekviename žingsnyje. Atsitiktinai pažiūrėjau dvyliktos klasės vadovėlį – jau tokia, tokia melagystė: rublis konvertuojamas, už kiekvieną rublį vaikas gali gauti 0,28 gramo aukso. Mokiny pasiima keturis rublius ir nueina nusipirkti gramo aukso. Tai ko galima daugiau reikauti iš vaiko? Jis gi puikiai žino, kad už tuos keturis rublius jis gramo aukso nenupirks, reikia mokėti, rodos, 55 rublius už gramą aukso, o parašyti tokie dalykai. Devintos klasės visuomenės ir teisės vadovėlyje parašyta taip, kad Šiaurės tautos tūkstantmečiais gyveno maždaug blogomis sąlygomis ir jeigu ne didžioji spalio socialistinė revoliucija, tai jos būtų visos išmirę, ir dabar mūsų archeologai galbūt būtų suradę tikrai jų stovyklavietes. Taip parašyta vadovėlyje. Aš parašiau, kad patrauktų į teismą už šovinizmą Švietimo ministeriją ir vadovėlio autorius. (Plojimai) Aš dar jums pasakysiu: „Tu didis, geras iš tiesų, tu šimtąkart žmogus, o ruse, koks tu man brangus.“ Iš to paties devintos klasės vadovėlio. Ar galima šitokius dalykus leisti vadovėliuose? Kokia čia teisybė? Turėk vyriškumo vadovautis savo protu, sako. Ar mes turim to proto, tos drąsos vadovautis savo protu?*

Kai Antanavičius pradeda kritikuoti Minkevičiaus mintį, jog su biurokratais galima ir reikia kovoti abstrakčiai, pagyvenęs vyras iš salės paklausia, ar Antanavičius neatrastų drąsos biurokratus sukonkretinti?

Neturiu tokios drąsos, – smagiai atsako profesorius, salei juokiantis ir plojant. – Jeigu šiandien paminėsiu nors vieno biurokrato pavardę, tai žinokit, būsiu sutrintas po savaitės. Jeigu dabar gražiai kalbėsiu ir be pavardžių, tai aš dar pagyvensiu.

Antanavičius jau ant žirgo.

Tai va, biurokratinis mūsų aparatas, reikia tvirtai pasakyti, visas aparatas, nevykdo Tarybų Sąjungos Konstitucijos ir Respublikos Konstitucijos. Pirmiausia nevykdo Konstitucijos partiniai, reikia aiškiai pasakyti, partiniai organai. Todėl, kad Konstitucijoje

pasakyta, kad visa valdžia priklauso taryboms. Toliau – kas nevykdo Konstitucijos? Nevykdo spauda, nėra žodžio laisvės. Čia profesorius užkliūva už kažkokios savo paties minties ir skubiai šoka į žinomą sritį – ekonomiką.

Taip, aš už respublikos ekonominį suverenumą, suverenumą ekonominį, bet ne respublikos ūkiskaitą, na, kaip žmogus – galbūt, bet kai paimam respublikos ūkiskaitą ir dar parašom, kad turtą perduoti, tai kokia respublikos ūkiskaita ir kaip mes galim biurokratus...

Kazimieras Antanavičius. Valentino Juraičio nuotrauka. LCVA.

Ūkiskaita turi būti tik įmonėje. Golubeva, du kartus socialistinio darbo didvyrė, už ką gavo du kartus socialistinį darbo didvyrį? Už tai, kad normas viršijo septynis kartus, o sandėliuose – 870 tūkst. metrų niekam nereikalingų audinių. Tai, vadinasi, niekam nereikalingos tos lengvosios pramonės ministerijos. Kai ta konkurencija prasidės tarp audimo gamyklų, tuoj pat prasidės normalus ekonominis darbas, tuoj pat bus pradėta gaminti produktus vartotojui, ir viskas aišku. Juk ar kooperatyvui gali komanduoti, imkim, partijos komitetas, rajkomas, vykdomasis komitetas ar dar kas nors?

Balsas iš salės: gali! – profesorių blokšteli atgal. Palaukit, – sako jis apstulbęs, bet tuoj vėl grįžta į patetišką aiškinimą ir, taip kalbėdamas su sale, ateina iki delegatų į partijos XIX konferencijos rinkimų.

Jaunas vyras iš salės perskaito darbininko atvirą laišką delegatams, raginantį atsisakyti gautų mandatų ir pareikalauti surengti tikrus demokratinius rinkimus.

Antanavičius nori pagyvoti ir paprašo klausimą užduoti ranką nuolat keliančiai moteriškei. Tai Aukšė Aukštikalnienė.

Moteriškė labai jaudinasi ir šokinėja nuo minties prie minties. Pirmiausia, – sako ji, – manau, turėtų būti anuliuotos visos privilegijos administracijos vadovams ir jų giminėms. Pirmas momentas. Toliau. Antras dalykas. Manau, kad turi būti visų pirma, jeigu ne visa, nes analogų turi ir kitos valstybės, anuliuota Valstybės saugumo sistema. Šitas aparatas – naikinimo, kruvino naikinimo, totalitarinio naikinimo aparatas... Aš iškelčiau siūlymą, kad būtų labai sumažintas atlyginimas valdžios atstovams. Smarkiai.

Nerimas ir įtampa salėje pamažu virsta nepritarimu, nes oratorė aiškiai peržengė čia siūbuojančios drąsos ribas. Profesorius Antanavičius pareiškė, kad mintis pakviesti XIX partinės konferencijos delegatus seniai svarstoma, tačiau Aukštikalnienė nepasiduoda: ji buvusi ir Centro Komiteto organizuotame mitinge, atėjo su visuomenei skirtu vienuolikos punktų memorandumu, tačiau perskaityti jo neleidę, o ji buvusi pavadinta kunigus remiančia ekstremiste, nors ji nepažįstanti nė vieno kunigo.

*Diskusija kryo ne ton pusėn, ir profesorius Minkevičius nutarė įsikišti kaip vadovas: kadangi biurokratizmo pagrindai stipriausi ekonomikoje, žodį jis suteikė draugei Prunskienei, ekonomikos daktarei: *griaukite tuos pagrindus ekonominius!**

Pabandydim, – atsakė Prunskienė, jauna energinga moteriškė.

Mūsų biurokratizmas panašus į piramidę, kurią ne taip lengva griauti, jei ją griauti tik iš viršaus. Reikalingas stiprus impulsas iš apačios. Bet grynai tiksliai, ką draugas Antanavičius akcentavo, įmonių ūkiskaita (čia aš nelabai noriu sutikti su jo variantu) neįjungia, nevienija jėgų iš apačios.

Pavažinėjusi demokratizacijos magistrale pirmyn atgal, profesorė ėmėsi aiškinti, kodėl įmonių ūkiskaita tų persitvarkymui reikalingų jėgų nevienija.

Įmonės teršėjos faktiškai niekad nesivienys, įmonių visuma niekaip nesuvienys pajėgų kovai už ekologiją. Sąjunginės įmonės kaip visuma yra tiksliai grynai technologinis

šakinis vieningumas. Nėra nei teritorinio, nei socialinio, nei tautinio. Šiandien reikalinga prieiti prie to, kad nenutrūktų grandinė: įmonė, respublika, kaip vieningas mazgas, kuri toliau jau kaip vieninga visuma atstovaus aukštesniame lygyje tos teritorinės socialinės bendrijos interesams.

Bet tose „aukštesnėse pakopose“, – aiškina profesorė, – ir sėdi tie, kurie, iš persitvarkymo šalininkų sužinoję jų pozicijas, blokuoja ir idėjas, ir juos pačius. Jei kovoji prieš biurokratizmą, reikia sakyti, prieš ką konkrečiai. Abstrakčiai, kaip prieš reiškinį, tai tas pat, kas su vėjo malūnais. Centralizmo kareivis negali būti persitvarkymo karvedys. O mes vis dar galvojame, kad mūsų vyriausybė turi išlikti ta pati.

Iš salės kažkas pasiteirauja, kokios koncepcijos turėtų laikytis į Maskvą vykstantys partinės konferencijos delegatai.

Čia specifinis klausimas, atskiras, – atsako Kazimiera Prunskienė. – Man atrodo, reikia suformuoti tam tikrą probleminę respublikos ekonominio ar tiesiog savarankiškumo grupę. Kame tas respublikos savarankiškumas turi būti? Šitas klausimas, kaip suprantu, jokiuose lygiuose kaip reikiant neišspręstas. Dar kartą noriu pasakyti: respublika nėra mechaninė įmonių suma, Sąjunga nėra mechaninė respublikų suma. Ekonomikos klausimo pagrindinė dalis turi būti sprendžiama respublikose, santykiai su sąjunginiu biudžetu – per finansinius atsiskaitymus. Žinoma, kai dėl gynybos, karinės pramonės, aišku, čia išimtys yra.

Salė nebegali tylėti. Keletas žmonių kalba iškart. Vienas balsas itin ryškus: o kodėl Vakarai eina į bendrą rinką?!

Jūs einat toliau, negu aš pasakiau, – sako Prunskienė. – Jieėjo į bendrąją rinką nuo absoliutaus suverenumo į tam tikrą bendrumą. Mes kalbam apie respublikos savarankiškumą nuo absoliutaus bendrumo į didesnę negu iki šiol suverenumą. Tai iš principo skirtingi dalykai. Pusę metų buvau Vokietijos Federacinėje Respublikoje ir jų ekonominį modelį tyrinėjau. Jie per finansinius ryšius reguliuoja daugybę dalykų. Ten yra daug ekonominių klausimų sprendžiama bendrai, vadovaujantis visais bendrosios rinkos interesais. O kai dėl gynybos dalykų, tai jie taip pat ten blokuojasi. Taigi mes neužmirškime, kad mes taip staigiai posūkį padaryti negalėsime. Mes nerealiai kelsime klausimą, jeigu staigiai panorėsime bendrosios rinkos modelio. Ten labai protingi dalykai.

Salė jau verda. Šokinėja iš vietų, veržiasi į priekį.

Kad nebūtų staigaus puolimo į ekonominę bedugnę, – sako profesorė, – mums reikia suformuoti naujus ryšius. Jeigu mes kalbam truputėlį, kad mes ne vien tikėtai į Rytus integruosimės, integruosimės ir į Vakarus, ir į Šiaurę, tai mums reikalinga turėti su kuo išeiti. Vengrai ketvirtadalį savo eksporto tiekia maisto produktais ir kaskart jiems reikia manipuliuoti. Tai perka ten kokius balandžius italai arba agrastus, arba ten dar ką nors, tai staiga užsiori šaldytų aviečių ar dar ko nors. Ne taip paprasta įsiterpti į Vakarų rinką. Aš tik ką šiandien grįžau iš Kijevo, kur dvi dienas vyko visasąjunginis pasitarimas dėl ryšių su užsienio šalimis. Nemoka ne tik kad mūsų respublikoj prekiauti su užsieniu, šalies mastu nemoka. Apmulkiną visais atžvilgiais. Kitąsyk dešimt kartų pigiau paima, negu kad galėtų paimti. Marketingas – tai kaip ta genetika buvo pasmerktas, kad tai yra kapitalizmo dalykas ir kad jo nereikia. Mes turime raštingi pasidaryti tuo klausimu, tik po to kelti tokius aukštus reikalavimus. Aš siūlyčiau, kad reikia suformuoti pirmiausia mums probleminę respublikinę tarybą respublikos savarankiškumo klausimais, nagrinėti ir paruošti greitai pasiūlymus XIX partinei konferencijai nuo šitos respublikinės tarybos.

Profesorė K. Prunskienė savo pozicijas išsakė iki galo. Salė gaudžia rimdama. Mąstymų ir veikimų erdvė apibrėžta: ilgas tobulinimosi kelias mokantis gyventi Lietuvoje su vakarietiško gyvenimo būdo elementais ir mokant šitaip gyventi Maskvą. Pabaltijis veda, ir klausimas, kas lyderiauja – estai ar lietuviai.

J. Minkevičius patenkintas. Jis praneša, kad rytoj vakare, 18.30 val., Mokslų akademijos didžiojoje salėje renkasi tie, kurie svarsto LTSR Konstitucijos projektą bei rekomendacijas XIX partinės konferencijos delegacijai, kas nori, prašomi ateiti.

O dabar kalbės draugas Romualdas Ozolas, kuris nori truputį dar labiau viską sujungti.

Šiek tiek minimalaus pateoretizavimo, – sako pradėdamas. – Į klausimą, ką mes turime įveikti, matyt, atsakytume vienareikšmiškai – įveikti reikia beprotybę. Tą beprotybę, kurioje mes gyvename, kada juoda yra balta, o balta yra juoda. Šitas dalykas buvo sukurtas Didžiojo Vado, ir tarybinis biurokratizmas yra ne kas kita kaip masinis stalinizmas. Jis suprastinas kaip mažučiu, bet labai aiškiai ir save, ir kitus, ir aplinką suvokiančių stalinukų vieninga sistema, kuri kolei kas veikė be priekaištų. Brežnevo metas yra charakterizuojamas tuo, kiek Stalino palikimas atsiskleidžia visa savo esme – viskas tampa nebevaldoma. Pats Brežnevas yra vadas tiek, kiek jis yra ne vadas. Jis yra simbolis to niekatrumo, kuris teikia visuomenei pasitenkinimą ir leidžia apie nieką negalvoti ir nieko nedaryti net normalaus žmogaus buvimo situacijose. Kiek esi nenormalus, tiek esi normalus. Šia prasme mes nesam žengtelęjė nė per žingsnį per visą persitvarkymo metą ne tik tai Lietuvoj.

Net visi tie televizijos šou ir mūsų pačių forumai kol kas yra tos pačios biurokratizmo reiškimosi formos. Jos neturi įtakos, jos neveiklios. Jos niekur neveda.

Šnekėjimas ima įgristi. Prasideda nuovargis. Jis iš vienos pusės gali išsiliesti apatija, kuri yra pražūtinga bet kuriais požiūriais, iš kitos pusės gali išsiliesti absoliučiai destruktiviais tiek psichologiniais, tiek fiziniais veiksmais. Situacija negali keistis iš esmės dėl to, kad, viena vertus, viršūnės valdyti kitaip nenori, nors ir suvokia, kad nebegali valdyti taip, kaip seniau.

Kas gali mus realiai įvesti į persitvarkymo erdvę? Mano supratimu, yra du dalykai: tai visų pirma absoliučiai laisvas ekonominis interesas, antras – dvasinių aspiracijų realizavimo galimybė. Tai yra tų žmonių, kurie yra suvokę, kad persitvarkymas yra ne kokių nors detalių pakeitimas, o gyvenimo pakeitimas, išėjimas iš savęs paliekant visa tai, kas buvo, kas buvai tu kaip beprotis, pabandant ieškot, kas gi tu esi iš tiesų. Pirmas žingsnis, matyt, yra juridinių garantijų šitam vyksmui užtikrinimas. Jų duot negali niekas. Jas pasiimti reikia patiems. Todėl, matyt, yra visiškai tikslinga pagalvoti apie tai, koku būdu tie, kurie mano, jog persitvarkymas nėra tikrai ilgas diskutavimas, bet ir veikimas, galėtų susijungti alternatyviems sprendimams, idėjoms ir tų idėjų konfrontavimo sąmoningam, korektiškam, protingam ir negailestingai kietam, einant iki galo – politiniam konfrontavimui, bandant rasti tokias konfrontavimo formas, kurios aiškiai vestų persitvarkymą į priekį. Konfliktavimas turės būti labai nelengvas. Ir, matyt, tie, kurie užėmę gynybą ratu, labai aktyviai naudosis savo galimybėmis. Vadinasi, bus labai nelengva. Todėl emocijų ir karštakošiško čia neturi būti nė gramo.

Salė klausosi įsitempus. Ozolas pasidžiaugė, kad susikūrusios neformaliosios grupės išugdė kai kurias ekonomines idėjas, bet daugiau idėjų mes nelabai ir turim.

Gal reikia suburti pačius autoritetingiausius Lietuvos žmones, kurie gali paskirti visą savo sveikatą ir visą laisvą laiką. Tie žmonės galėtų parengti to būsimojo susivienijimo projektą. Paskui gerai padirbėjus padaryti... na, aš nežinau, ką – suvažiavimą, susirinkimą totalinį. Užfiksuoti tuos klausimus jau normalaus naujojo politinio aktyvizmo raiškos forma.

Balsas iš salės. Ar jūs manot, kad rytoj ten jau bus šitie žmonės, kuriems mes galėtumėm parengti, pasiūlyti. Ar jų nereikia pakviesti? Nes iki šiol tai buvo manoma, kad mums neleis. O dabar mes turim pasakyti: mes neleisim. Vadinasi, mes turim kažkas būt – mes. Tai reikėtų ir pasakyti: kas – mes. Kas tokie, kokie?..

R. Ozolas. Jūs absoliučiai teisingi. Juridinis šito susibūrimo forminimas yra esminis rytojaus dienos klausimas.

Kalba Romualdas Ozolas. 1988 06 02. Jono Česnavičiaus nuotrauka.

Balsas iš salės. *Bet jeigu stichiškai, tai rytoj irgi nieko nespės. Gal dar galima paruošt kokią nors deklaraciją ar ką?*

R. Ozolas. *Žinoma, visa para iki to dar yra. Labai konkrečius dalykus rytojaus diena galima formuluoti jau kaip uždavinius sau. Visų pirma, pačių svarbiausių reikalavimų partinei konferencijai formulavimas. Antra, tikslus apibrėžimas – kas esame mes, nustatymas, ir trečias dalykas – iniciatyvinės grupės, kuri tą „mes“ juridizuotų, maždaug, sakysim, iki spalio mėnesio, sudarymas.*

Ozolas atsisėda, žinodamas savo uždavinį atlikęs: pratrūko.

J. Minkevičius sumišęs. *Draugas Juknevičius, kandidatas, – trumpai pristato jis paskutinį diskusijos dalyvį.*

S. Juknevičius pasirengęs. Jis persiskaitęs enciklopedijas ir nori referuoti, ką sužinojęs ir sumąstęs. *Mes dar grįšim prie tų problemų, – sako jis, – dirbam jau dvi valandas, kai kas neišlaikęs jau bėga, bet tie, kurie dar nori kentėti, nežinia, ar dėl moralinių principų, ar dėl tautos ateities, kad truputį prasiblaškytų, pasakysiu anekdotą. Raudonojoje aikštėje, Maskvoj, kažkoks žmogus platina atsišaukimus – traukia iš kišenių ir mėtė. Pribėga jaunuliai juodais kostiumais, surenka, pažiūri ir priėję klausia: klausyk, o kur raidės? – čia gi tuščia. Tas sako: o kam raidės – ir taip juk viskas aišku. Čia renkasi žmonės, kuriems viskas aišku. Ir kokia padėtis, ir ką reikia daryti. Ginčai vyksta tik dėl detalių.*

Antras anekdotas. Jis ganėtinai senas. Atrodo, Mikalojaus kruvinojo laikais policijai buvo duotas potvarkis suiminti visus, kurie garsiai pasako „kvailys“. Vieną suėmė, jis sako: „Ko gi jūs mane imate? Aš tik pasakiau „kvailys“. Aš nežinau, kas mūsų valstybėje kvailys.“ Vadinas, koks bebūtų susitikimas – ar dailininkų sąjungoj dailininkų su filosofais, ar „Žemynos“ klube, ar čia, visada kalba įsilieja į vieną. Pradinis klausimas – ar tai būtų piešimo dėstymas vidurinėse mokyklose, ar tai politinė kultūra, ar dar kas nors – vis tiek baigiasi Lietuvos likimu. Nuo to niekur nedingsi.

S. Juknevičius neskuba. Iš pradžių truputį noriu grįžti prie temos, padaryti pačią bendriausią apžvalgą. Biurokratizmas. Biurokratizmas yra labai nevienalytis reiškiny.

Galima ir būtina kalbėti apie individualų biurokratizmą. Tai yra žmogus biurokratas. Galima kalbėti apie žinybinį biurokratizmą. Tai yra tam tikra žinyba, ministerija, persunkta biurokratizmo. Galima kalbėti apie valstybinį biurokratizmą.

Labai trumpi apibrėžimai. Individualus biurokratizmas – tai priklausomų žmonių laiko gaišinimas naudojantis savo tarnybine padėtimi. Žinybinis biurokratizmas – veiklos forma, kurioje pagrindinis dėmesys skiriamas ne rezultatui, o pačiai veiklai. Valstybinis biurokratizmas – tai kada valstybinės organizacijos atlieka ne valstybines funkcijas ir atvirkščiai – ne valstybinės organizacijos atlieka valstybines funkcijas.

Salė pradeda nerimauti.

Toliau. Socialinės, galbūt, psichologinės biurokratizmo šaknys. Kodėl yra biurokratų? Yra keletas priežasčių.

Ir Juknevičius aiškina.

Salė bando jį nutraukti plovimais. Tačiau jaunas filosofas atkaklus.

Kovos su biurokratizmu būdai. Kovojava, kiek jis egzistuoja. Paprasčiausia kovos forma – moralinė kova, vadinamieji pagraudėnimai. (Juokas salėje) Kaip katinas Leopoldas: „Vaikučiai, gyvenkime draugiškai“, tiesiog nebūkime biurokratai. Objektujuojasi tai aplinkraščiais, kurie kartas nuo karto siuntinėjami po įvairias įstaigas. Antroji – mechaninė. Tai yra biurokratų tarnybinis naikinimas, žinybų naikinimas. Tai jau efektyviau. Dar yra trečias būdas, kol kas nenaudojamas. Jeigu gavai raštą, kurio kvailumas akivaizdus – gali duoti į teismą. (Balsai salėje) Ir ketvirtoji, turbūt, pagrindinė ir galingiausia kovos su biurokratizmu priemonė – tai visuomenės demokratizavimas.

Salė nori konkretumo. Juknevičius konkretina: *pirmiausia dėl konferencijos. Man truputį juokingas entuziazmas konferencijos atžvilgiu – kad mes nusiūšime kažką. Ir ką mes tuo pasieksime? Tik tai truputį apraminsime savo sąžinę.*

Salėje juokiasi, šaukia prieštaraudami, kiti giria. Kažkas šaukia: *pradėsime iš pradžių?*

Juknevičius atkaklus: *Gera. Pradėsime iš pradžių. Ko reikia? Pirma. Kiekvienas kiekvienoje vietoje, kur jis yra, turi būti paprasčiausiai padorus, sąžiningas žmogus. (Juokas salėje) Čia pagraudėnimas, bet čia pradžių pradžia. Gera, mes čia padarysime perversmą. Kas ateis? Iš karto žiūriu į oratorius. Taip, duokit mums valdžią, bet ar mes atsiskaitysime su tais? Juozaitis, kalbėdamas Dailininkų sąjungoje, pacitavo labai gerą Čadajevą mintį. Visi Vakarų Europos pasiekimai yra moralinio pobūdžio, o po to jau seka technika ir visa kita. Kol mes nebūsime moralinės asmenybės, tai ar vienas diktatorius bus, ar kitas, nieko iš to nebus. Kaip Konfucijus irgi rašė: „Valstybės pagrindą sudaro vadinamieji kilnūs, dori žmonės.“ Todėl čia ne pagraudėnimai. (Balsas salėje) Tai pradžia. Ne, nelauksime, bet nuo to pradėsime.*

Juknevičius dar kalba apie visuomeninę sąžiningųjų žmonių veiklą, apie valstybinę. Salė netyla. *Gera, gerai. Rytoj, aš ne prieš. Bet aš noriu...*

S. Juknevičius nori paaiškinti, kad demokratija – ilgas procesas, o karinė ir ekonominė sąjunga – visai priimtinos.

Salė pašėlsta. Nei grupės kūrimo atidėjimas, nei valstybės projektas nepriimtini. Norintieji kalbėti kyla iš vietos, eina vienas per kitą – prasideda pasisakymai, tarsi jau būtų svarstoma, ką daryti turint tą alternatyvų į valdžią visuomenės branduolį.

Ilgai tylėjęs ir kentęs revoliucinį entuziazmą, keletą žodžių prasiveržia pasakyti atkaklus Juknevičius. *Pirmiausia mes turime rūpintis savo intelekto imunitetu. Ir istorijoje būta: po anų viduramžių, ne, ne šitų, kas buvo? – Renesansas, humanizmu paženklintas Renesansas. Po jo sekė Švietimas, ir tik po to – Bastilijos šturmas. Mūsų intelekto imunitetas turi būti kompetentingas, turi būti kvalifikuotas, nesiblašantis, ir tik tai tada jis turi būti revoliucingas, turi būti veiksmingas. Ar galima apie tai pamąstyti? – baigia jis.*

Pamąstyti galima. Bet nebėra laiko.

Tai jaučia ir baigiamąjį žodį sakantis J. Minkevičius. Jis ryžtingai paremia Juknevičiaus skepticizmą pareiškdamas, kad mes išėjome už ribų, bet nieko naujo nepasakėme.

Ozolas pats „pasiima žodį“. *Dabar retai kalbama teisingai*, – sako jis. – *Šiandien buvo mąstoma kolektyviškai ir tikrai, todėl suvoktas bendras tikslas irėjimo į tą tikslą kelias*.

Akademikas J. Minkevičius paniuręs: Ozolas jį neleistinau pataisė, akivaizdžiai paprieštaraudamas jo išvadai. Rūmų direktorius patenkintas, tik stebisi, kaip toks protingas žmogus galėjo taip nusikalbėti. *Minkevičiaus autoritetas labai sumenko*, – sako jis.

Būrelis – Ozolas, Skučas, Medalinskas, Gudžinskas – vakarėjančiu prospektu traukia Tauro kalno link pro bendrabutį, palei į griovį panašią gatvelę, kuria pokario metais iš saugumo kamerų politiniai kaliniai naktimis buvo varomi į geležinkelio stotį tremčiai į Rytus. Žemai, prospekto pusėje, stirkso saugumo antenos. Bet lomoje antenų nebematyti, ir jie sėda tartis – laukti nėra kada, greitai bus dvylikta valanda.

Taigi, rytoj kuriam judėjimo iniciatyvinę grupę. Kokio judėjimo? Liaudies fronto? *Liaudies* visiems atrodo nepriimtinas, judėjimas turi būti visuotinis. Tačiau *tautos frontas* dar mažiau priimtinas – daugelis išsigąs šito žodžio. Geriausias būtų pavadinimas su *Lietuva*: koks nors *Lietuvos frontas* ar *sąjūdis*, kaip užsiminta Verkiuose. *Lietuvos sąjūdis* yra geriausias judėjimo apibūdinimas, – sutaria visi. Taip, bet sąjūdis vardan ko? Vardan *persitvarkymo*. O koks to persitvarkymo tikslas – koks kieno reikalas, tai mūsų reikalas.

Išsiskirsto po pirmos.

Birželio 3 diena: Mokslų akademijos Didžioji salė

Gerokai prieš šešias salė beveik pilna. Prezidiuman lipa Akademijos prezidiumo atsakingasis sekretorius akademikas Eduardas Vilkas. Greta jo iš dešinės sėdasi akademikai Antanas Buračas ir Raimundas Rajeckas. Kairėje įsitaiso senasis Juozas Bulavas, o iš pat krašto – Bronius Kuzmickas.

Salė ošia, ūžia, gaudžia. Ateina vis nauji žmonės ir grūdasi praėjimuose prie sienų iš kairės ir dešinės. Kai kas sėdasi ant palangių, priešais sceną, tiesiog ant žemės.

Vilkas padvejojęs atsistoja. Salė prityla. *Susirinkom čia Akademijos jaunimo pageidavimu susitikti su grupe Akademijos mokslininkų*, – paaiškina. Lyg ir teisingai: Akademijos jaunimas tarėsi dėl šio pasikalbėjimo, tačiau kad susitikimas yra su „grupe akademikų“ – tai jau netiesa, nes rinktasi čia ne to – tai šio ryto „derybų“ rezultatas, steigiamojo susirinkimo blokavimo būdas. *Visuomenė domisi įvairiais klausimais, kaip į juos žiūri mokslininkai*, – porina Vilkas. – *Susirinkom tiek*, – prisipažįsta jis, – *kiek niekada čia nėra buvę žmonių*. Ir dar kartą „pridengia“ tikrąsias susirinkimo intencijas: čia tik visuomenės susidomėjimas persitvarkymo procesais, ir *mes pabandysim kažkaip tuos klausimus, rūpimus mums visiems, paliesti*. Ir išsiduoda: iš karto aš tikrai norėčiau, taip sakant, kreiptis į auditoriją, kad bus gana sunku mums šnekėtis, jeigu mes visi taip rėksim ir dejuosime. *Mūsų reikalas*, – pabrėžia, – *yra svarstyti problemas, moksliniu požiūriu svarstyti, kad rastume objektyvią tiesą*.

Ir pats pradeda: *pirmai pradžiai pabandysiu apibrėžti klausimų ratą, apie kuriuos žadame kalbėtis. Bendras tų klausimų pavadinimas – socialinio ekonominio persitvarkymo problemos. Jos svarstomos LKP CK tezėse XIX partinei konferencijai. Kita problema – ekonomikos pertvarkymas. Joje didžiulis dėmesys skiriamas ekologijai. Bet tai platoka ir kažin ar čia ją galėsime svarstyti. Mokslų akademijos prezidiumo visa šita problematika neužleista, yra sudaryta mokslininkų komisija, kuri galėtų parengti teisinius siūlymus dėl sėkmingo persitvarkymo. Viskas susiveda į konstitucinius pataisymus. Jie bus prezidiumo aprobuoti. Tada sieksim, kad jie būtų įteikti Aukščiausiajai Tarybai. Gal bus siūloma svarstyti ir visuomenei*.

Vilkas pats neramiai apsidairo. Kamšydamas parazitinius žodelius, bando pridengti savo nežinojimą, kaip eiti toliau. Aišku, – sako jis, – *Konstitucija, kuri buvo priimta stagnacijos žydėjimo metu, negali būti tinkamas pagrindas funkcionuoti visuomenei, kuri turėtų veikti jau demokratijos sąlygomis, ir visų pirma ekonomikos sferoje. Čia jau priimta visa eilė įstatymų, kaip kooperacijos įstatymas, kuris prieštarauja ir mūsų, ir Sąjungos konstitucijai. Yra siūlymų, kaip keisti ir valstybines institucijas. Respublikos sąlygomis visiems labai rūpi ta dalis, kuri nustato respublikos valstybingumą ir suverenumą – kompetenciją. Ir valstybingumas, ir suverenumas – akivaizdu, ir tokia yra bendra tendencija – turi būti didinamas ir griežtai aptartas. Nes ir dabar, taip sakant, Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika yra vadinama suverenia valstybe, bet nėra paaiškinimo, kas tai. O tai, kad Konstitucijos niekas nepaisė, nors jos straipsniai buvo ir visiškai geri, visiškai tinkami... Ir...*

Salė įsitempus, užia. Garsiau, – rėkia kažkas. *Kaip sakote?* – klausia Vilkas. *Garsiau! Į mikrofoną,* – šaukia salė. Ši sumaištis yra tikras išsigelbėjimas. *Kai galutinės platformos dabar, taip sakant, nėra, dėstyti jos nesinorėtų. Dėl to ir šitą susitikimą mes pavadinom forumu ir dabar laukiame iš gerbiamos auditorijos klausimų, į kuriuos mes su kolegomis galėtume atsakyti.*

Viskas sudėstyta į vietas. Pusiausvyra tarp valdžios ir liaudies atkurta. Liaudis salėje užia. O Vilkas, dabar jau visiškai patenkintas ir kiek pasimėgaudamas atoslūgiu salėje, sako: kol bus sureaguota į šitą jo kvietimą, jis keletą žodžių tarsiąs apie ūkiskaitą.

Tai jo arkliukas. Ar kumelaitė. Mat, čia prasideda visokie įspūdingi dalykai. Čia buvęs susitikimas su estų ūkiskaitos projekto „pirmaisiais šaltiniais“, jų variantas Vilkui nepatinkas, nes tai mišinys ekonominių ir politinių bei socialinių dalykų, o kai mišinys – tai jis pasidaro nelogiškas. *Ūkiskaita yra ekonominių santykių visuma, todėl ir ūkiskaita yra ūkiskaitos ir įmonių savarankiškumo įgyvendinimas. Ir kai kiekviena įmonė yra savarankiška, tai ir jūsų įmonė yra savarankiška. Visos įmonės nepriklausomai nuo savo priklausomybės – tarptautinės, sąjunginės, respublikinės – moka mokesčius į sąjunginį biudžetą. Tačiau visos įmonės respublikos teritorijoje moka mokesčius ir į respublikos biudžetą, iš kurio ji formuoja savo bendravalstybines reikmes – mokslo, kultūros, švietimo, sveikatos apsaugos. Respublikos biudžetas turėtų turėti dar savo padalijimą į respublikos bendriesiems ir regionų reikalingiems skiriamus biudžetus. Tai ir visa respublikinė ūkiskaita. Variantai atsirasti gali pagal tai, kaip geriau suderinti sąjunginę politiką su respublikine, o respublikinę – su vietine. Pasaulis apie tai seniai diskutuoja, tik pas mus tai nežinoma. Jeigu įvesim greta sąjunginio dar ir respublikinį valdymą, tai šitas tarpininkas įmonei paliks dar mažiau teisių. Pagrindinis klausimas yra ne kova už respublikos ūkiskaitą, o už ūkiskaitą apskritai, už ekonominį valdymą vietoj administracinio.*

Vilkas jau norėtų nebekalbėti, bet salė delsia, ir jis imasi kritikuoti įmonės įstatymą – jis labai nevykęs, jame nenumatyta jokių mechanizmų, nauji dalykai įrašyti nekonstruktyviai.

Salė vis labiau audrinasi. Į priekį iriasi apkūni juodbruva moteris su pluoštu popierių rankoje, ir Vilkas su palengvėjimu sako: *manau, kad jau subrendo klausimai. Prašau. Auksė Aukštikalnienė.*

Aš turiu tris pasiūlymus, – sako iki spanguolės išraudusi Auksė, – *ir jeigu jūs man leisite, aš juos pasakysiu. Ir, nelaukdama leidimo, pradeda lyg iš kulkosvaidžio. Pagerbdami*

Bronislovas Kuzmickas. 1988 06 02.
Jono Česnavičiaus nuotrauka.

Mokslų akademijos Didžioji salė. 1988 06 03. Jono Česnavičiaus nuotrauka.

milijonus nukankintų nekaltų stalinizmo aukų ir primygtinai suvokdami atsakomybę visuomenei, ant kurios pečių jie suvertė šių milijonų tremtinių kaulus...

Tai toks kontrastas E. Vilko akademiškiems išvedžiojimams, kad salė užteli atatus: A. Aukštikalnienės kalba skamba kaip akibrokštas, kaip provokacija. Tačiau Auksė nė nekrusteli, stovi grakščiai įsitvėrus scenos krašto ir varo: *vadovaujantis persitvarkymo politikos reikalavimais ir Lietuvos Konstitucijos devintuoju straipsniu, kurie piliečius įpareigoja kuo plačiau dalyvauti ir svarstyti valstybės ir visuomenės reikalus tobulinant valstybės aparatą, didinant liaudies kontrolės vaidmenį, stiprinant valstybinio ir visuomeninio gyvenimo pagrindą atsižvelgiant į visuomenės nuomonę, Tarybų Lietuvos vyriausybei iškeliami tokie reikalavimai. Pirma...*

Vilkas jau pakilęs, visas pasviręs į kalbančiąją, sako: *drauge miela! Susitarkim šitaip. Mitingo čia nebus. Jei norim diskutuoti, tai diskutuojam. O mitingas kitoje vietoje. Aš šitą pasakiau ir šito laikysimės.*

Salė jau atsipeikėjo. Vilko raginimas A. Aukštikalnienę vėl priartina prie salės: ji pajunta esanti ginama. Kažkas šaukia, kad Vilkas netrukdytų, nes ko gi čia susirinkom!?

Čia susirinkom pasišnekėti.

Tai aš dabar ir darau, – sako Auksė Aukštikalnienė, gracingai trūktelėjusi pečiais. – *Aš tikrai išsakau nuomonę savo auditorijai. Tikrai tiek!*

Gynybos apsimetant naivia teisuole A. Aukštikalnienė jau išmokusi partiniuose susirinkimuose, kai pati buvo svarstoma ir šalinama iš partijos, kai reikėjo gintis visokiuose kabinetuose ir posėdžiuose.

Kalba eina apie tai, kad jūs keliat kažkokius reikalavimus. Mes susirinkom... – sako Vilkas.

Jam nebeleidžia baigti jaunuolis iš salės – perrėkdamas kitus, jis sako: *susirinkom, čia mūsų susirinkimas, tai ir keliam reikalavimus!*

Aukštikalnienė nelaukia. Pro triukšmą ir užesį ji aštriu balsu laiko pirmosios kalbėtojos poziciją ir byloja: *veiksmus areštuojant ir tremiant niekuo nekaltus žmones pasmerkti*

kaip juridiškai neteisėtus. Nedelsiant pradėti publikuoti respublikos valstybinio saugumo organo archyvo dokumentų originalus, liečiančius 1940-ųjų, 1941-ųjų, visų vėlesnių metų įvykius Lietuvoje. Pateikti visuomenei smulkią ataskaitą apie saugumo organų veiklos sferas ir jų dokumentus šiandien. Nurodant saugumo organo darbuotojų skaičių ir jiems išlaikyti tenkančias visuomenės lėšas. Pradėti rengti atvirus spaudos, visuomenės saugumo organų ir jų buvusių dalinių brifingus. Pasmerkti visus valstybės organų veiksmus, įvykdytus pažeidžiant Lietuvos TSR Konstitucijos 48 straipsnį, kai šių metų vasario–gegužės mėnesiais Vilniuje piliečiams buvo trukdoma įstatymų rėmuose pasinaudoti Lietuvos Konstitucijos garantuojamomis žodžio, spaudos, susirinkimų, mitingų, gatvių eitynių ir demonstracijų laisvėmis. Atskirų piliečių adresu nebetaikyti smurto, persekiojimo, namų arešto ir viešojo šmeižimo aktų. Pateikti visuomenei pasiaiškinimą dėl šių veiksmų, konkrečiai įvardijant įstatymui nusikaltusius pareigūnus. Reikalaujama įstatymiškai įmanomos griežčiausios bausmės visiems su tuo reikalu susijusiems juristams ir pagalbiniam personalui, juristus visam laikui diskvalifikuojant kaip įstatymų ir teisėtvarkos vykdytojus. Surengti respublikoje dviejų komisijų teisėtumui remti ir įkalinimų vietoms užtikrinti rinkimus, visuomenės įgaliojams asmenims suteikiant galimybes bet kokiais šiais metodais susipažinti su visa šiuo metu areštuotus ir jau anksčiau įkalintus asmenis liečiančia medžiaga, apsilankyti visose įkalinimo vietose. Tai viena. Toliau...

Šįkart nebeišlaiko salė. Kažkas rikteli: Užteks!

Vilkas atsigauja: Atrodo, šito vieno užteks.

Aukštikalnienė nepasiduoda: jeigu jūs man leisite...

Remdamiesi Lietuvos Konstitucijos 49 straipsniu, Lietuvos TSR piliečiai turi teisę jungtis į visuomenines organizacijas... Taip pat pompastiškai, neleisdama Vilkui nė dera mai paprieštarauti, ji paremia TSKP iškeltą generalinę persitvarkymo politiką ir pasiūlo, kad būtų suformuotos tezės, kurias šiandien įsteigtos organizacijos visuomeninė grupė perduotų XIX partinės konferencijos delegatams.

Salė reaguoja dar stipriau: vieni patenkinti kalba vienas per kitą, kiti kalbasi pasimėtę.

Vilkas vėl atsistoja. Dabar jis jau visai ryžtingas. Palaukit, – sako jis. – Mes susitarėm. Yra du variantai. Arba mes svarstome, diskutuojame mokslinės diskusijos rėmuose, arba mes baigiam.

Atsistoja aukštas jaunas vyras: jeigu savo programos neturite, tai baigiam.

Vilkas ima popierius: taip, tada baigiam.

Salė visai įsiaudrina. Kažkas kyla, kažkas sėdasi. Būrelis slenka durų link. Tačiau už jų sėdintieji nekrustelia. Salės apsisprendimas aiškus: čia! dabar!

Tai yra lūžis.

Vilko laikysena salę nuteikia priešišškai: frontas! Kai pakilusieji atsisėda, salės įtampa atlėgsta.

A. Aukštikalnienė, ko gero, pirmoji suvokė akademiko Vilko siūlymo baigti susirinkimą prasmę: tai būtų žlugimas. Ji stovi prie scenos nepajudinama ir tęsia, jau aiškiai formuluodama šios dienos uždavinį: išrinkus visuomeniniais pagrindais veikiančios šios organizacijos uždavinių ir tikslų koordinavimo iniciatyvinę grupę, kuri parengtų organizacijos įstatus ir konkretizuotos veiklos programą, organizacija kreiptųsi, kad į jos gretas įsijungtų kiekvienas Tarybų Lietuvos pilietis, pasirengęs aktyviai remti visą persitvarkymo politikos

Auksė Aukštikalnienė. Larisos Dmuchovskajos nuotrauka. LCVA.

realizavimo būseną. Jos, šitos būsimos organizacijos, vardu reiktų pasiūlyti Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumui tokius punktus. Naujai susikūrus visuomenės dariniui, įregistruoti kaip juridinį asmenį atidarant jo sąskaitą valstybės banke.

A. Aukštikalnienė savo vaidmenį jau atliko. Tačiau kaip aktyvi pilietė ji nori pasakyti viską, ką galvoja, todėl kalba apie ekonomiką, ypač akcentuodama ekologiją. Kalba ilgai, direktyviškai, o savo vieton eina kaip nugalėtoja. Nepripažinti, kad ji drąsi – neįmanoma. Daug kam ji jau neblogai žinoma – ji kalba tokiuose sambūriuose nebe pirmą kartą. Ne vienam spėjo įgristi. Tačiau dauguma ją priima su susidomėjimu ir net dėkingumu: po jos bus lengviau.

Vilkas kažką šnibžda su prezidiumo nariais. Antanas Buračas, vis kažką rašęs popieriaus lape, atsistoja ir nedrąsiai sako: *čia bandysiu šnekėti. Faktiškai čia buvo keliami tikrai labai aktualūs ir plačiai svarstomi klausimai.*

Tai geras ženklas: kryptis visai kita.

Daugelis dalykų, – sako akademikas Buračas, – kaip nekaltų žmonių žudynės, dažnai priklauso nuo to, kokia yra politika. Kad to nebūtų, reikia pertvarkyti konstitucinius pagrindus, užtikrinti teisių garantijas, jų mechanizmą. Daugelis dalykų pasenę pačioje Konstitucijoje, o Konstitucija yra vis dėlto didelis dalykas. Mes, ja remdamiesi, ir galime ginti tas teises, kurios neužtikrintos nei liaudžiai, nei organizacijoms, dėl to ir fiktyvios. Tezėse partinei konferencijai vienu punktu pabrėžiama, kad konstituciniai Tarybų Sąjungos ir sąjunginių respublikų pagrindai turi būti neliečiami. O kitur pabrėžiama, kad gyvenimas verčia pertvarkyti ir įstatymus, ir konstitucinius pagrindus. Daugelį tų problemų pakankamai konkrečiai ir konstruktyviai mes ir norime suformuluoti. Kitas dalykas – kad nuomonių pliuralizmas yra labai didelis, kad jis savaime negarantuoja sprendimo alternatyvumo. O būtent konstituciniai pagrindai respublikai turėtų garantuoti tvirtas teises visose srityse – ir kas susiję su kultūra, ir su kalba...

Buračas kalba ir baigia Ronaldo Reigano mintimi, jog visuomenė turi išeiti iš industrinio potencialo visuomenės į žinių ekonomikos visuomenę. Plojimai rodo, kad iš prezidiumo bylojantis akademikas Buračas didelių simpatijų nesusilaukė, bet ir nežlugo.

Užtat A. Aukštikalnienė persistengia. Ji vėl eina pakylės link ir klausia Buračo: *konkrečiai jūs – kokius kardinalius pasiūlymus mokslo sferoje per trejus persitvarkymo metus pateikėte ir kaip juos išsprendėte? Antra, ar manote, kad Maskvos filosofų išvada dėl autonominių, nuo valdžios nepriklausomų visuomenės darinių kūrimo yra neprotinga?*

Buračas sumišęs. Jis ilgai aiškina Aukštikalnienėi, kad vis dėlto dirbo, kad Akademinė nėra visai savarankiška...

Salei jau gana ir šito aiškinimosi.

Akademikas Vilkas mato, kad vadžios vėl slysta iš rankų. *Šnekam panašiai į tuos, kurie įrodinėja, kad čia viskas atvirkščiai, kai visi mato, kad atvirkščiai, nors turi būti kalbama, kaip tą daiktą pastatyti ant kojų. Apsiribokim čia moksliniu disputu.*

Ką tai reiškia, – pasipiktina Aukštikalnienė, – ką jis mums duoda! Mes turim mažą laiką! Tai prašom eiti namo ir skubėti, – sako akademikas Vilkas.

Aš kalbu apie persitvarkymą, – pakeltu tonu atsako Aukštikalnienė, tačiau traukinys važiuoja tolyn, o vienose duryse pasirodo jaunas vyras Ališauskas: aš seniai čia laikiu! Kas tu toks, – klausia iš salės. Aš turiu pasiūlymą, – sako Ališauskas, nesismulkindamas dėl savo asmens identifikavimo. Pirmiausia reikia susitarti dėl darbo tvarkos. Tai, ką jūs kalbėjote, – sako Ališauskas Buračiui, – akivaizdžiai formuluoja, jog Lietuva ir toliau lieka Tarybų Sąjungos dalis. Kokia tokiu atveju?

Vilkas noriai imasi vairo. *Toks suverenumas ir toks integralumas, koks yra Jungtinės Amerikos Valstijos, kurios yra, na, vos ne visas sąjunginė valstybė, didelių prieštaravimų neturėtų sukelti. Bet yra daugybė kitų variantų. Ališauskas nepatenkintas: jūs neatsakot! Ir Vilkas atsako: na, pirma, kas ateina į galvą, tai Sąjungos kompetencijoj kiekvienu atveju*

yra gynybos ir užsienio politikos klausimai. O liaudies ūkis nėra nei vieningas kompleksas, nei gabalas šalies, kaip jis ten nesivadintų. Bet kai reikia visa tai surišti, visa tai pagrįsti, tai nėra taip lengva. Ir Vilkas permeta estafetę nariui korespondentui Juozui Bulavui: jis vienintelis čia suvereniteto specialistas.

Bulavas pradeda lyg iš po žemių. *Garsiau, garsiau*, – šaukia iš salės. Bulavas supranta, kokia nedėkinga yra jo padėtis, bet nuoširdžiai aiškina. *Suverenitetas priklauso nuo kompetencijos paskirstymo. Dabartinė Konstitucija žymiai skiriasi nuo 1940 metų Konstitucijos – nuo 1981 metų vyko sisteminga centralizacija. Taip buvo perimta visa pramonė, išskyrus smulkiają, o respublikai palikta tik socialinis aprūpinimas, komunalinis ūkis, buitinis aptarnavimas. Na, tai ką dabar kalbėti, kad respublikos suverenios! Ir Bulavas ima klupdamas aiškinti, kad persitvarkymas – tai visų tų galimų gamybos sričių pervedimas, kiek tai įmanoma, vėl respublikų žinion. Salė šiuša, ūžia, žmonės gręžiojasi, komentuoja vienas kitam, o kai Bulavas prabyla apie imigrantus ir jų aprūpinimus butais pirmoj eilėj, balsas iš salės nuskamba kaip sarkastiškas pasmerkimas: o kaip moksliniu požiūriu reikia? Moksliniu požiūriu žiūrint, šitą padėtį reikia keisti, – salei vieningai juokiantis ir plojant atsako Bulavas. Jo mintis aiški: respublika neturi būti pavaldi sąjunginėms įmonėms, įmonė turi priklausyti įmonės kolektyvui kaip respublika – respublikos gyventojams. Bet toliau Juozas Bulavas ima samprotauti, kaip respublikos galėtų bendradarbiauti, sujungdamos statybininkų, melioratorių brigadas. Nepasitenkinimo šūksniai ir plojimai nutraukia Bulavą.*

Prie mikrofono prasiveržia A. Medalinskas.

Pagaliau pasakoma tai, kas turėjo būti pasakyta visų pirma: *diskusija, kurią organizavome mes, pasikeitė. Šiandien turėjo būti padarytas toks konstruktyvus susitikimas, kuriame būtų išsakytos nuomonės, ir jeigu pasirodytų, kad platformos yra subrandintos tų žmonių, kurie ruošėsi šiam vakarui, būtų sukurta iniciatyvinė grupė. Vakar Mokslininkų rūmuose viskas buvo šiek tiek dirbtinai sulaikyta, tikintis, kad bus formuojama ta iniciatyvinė grupė, tas judėjimas. Konfrontacija su Mokslų akademija nėra tikslinga.*

Medalinskas pasuka vagą gera linkme. Visi puola kalbėtis vienas per kitą.

Prie mikrofono prasiveržia pusamžis vyras. *Kas kalbėta, buvo mokslinės diskusijos. Pradėjom apie suverenitetą. Tačiau didžiuma problemų susijusios su stalinizmu. Aki-*

Alvydas Medalinskas, Alfonsas Juška, Antanas Buračas. 1988 06 03. Jono Česnavičiaus nuotrauka.

vaizdžiai aišku, – sako jis, – kad stalinizmo represijų aukos, dar kiti konkretūs pavieniai asmenys, šeimos, kurie buvo neteisėtai represuoti, jau seniai išteisinti. Jiems grąžinta teisė grįžti į savo gimtąjį kraštą, jame gyventi ir dirbti. Tačiau tarptautinės teisės pažeidimas, padarytas stalinistinės TSRS vyriausybės, dar neatitaisytas. Ir jis skaito ištisą pranešimą – puikų, plovimais pertraukiamą Lietuvos okupacijos išdėstymą.

Ar jau baigiat skaityt? – po keleto minučių grėsmingai pertraukia Vilkas.

Tegul skaito, – vadovauja Aukštikalnienė.

Vilkas mėgina prieštarauti, bet jaunasis A. Skučas jį nutraukia: *Čia moksliniai faktai!*

Kalbėtojas tęsia su dar didesniu ryžtu. Kai baigia, salė palydi ilgais plovimais.

Vilkas sako: *mums visiškai nepriimtinas mitingas. Bet kam tokia mūsų pozicija yra nepriimtina – tai visos durys atviros.*

Vilko žodžiai yra riba, nuo kurios reikia atsitraukti. Salė, atrodo, taip ir linkusi daryti.

Prie mikrofono eina raišas filosofijos profesorius Bronislovas Genzelis. *Lyg tai visi apie tą pat šnekame, bet atrodo, tarsi baisiai norime tarpusavyje susipykti ir neišspręsti visų problemų. Svarbiausias mūsų tikslas – suvokti, ko mes dabar norime. Aš, dabar klausydamasis... man kažkaip net graudu pasidarė. Kodėl? Kad mes nežinome mūsų, savo veikėjų – kaip mes dabar nuplojome draugą Bulavą. Ar jūs žinote, kad 1958 metais Bulavas buvo pašalintas iš partijos už tai, kad jis vienas iš pirmųjų pradėjo gelbėti universiteto savarankiškumo idėją, kad jis universitetą apvalė nuo visų perėjimų, ir už tai, kad jis buvo apkaltintas nacionalizmu? Visą laiką pamirštam tuos, kurie buvo ir partijos nariai, bet sąžiningai atliko savo pareigą ir už tai nukentėjo.*

Apgynęs akademiką Bulavą ir plovimais pasitvirtinęs, kad eina teisingu – konsolidacijos – keliu, profesorius pareiškia manąs, kad Akademijos prezidiumas yra užėmęs teisingą poziciją: *Konstitucijos pertvarkymai turi būti, tai nekelia abejonių. Galima visiškai pritarti estų modeliui, vienu žodžiu, bet kurti turim mes patys, nes turim suvokti, kad esam taip pat tauta, mąstanti tauta ir turime suformuluoti savo problemą, savo siekius ir ekonomikoj, ir kultūroj!*

Profesorius eina sėsti, įnešęs kompromisinį toną ir – vienu žodžiu – atlikęs savo šio momento istorinę misiją. O ką pasakys į tribūną einanti Kazimiera Prunskienė? O ji gerai sujungia vakarykštę ir šią dieną, atsiprašydama už galimus pasikartojimus, tačiau pabrėždama, kad šis susirinkimas – ne kokia atsitiktinė saviveikla, o tikslinga vakarykštės dienos tęsa. Bet svarbiausia – ji grįžta prie akademiko Vilko koncepcijos apie respublikinės ūkiskaitos problemos sprendimą per įmonių ūkiskaitą. O kai paaiškina, kad jokia įmonių ūkiskaita suma negali aprėpti už ekonomikos išeinančių dalykų, už grynai materialinių interesų dalykų išeinančių dalykų, tarp jų – ekologijos, socialinių ir, žinoma, tautinių, politinių, – nuošia plovimai.

Kažkas bando pasiteirauti, ar valdymo struktūros apmatai, kurie neseniai paskelbti Lietuvoje, veikia ir Lenkijoje, bet vadovauti paradui dar kartą pasišauna A. Aukštikalnienė: *ar jūs pasiruošusi pritarti minčiai, kad šiandien būtų sudaroma iniciatyvinė grupė, kuri imtųsi būti šito naujo visuomeninio darinio branduolys ir paruoštų programą? Ar jūs pritartit ir ar sutiktumėte būti tos komisijos narys?*

Galit neatsakyti į tą klausimą, – skuba įsiterpti Vilkas. Tačiau Prunskienė atsako: Klausimas yra labai paprastas, ko gi aš turiu neatsakinėti. Iš tikrųjų – kad sudarytume kokią grupę, mes vakar apie tai kalbėjome. Kadangi tas mūsų susitikimas vyksta gan chaotiškai, organizacinę dalį spręsti, man atrodo, būtų labai sudėtinga, mes primestumėm mūsų šeiminkams naują problemą. Tačiau ją vis dėlto galima būtų spręsti, tik ji nežinanti, kaip organizuoti ir ji čia to nesiimanti. O dėl savęs – tai ji jau dalyvaujanti procese ir per spaudą, tai ir organizacine forma dalyvauti neatsisakanti, žinoma, neatsisakanti.

Vilkas sako: *šiandien mums visiems nieko doro neišėjo, tai aš jau norėčiau eiti prie pabaigos. Salė sarkastiškai juokiasi.*

Triukšmas jau piktas. Pakilęs visu ūgiu Arvydas Juozaitis Vilkui šaukia: *nereikia visko numatyti iš anksto!* Kažkas pritaria, kad gyvenimas priverčia.

Vilkas dreifuoja: *pasakykit patys, ką mes turim daryti. Mes išsakėm, ką mes galvojame.*

Tuos žodžius gali aiškintis kaip patinka. A. Medalinskas jaučiasi atsakingas – susirinkimas žlugti negali. Taip sutarta vakar du kartus: Verkiuose ir ant Taurakalnio. Jis vėl eina priekin ir aiškina, kad *prieš savaitę mes šiek tiek sukrutom, sujudėjom. Buvo numatytas šitas susirinkimas. Ir tas sujudimas labai ryškiai pasireiškė vakar. Vakaras buvo labai daug tikrai konstruktyvios pozicijos. Nebuvo jokio chaoso. Emocijos buvo tokiame lygyje, kokiamė jų reikėjo. Šiandien turėjo būti toks vienijantis susirinkimas. Turėjo būti pateikiama ekonominė programa. Trečia programa turėjo būti kultūrinė programa. Ketvirtas dalykas turėjo būti ekologinė programa. Iš jų ir turėjo būti suformuota bendra nuomonė. Mes susirinkom čia ir, matyt, neišsiskirstysime kol kas, kol nebus išsakytos konkrečios nuomonės.*

Žodžio paprašo Brazas. Kalba jis greitai, bet pradeda prastai – nuo salės kritikos: girdi, viešpatauja elementariausias vienas kito negerbimas. Jo mintis esanti tokia: *kad galima būtų daryti ekonominius pakeitimus, reikia daryti demokratinius pakeitimus. Ūkiskaitos nėra, yra rinka, kuri daro kainas. Jei galim šnekėti, tai šnekėti apie Lietuvos savarankiškumą, suverenitetą.* Tačiau susišnekėti nepavyksta: jis tepareikalauja idėjų, kuriomis liaudis patikėtų iš širdies.

Pavojingai pradeda ir kitas: architektas Skučas iš Lietuvos statybos projekto. *Galų gale aš prisistatau, bet dauguma neprisistato, ir nežinoma, iš kur čia šneka žmonės.*

Iš Lietuvos, – replikuoja salė.

Iš Lietuvos – tai taip, – sutinka Skučas, bet puolimo pozicijos neatsisako, – ar liaudžiai reikia suteikti programą, ar liaudis turi pati pateikti programą ir pagal tą programą kovoti? Tai yra pagrindinis tikslas. Jūs sakote: mokslškai diskutuoti! Draugas Vilkai, aš į jus kreipiuosi! Kam reikalingas tas mokslinis diskutavimas, jei jis niekuo neišsipareigoja ir nieko nenusprendžia? Mes tikėjomės, kad jūs prisijungsite prie mūsų, bet paskutinę minutę... taip sakant, baimė yra didelė, ji jus nugalėjo.

Ir atsisuko į salę: *jeigu aš dabar paklausių publikos, ko ji čia susirinko? Garsiai sakykite! Liaudies fronto! – atsako keli balsai.*

Liaudies fronto! – rikteli pašokusi Aukšė Aukštikalnienė.

Palaukit! – Skučas tribūno mostu nutildo šūksmus. – Aš jį vadinu: Persitvarkymo Sąjūdis. Bent jau jis atspindi mūsų gyvenimo esmę. To reikalauja mūsų naujas gyvenimo būdas.

Ir imasi darbo: paaiškina paleisias lapus, kuriuose kiekvienas, norintis remti Sąjūdį, galėsi užrašyti savo adresą, kad būtų galima paskambinti telefonu ir kviesti rinkti parašus, agituoti žmones. *Tik taip mes galėsime kovoti prieš biurokrtiją. Ji pati mums neatneš ir nepadės ant lėkštutės demokratijos. Mes žinom, ko norim!*

Atrodė prie starto atvestas Sąjūdžio steigimas staiga vėl nutolo: užuot pasiūlęs formuoti grupę, Skučas baisiai panūdo šnekėti apie partiją. *Dabar visokių žodžių sugalvojo: ne partija, o biurokratija! Tai va, aš noriu išvesti vieną tezę: „Partija po revoliucijos iš pagrindžio neišėjo.“ Liko tie patys metodai – slapstymas, informacijos nesakymas...*

Vilkui to tik ir reikia: *Ačiū! Nemitinguokim čia labai!*

Čia mokslinės diskusijos, o ne mitingas, – nenusileido Skučas.

Iš triukšmo, kuriame skęsta paskutinieji akademiko E. Vilko žodžiai, išlenda A. Juozaitis. Jis ką tik pakilo iš savo strateginio posto ir pamažu atsiyrė per minią priešais sceną. Jo kalba – tikro inteligento kalba.

Jeigu profesorius leis... Atsiprašau, aš – Arvydas Juozaitis iš Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto. Kai buvo paklausta, prieš ką jūs, mes, žinoma, prieš baimę. Baimę, kuri sukurta per ilgus dešimtmečius, o trejetą metų štai mes jau mokomės ir bandom

įveikti. Ji bando trauktis, tai rodo, kad ir auditorija čia susirinko įvairialytė, daugiausia – inteligentija. Prezidiume – gerbiami mūsų respublikos žmonės. Ir pobūdis, kurį įgyja šis vakaras, jau peržengia baimės diktuojamas ribas. Ir netgi gerbiamas akademikas Vilkas pripažino, kad mokslinė diskusija, jeigu ji orientuojasi į būtiną rezultatą, jau nebėra mokslinė. O mokslinė diskusija šitokioje auditorijoje įpareigoja kažką pakeisti. Pats sumanymas sušaukti visuomenę ir padaryti kažkokius mokslinius sprendimus yra prieštaringas. Todėl mums reikia kompromiso. Vardan bendro baimės nugalėjimo šitas mūsų susirinkimas turi kažkuo užsibaigti. Ir jeigu prieš tai kalbėjęs architektas pasiūlė kažkokius veiksmus, tai ir yra kompromisas, kuris nesusprogdins šitos visuomenės, o išvaduos iš baimės monstro rankų!

Dar kartą šokteli profesorius Genzelis: *žinom, kokia ekologinė situacija, problemos žinomos, jas galėsime išspręsti tik tada, kai susikalbėsime.*

Iš kažkur nuo durų į priekį skverbiasi muzikologas, Čiurlionio kūrybos tyrinėtojas Vytautas Landsbergis. Jis iš karto pasisako turėsiąs išeiti, bet pasakysiąs porą pastabų. *Tai daugiau stebėjimo, stebėtojo pastaba, gal bus ir naudinga. Šitas susirinkimas yra kažko reprezentatyvaus išgyvenamam laikotarpiui ieškojimas. Bet esam suirzę, ir dėl savo kaltės, o ta kaltė – kad vėluojam. Pradžioj buvo pasakyta, kad mūsų susirinkimo tikslas yra išsiaiškinti, aptarti. Niekada nesužinosim, ką galim, kol nepradėsime veikti. Tikrai konkretūs visuomeniniai veiksmai parodys ir mūsų valią, ir mūsų jėgą, ir mūsų ryškias ribas, jeigu kita jėga bus didesnė.*

Vilkas ragina: *einam į pabaigą!*

Kažką pasitaręs su akademiku Vilku, atsistoja akademikas Buračas. Jis kalba labai padrikai, bet veda svarbią mintį: visų interesai labai skirtingi, tačiau ar ne toks ir yra demokratinis sąjūdis? Neturim išsiskirstyti, išsiskirstyti nesutikę, kaip čia sakė daugelis.

Scenon žengia jaunas vyrukas, ekologijos klubo „Žemyna“ tarybos narys Z. Vaišvila. Jis pavėlavęs, gal kas jau ir bus buvę sakytą, ką jis sakys, bet vakarykštis renginys Mokslininkų rūmuose parodė, kad protas gali nugalėti. *Estai tai parodė konkrečiai: priverstė atsistatydinti Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoją, ir žmonės iškart pajuto, kad kažkas vyksta.*

Ko mes norim, – klausia Zigmas Vaišvila. – Šiandien čia susirinko visi, kuriems rūpi ir kurie žino, ko mes norim. Ir mes pažįstam tuos žmones – jie jau esamomis sąlygomis yra pasisakę apie mūsų padėtį ir gali tinkamai atstovauti mūsų respublikai. Dabar vienintelė išeitis, ką mes šiandien susirinkę galim padaryti, tai vis tik imti ir pasiūlyti, kaip čia jau buvo minėta, iniciatyvinę grupę, kuri palaikytų, vienytų jėgas. Nes vos ką palieti – žmonės yra persekiojami. Bent jau pirmajai pradžiai reikia įsteigti iniciatyvinę grupę. Tai nereiškia, kad šita grupė pretenduos į kažkokius...

Vaišvilos žodžiai paskęsta triukšme.

Prašom siūlyti, – šaukia ir jis. Mes atsiprašome prezidiumo, – sako jis, atsisukęs į Vilką, – jeigu kas – mes atsiribojome.

Siūlau baigti, – dėl viso pikto sako E. Vilkas.

Va, tuoj užbaigsim. Išsirinksim grupę ir užbaigsim, – atsako Vaišvila.

Salė ošia, banguoja, šaukia ir rėkia.

Prašom siūlyti, – sako Vaišvila, o į sceną lipa Medalinskas ir Skučas. Pasirėmęs tribūnos, Medalinskas imasi sąrašo.

– Vaišvila, – šaukia iš salės. – Ozolas! Prunskienė! Buračas! Lukšienė! Juozaitis!

Siūlomi Bubnys, Skučas, Čekuolis, Kuzmickas, Vilkas. Salė sugaudžia. Vilkas moja rankomis – ne, jis nesutinkąs. Dėl Petkevičiaus, Gedos, Bulavo, Radžvilo, Maldonio, Marcinkevičiaus, Landsbergio, Rajecko, Nasvyčio, Medalinsko, Juzeliūno, Pečiulio, Daunoro diskusijų nekyla.

Gana? Gana. Kaip dėl balsavimo? Už kiekvieną? Tuoj skaitysime po vieną žmogų. Jis atsistos, jeigu yra salėje, ir pasakys savo nuomonę. Gerai? Sutinkate?

Susirinkusieji pagaliau imasi savo darbo.

E. Vilkas teatrališkai atsidrėbia krėslė: *pasiekėt savo*.

Medalinskas pradeda skaityti pavardes. Kiekvienas atsistoja, sako sutinkąs, o salė balsuoja ir aprobuotąjį palydi plojimais arba ovacija.

Susirinkusieji skirstosi neskubėdami, su savo darbo vertės pajautimu. Išrinktieji pereina į Mažąją posėdžių salę. Ji šalta ir svetima. Nors ir pažįstami, naujai išrinktieji žvalgosi vieni į kitus. Ozolas pasako sveikinimo žodį paprašydamas aptarti, kada rinksimės kalbėtis dėl skubiausių ir svarbiausių darbų. Vaišvila klausia, kokią ilgalaikio darbo tvarką galėtume numatyti. Reikia palaikyti kontaktą. Ozolas pasiūlo bazuotis „Mintyje“ – yra jo kabinetas, yra salė, kur galima susirinkti didesniu būriu. Kada rinksimės? Susiorientavimui savaitės bus gana, rinksimės ketvirtadienį.

Einant prospektu Juozaitis stebisi: svarstant TSRS konstituciją Vilkas pateikdavęs tokių radikalių minčių! O čia! Ir vis dėlto nėra to blogo, kas neišeitų į gera: Vilko sukeltas chaosas nušlavė visas parengtąsias klišes, visas programas, ir vietoj kokio nors komiteto ar tarybos buvo sukurta nacionalinio judėjimo vadovybė! Puiku, kad į iniciatyvinę grupę įeiti neatsisakė Justinas Marcinkevičius, Vytautas Bubnys, Antanas Buračas: su jais valdžia jėga dorotis vargu ar norės! O jei ir bus imtasi kokių represijų, lieka antras ešelonas. Prieš žmones vargu ką galės rasti, pasakė Skučas, visi švarūs, anksčiau nesusikompromitavę. O kad Aukštikalnienę atmetė – irgi gerai: publika parodė, kad ne kiekvienas jai priimtinas, o valdžia matys, kad mums reikia ne ekstremizmo, o tvarkos.

Vargšai revoliucionieriai! Kad jie būtų pagalvoję, jog revoliucija šitaip prarijo savo pirmąjį vaiką!

Išrinktos Iniciatyvinės grupės narių pasitarimas Mokslų akademijoje. 1988 06 03.
Jono Česnavičiaus nuotrauka.

MĄSTYMAI

VYTAUTAS RUBAVIČIUS

LITUANISTIKA – LIETUVIŲ KULTŪRA – LIETUVOS VALSTYBĖ

Į lituanistiką mes linkę žvelgti kaip į tam tikrą su lietuvių kalba susijusią mokslo sritį. Tačiau sykiu nujaučiame, kad lituanistikos apimtis daug platesnė – į ją patenka ir visi su mūsų gimtąja kalba sąveikaujantys dalykai, nes jau ir pati kalba niekaip neįsprendžiama į kalbos mokslų rėmus. Intuityviai suvokiame ir didžiulę lituanistikos reikšmę lietuvių kultūrai, o su ja – ir mūsų valstybei. Tad kiek pasiaiškinkime ypatingas kalbos ir kultūros sąsajas, kurios palaiko ir kuria lietuvybę bei valstybingumą.

Pirmiausia – lietuvių kalba. Gimtoji kalba. Mokslas savaip paryškina kalbos svarbą, tačiau sykiu „mokslinis žvilgsnis“ tarsi apeina daugelį svarbių nemoksliniais laikomų dalykų. Mokslas į kalbą žvelgia vien kaip į tiriamą objektą, o žmogui ir bendruomenei kalba yra jų egzistencijos pagrindas, nepasiduodantis objektyvizuojančiam moksliniam tyrinėjimui. Tačiau tas pagrindas yra daugelio nujaučiamas ir išgyvenamas. Ypač lietuvių, kurių modernioji kilmė, galime teigti, yra iš kalbos malonės.

Kalba išsaugojo lietuvybę ir, susiklosčius palankioms istorinėms aplinkybėms, leido jai išsiskleisti tautiniu valstybingumo siekiančiu sąjūdžiu. Šis kilmės aspektas yra egzistencinis, tad įsimintinas ir prisimintinas. Šiuo metu linkstama pašiepti pagarbą kalbai, o sykiu ir jos pagrindu sutvirtėjusiai lietuvybei kaip romantinį mitinį praėjusiojo amžiaus apžavą, nuo kurio į ateitį žvelgiančiam šiuolaikiniam lietuviui būtina kuo greičiau išsilaisvinti. Tačiau ta pagarba kaip tik ir nurodo esminį mūsų kilties sandą – lietuviai esame ir savo valstybėje gyvuojame lietuvių kalbos dėka. Kaip tik lietuvių kalbos paplitimo arealas nubrėžė pirminės tautos gyvenamosios teritorijos ribas, kurios ir tapo esminiu tautinės savivokos sandu, o vėliau žymėjo valstybingumo siekio žemėlapi. Istorikas Česlovas Laurinavičius atkreipė dėmesį į svarbų Jono Basanavičiaus atliktą darbą – jis pirmas nubraižė etninių lietuvių žemių žemėlapi, tuo užsitraukdamas didžiulę lenkų neapykantą. Etninės lietuvių gyvenamos žemės buvo nustatytos pagal lietuvių kalbos išplitimą. Žemėlapis iškart įgavo geopolitinės svarbos dokumento reikšmę. Tą reikšmę ateičiai lenkai iškart suvokė, kadangi jų politinis elitas buvo išlaikęs valstybingumo jauseną ir istorinę politinę patirtį. Tad lituanistika – ir plačiąja, ir siaurąja prasmėmis – yra tiesiogiai susijusi su mūsų atgimimu ir įgavusi valstybės kūrimo geopolitinės reikšmės.

Dera prisiminti dar vieną svarbų dalyką – lietuvybės iškilimą ir tvirtėjimą sąmoningai atsiskiriant nuo lenkybės ir lenkų kalbos. Juk didžiausia lietuvybės tvirtinimo kova ir buvo kova dėl teisės bažnyčioje vartoti lietuvių kalbą. Visi kuo puikiau suvokė tos kovos reikšmę. Galime didžiuotis išplitusių knygnešių judėjimu. Kova dėl lietuvių kalbos teisių buvo ir kultūrinė, ir politinė, nes ji skatino lietuvių tautos sąmonėjimą, o šis būtinas imantis savos valstybės kūrimo. Lietuviškajai savivokai tvirtėti padėjo ir nuožmi lenkų kultūrinė bei politinė priešprieša, labai greitai įtvirtinusi *mes*, lietuviai, ir *jie*, lenkai, suvokimą dviejų kalbų skirtingumo pagrindu. O jau mokslininkai įrodė, kad tas skirtingumas yra didžiulis. Tad esame skirtingos tautos. Lietuvybės kultūrinius pamatus tvirtinusių ir lietuvybės ideologiją skleidusių didžiųjų mūsų tautos vyrų (Vincas Kudirka, Jonas Basanavičius, prezidentas Antanas Smetona ir kt.) biografijos liudija, kad atsidavimas lietuvybės stiprinimo darbui

reikalavo labai aiškaus ir negrįžtamo apsisprendimo „trauktis“ iš lenkų kultūros ir civilizacijos lauko ieškant atramos lietuvių liaudies kultūroje ir lietuvių kalboje. Sąmoningas lietuviškas didžiosios dalies lenkų visuomenės, taip pat ir politikų buvo suvokiamas kaip istorinis akibrokštas, įžūli vadinamųjų *litvomanų* lenkams padaryta skriauda, neleidusi naujomis sąlygomis prikelti didžiosios lenkų valstybės. Šiuolaikiniai mūsų istorikai, gvil-denantys atgimimo judėjimą ir jo nulemtus lietuvių ir lenkų santykius, linkę apeiti plačiais XIX a. istorijos tyrinėjimais paremtą akademiko Vytauto Merkio išvadą: „LDK dvasininkų, bajorų ir iš dalies miestiečių luomų žmonės sena tradicija vadinosi *lietuviais*, tačiau iš tikrųjų jie jau buvo politinės lenkų tautos subtauta. Lietuvoje *lietuvio* ir *lenko* etnonimai nesudarė nė jokios priešpriešos, jie imti tiesiog painioti.“¹ Sovietmečiu kalbos puoselėjimas tapo esminiu priešinimosi sovietinimui baru, nes buvo aiškiai suvokiama, kad puoselėti gimtąją kalbą ir ja kuriamą kultūrą yra vienintelis lietuviškos išlaikymo būdas.

Perėjimas į lietuvių kalbą ir lietuvių kalbos iškėlimas paskatino sparčią lietuvių kultūros raidą, kuri savo ruožtu stiprino lietuviybę ir tautinę savimonę. Jau XIX a. išsirutuliojo kultūros, kalbos ir tautos bei jos dvasios būtiškojo sąryšio supratimas, vienaip ar kitaip paveikęs nacionalinių valstybių įsitvirtinimą, tų valstybių kultūros, švietimo ir kalbos politiką. Tad pereikime prie lietuvių kultūros. Vėlgi akivaizdu, kad lietuvių kalba ir lituanistika yra mūsų kultūros stuburas. Tačiau ar mes deramai suvokiame to stuburo reikšmę? Dabartinė mūsų kultūros ir kalbos politika rodo – nelabai suvokiame, o ir nebeuorime suvokti. Tad pabandykime nusakyti, kas yra kultūra ir kam ji reikalinga?

Suprantama, pats klausimas kiek ironiškai formuluojamas, nes į jį neįmanoma moksliškai objektyviai atsakyti, tad atsakymas bus tam tikras nusakymas. Dažniausiai kultūra ir jos veikimas nusakomi įvardijant ir išvardijant kultūros sritis ar jos sudėtinės dalis, o mums rūpi egzistencinio pobūdžio sąryšiai ir sąveikos. Šiaip jau visos žmogaus gyvenimo sritys yra kultūrinės, tik tos kultūros formos mums gali būti sunkiai suvokiamos. Tad kultūrą apibendrintai nusakytume taip: kultūra yra gimtosios kalbos pagrindu istoriškai susiklostanti visuma būdų, laidojančių tam tikroje vietovėje gyvenančių žmonių ir bendruomenių *sambūvį* ir *sugyvenimą*.

Sugyvenimas apima kelias įvairiais ryšiais susijusias, tačiau galimas išskirti plotmes. Visos bendruomenės gyvena tam tikroje vietovėje, kuri laikoma sava ir ginama nuo kitų. Vietovė nėra paprasta, galima keisti teritoriją – bendruomenė išsiugdo ypatingą ryšį su vietove, jos gamta, kuri teikia išgyvenimui reikalingas gėrybes. Ryšys su vietove yra ne tik bendruomeniškas, bet ir šventas, nusakantis kilmę, saitus su protėviais ir dievybėmis. Kita plotmė apima bendruomenės sugyvenimą su pačia savimi – gimtosios kalbos pagrindu bendruomenės nariams išsiugdo natūraliu vadintinas priklausymo tai bendruomenei jausmas, kuris tampa esminiu žmogaus tapatumo bruožu.

Dar viena sambūvio ir sugyvenimo plotmė apima santykius su kitomis, pirmiausia – kaimyninėmis bendruomenėmis, kitais kaimyniniais etniniais dariniais. Šie įgyja istorinių priešų ar draugų įvaizdžius, nes su jais gyvenama nepaliaujamai dalijantis tam tikras paribio teritorijas, kurios tampa valstybių ar kitokiomis sienomis. Kad ir koks draugiškas būtų kaimynas, jis visada yra vienoks ar kitoks *Kitas*, kurio vaizdinys svarbus savam bendruomeniškumui tvirtinti. Juolab toks kaimynas, nuo kurio mums teko per kovų ir okupacijų kančias atsiskirti, kad išsiskirtume Europoje kaip nauja modernių laikų nacija – istorijos ir tarptautinių santykių subjektas.

Sugyvenimas pirmiausia kreipia į tam tikrą bendruomenę, etninį darinį. Kalbėdami apie etninius darinius, suponuojame stiprų bendruomeninį žmonių sąryšingumą, *mes* jausenos, taip pat *mes* ir *kiti* skirties tvirtinimą. Kas yra tas sąryšingumas? Tai esminis bendruomenę siejantis ir jai akivaizdus, nors ir sunkiai apčiuopiamas (ar visai neapčiuopiamas) tapatumas. Tą tapatumą bendriausiu būdu galima įvardyti kaip etninį tapatumą,

¹ Merkys V. Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m. Vilnius, Versus aureus, 2006, p. 36.

kuris įgyja išskirtinius klaninio, gentinio, tautinio ir galop nacionalinio tapatumo pavidalus, „tad etniškumas visada nepaprastai daug reiškė nulemiant tapatumą, solidarumą ir politinę sąrangą valstybėse ir tarp jų“¹. Tapatumas ugdomas ir tvirtinamas atsiskiriant nuo *kitų* ir suvokiant savo išskirtinumą, todėl kultūrinėje atmintyje visada esama tam tikrų *Kito* – mūsų atveju lenko, gudo, ruso, vokiečio – pavidalų, kurie keičiasi laikui bėgant ir kaupiantis istorinei patirčiai, tačiau sykiu ilgam išlaiko tam tikrus būdingus su istoriniais konfliktais bei skriaudomis susijusius bruožus. Tie bruožai galimi aktualizuoti nelygu istorinės aplinkybės ar sociokultūriniai bei politiniai poreikiai. Būtina išskirti du tapatumo aspektus – tapatinimosi veiksmais ir jausena palaikomą tam tikrą savipatumą, tapatumą sau, kas dažniausiai ir laikoma tapatumu, ir išskirtinumą, kadangi visokie tapatumai yra išskirtiniai ne tik savo bruožais, bet pirmiausia kalba, jos dialektais, o sykiu ir gyvenamąja vietoje. Nesama vienalyčio, kartą ir visiems laikams duoto tapatumo ir to tapatumo esmės – tapatumai formuojasi, yra ugdomi tam tikruose santykiuose su kitais ir pačiais savimi konkrečiomis istorinėmis aplinkybėmis, juose nugula didžiuliai istorinės patirties klodai, kuriems iškelti į sąmonės šviesą reikia nemenkų pastangų.

Socialinės ir kultūrinės antropologijos požiūriu visos žmonių bendruomenės gyvena konkrečiose savose vietovėse, kurios ir kildina tam tikrą kultūrą ir jai būdingą kultūrinę atmintį. Beviėtės gali būti tik ypatingos, tam tikriems tikslams įgyvendinti steigiamos žmonių grupės, sąjungos, partijos, kurių nariais tampa įvairių bendruomenių žmonės, tačiau ir joms reikalingi tam tikri geografiniai įsivietinimo „taškai“. Tad – vietovė. Vietovė, kurią mes įpratę vadinti gimtine, svarbi žmogui dėl daugelio priežasčių. Pirmiausia žmogaus, žmonių bendruomenės ir vietovės ryšys – egzistencinis, nes žmogus gimsta tam tikroje vietovėje, auga ir bręsta tam tikroje vietinėje sociokultūrinėje terpėje. Vietovė kildina ir palaiko žmogaus socialinę aplinką, joje rutuliojasi socialiniai santykiai, ritualai, nusėda kultūrinės kūrybos apraiškos. Vietovėje svarbu jos fizinės aplinkos ypatumai – landšaftas, statiniai – ir toje vietovėje atsiradę gyvenimo bei kultūrinės kūrybos dariniai. Vietinis tapatumas laikomas žmogaus savasties substruktūra, kurią sudaro žinija apie fizikinį gyvenamąjį pasaulį, o ta žinija apima prisiminimus, pojūčius, idėjas, vaizdinius, vertybes, simbolius, prasmes, elgesio būdus ir kitus dalykus, kuriuos įcentruoja žmogaus „aplinkos praeitis“.

Tad sugyvenimas su vieta yra esmiškai susijęs su sugyvenančiu tapatumu, kurį tvirtina ir palaiko kultūra ir kultūrinė atmintis. Todėl kultūra savo kilme ir tikslingumu visada yra *vietoviška*, visada yra įsišaknijusi. Kaip ir asmeninio tapatumo, savasties ugdymas(is). Vietinės kultūros saistosi į bendresnes, galop – tautines kultūras, apimančias daugybę vietoviškų, su tarmėmis suaugusių kultūrų ir subendrinančias jas tam tikru tautos gyvenamos teritorijos ir bendrinės kalbos pagrindu. Svarbus tokio subendrinimo veiksnys yra istoriniai ar mitiniai kilmės, taip pat tam tikrus istorinius įvykius paaškinantys pasakojimai, kurie išplečia tautos simbolinį universumą. Galingiausias bendrinantis veiksnys visada yra valstybės kūrimas ir valstybinė kultūros bei švietimo politika.

Dabar galime taip pat kiek ironiškai klausti savęs – kas yra valstybė ir kam ji reikalinga? Kad į tą klausimą nėra paprasta atsakyti, liudija mūsų valdančiojo politinio elito kalbos švenčiant Lietuvos valstybingumo šimtmetį – nieko nekalbėta apie mūsų valstybės prigimtį, jos politinės ekonominės sistemos ypatumus, valstybingumo jausenos ir suvereniteto stiprinimą, valstybės ateitį įgyvendinant vienokius ar kitokius Europos Sąjungos raidos scenarijus, o ypač federalizacijos ir galutinio išvalstybinimo kuriant Jungtines Europos Valstijas viziją. Beje, prieš tą viziją labai aiškiai pasisako Lenkija ir Vengrija.

Plačiausia reikšmė valstybė suvoktina kaip aukštesnė nei etnokultūrinė tautos savireguliacijos forma, kuri laiduoja jai laisvą ir nepriklausomą egzistavimą tam tikroje teritorijoje pagal savą kultūrinį supratimą ir savimonę. Siekianti valstybingumo ir valstybę kurianti tauta tampa nacija ir suverenu. Svarbus dalykas tas, kad laisvė ir nepriklausomybė

¹ Gat A. *Nations: The long history and deep roots of political ethnicity and nationalism. With contribution by Alexander Jacobson. Cambridge (UK) and New York: Cambridge University Press, 2013, p. 5.*

pripažįstama kitų tautų, tad tik valstybinės tautos tampa istorijos subjektais. Siekiant valstybingumo, būtina tarptautinei bendrijai pateikti tam tikrus istorinius „dokumentus“, kurie pagrįstų tokias pretenzijas. Juk žinome, kad esama daugybės tautų, tačiau valstybių nėra daug. Tie dokumentai – tai istorinis bendros kilmės ir bendro gyvavimo tam tikroje vietovėje pasakojimas, kuris tampa svarbiu savasties bruožu. Nors tokie pasakojimai būdingi šeimoms, gentims ir kitokioms bendruomenėms, tačiau valstybingumo siekti gali tik tautomis pripažįstamos bendruomenės. Akivaizdu, kad tokiu visų pripažintu dokumentu tapo ir lietuvių istorinis pasakojimas su etninių gyvenamųjų vietovių žemėlapiu.

Atsikūrus valstybei, svarbiausia buvo stiprinti lietuvių ir lietuvių kultūrą kaip valstybės pamatinį dalyką. Tam tikslui buvo pajungta visa švietimo sistema. Ji ir išauklėjo tą ryžtingų patriotų kartą, kuri pokario metais negailėdama gyvybės kovojo su sovietiniais okupantais. „Smetoninės Lietuvos“ kultūrinė ir valstybinė dvasia gyvavo ir sovietmečiu. Mūsų valstybė steigta ir kurta lietuvių kultūros pagrindu, nes tik kultūra laiduoja tautinio ar nacionalinio tapatumo ir jo sąryšio su gyvenamąja vietove bei istorija ugdymą ir stiprinimą. Šitai buvo tarsi savaime aiškus dalykas didiesiems mūsų valstybės kūrėjams. Ne ekonomika yra valstybės pamatas, o nacionalinė kultūra. Ne globali ekonomika ugdo valstybingumo jauseną ir patriotiškumą, o gimtosios kalbos pagrindu puoselėjama ir skleidžiama nacionalinė kultūra. Tik kultūra laiduoja nacionalinių kūrybinių galių augimą. To supratimo pristigome šiais laikais, kai jau visiškai rimtai imame kalbėti ir apie Vilniaus miesto nulietuvinimą, esą tik lenkiškumo ir žydiškumo gaivinimas darąs Vilnių laisvu miestu. Matyt, esame įsisukę į egzistencinę savinaikos bei išsivalstybinimo tragediją ir, negalėdami pakelti jos baisumo, imame patys ją skatinti vaizduodami tokius savo veiksmus kaip „šiuolaikinį modernumą“ bei „pažangumą“.

Mūsų valstybinio nacionalinio politinio mąstymo skurdas ypač akivaizdus, kai lygini mūsų šalies ir kaimynių pasirengimą šimtmečio iššūkiams bei atliktus darbus, taip pat valstybinės raidos strategijų dokumentus. Vilniuje mes sugebėjome tik visiškai sudarkyti valstybine galėjusią būti Lukiškių aikštę ir neįstengėme pastatyti paminklų didiesiems mūsų valstybės kūrėjams ir lietuvių tvirtintojams J. Basanavičiui ir prezidentui A. Smetonai, kuri iki šiol linkstame „šventinti“ sovietinių okupantų pamazgomis. Strateginėje šalies vizijoje „Lietuva 2030“ pasiklydome ekonominių ir kitokių rodiklių raizgalynėje, kaip svarbiausią tikslą teigdami siekį kuo greičiau globalizuotis. Estai labai aiškiai tuo dokumentu pareiškė jų tikslą esant estų tautos gyvavimą per amžius, o strategiją grindė kultūra, kuri ir turinti tą amžinumą laiduoti. Mes gi iki šiol vietoj nacionalinės kultūros supratimo brukame žmonėms „globalios Lietuvos“ naujadarą, turintį rodyti mūsų „laisvumą“ nuo įsipareigojimų sava tautai ir valstybei.

Bėda ta, kad tokia globalistinė „modernybė“ išplito ir tarp mūsų kalbininkų bei istorikų, nebesuvokiančių, kad kalba, lituanistika ir kultūra yra atraminis ir vidaus politikos, ir geopolitikos akmuo. Jei dar manome esą valstybinė, suverenų valstybingumą puoselėjanti tauta, tai ir turėtume kuo greičiau atsigręžti į lietuvių kalbą ir lietuvių kultūrą ne tik suvokdami jų nelygstamą reikšmę Lietuvos valstybei, bet ir įsipareigodami *lietuvių kalbos ir lietuvių kultūros labui* tvarkytis su vis naujais globalizacijos, eurointegracijos ir įvairių strateginių partnerysčių mums keliamais iššūkiais. Su visokiais pajėgsime susitvarkyti, jei suvoksime, kad mūsų tautos, visuomenės ir valstybės saugumas, taip pat ir visokeriopa gerovė glūdi ne ekonominiuose ir socialiniuose rodikliuose, o gyvybinėje, gyventojų skaičiumi nusakomoje tautos galioje. Ir jei savo veiklą grįšime Stasio Ylos žodžiais išsakyta nuovoka: „Tėvynė ir tauta yra tokia žemės gėrybė, tokia dangaus dovana, kuriai neprilygsta jokios didžiausios žmonijos sukurtos ir atrastos gėrybės.“¹

Pranešimas skaitytas Vilniaus forumo konferencijoje „Lituanistika globalizmo vėtroje: ugdyti tautos kultūrą, stiprinti valstybę“ Lietuvos nacionaliniame muziejuje 2018 m. kovo 2 d.

¹ Yla S. Žodžiai iš Dievų miško. Vilnius, Odilė, 2018, p. 135.

VYTAUTAS SINICA

SĄJŪDŽIO BUVO PER MAŽA

Birželio 3-iąją Mokslų akademijoje vykusio Sąjūdžio trisdešimtmečio minėjimo dalyviams buvo išdalyta deklaracija, kviečianti iš naujo telktis valstybės kūrimui. Joje teigiama, kad „Kovo 11-ąją paskelbta nepriklausoma Lietuvos Respublika taip ir nebuvo sukurta“. Teigiama, nes „išsivadavusi iš TSRS okupacijos jungo lietuvių tauta netapo tikrai laisva ir savivaldžia politine bendrija, o Lietuvos Respublika – iš tiesų nepriklausoma ir suverenia valstybe“. Daug kam tai gali skambėti kaip baisiausia šventvagystė ir provokacija. Bet daug kas jaučiame, kad, įsigilinus į mūsų valstybės gyvenimą, tai nejaukiai rodosi esant tiesa.

Būsiu nuosaikus. Ne visi Sąjūdžio tikslai liko neišpildyti. Turime valstybę, esame nepriklausomi nuo Rusijos. Sugriovėme Sovietų Sąjungą, planinę ekonomiką. Kita vertus, neturime suverenumo. Sąjūdis iškovojo nepriklausomybę, o tauta patvirtino Konstituciją. Jos pirmasis straipsnis yra unikalus. Jis skelbia: „Lietuva yra nepriklausoma demokratinė valstybė.“ Šalys paprastai nerašo, kad yra „nepriklausomos“. Be galo įžvalgus Romualdas Ozolas ir kiti Konstitucijos kūrėjai būtinai norėjo šio žodžio. Tačiau šiandien nebesame nepriklausomi.

Nerinktos Europos Sąjungos institucijos, visų pirma Europos Komisija ir Europos Teisingumo Teismas, priima sprendimus, kurie privalomi ir Lietuvai. Priima sprendimus net ir tose srityse, kuriose pagal ES sutartis neturi teisės kištis į šalių narių reikalus – švietimo, šeimos politikos ir kitose. Jau poryt, birželio 5 d., Europos Teisingumo Teisme numatomas sprendimas, įpareigosiantis ES nares pripažinti tos pačios lyties poras „sutuoktiniais“. Per galines duris į Lietuvos ir kitų šalių teisę brukamas absoliučiai visuomenės daugumai nepriimtinas šeimos modelis. Tai tik pavyzdys. Lietuva nebėra suvereni naujojoje Sąjungoje. Ir net ne Europos Sąjunga dėl to kalta. Kaltas visų mūsų valdžių servilizmas, kai nesinaudojama ES paliekama sprendimų laisve, paknopstomis skubama vykdyti kiekvieną rekomendaciją.

Iš tokios kritikos dažnai juokiamasi. Esą, juk niekas nėra visiškai nepriklausomas, visas šalis veikia galybė išorės veiksnių, ekonomikos dėsniai, kaimynų įtakos. Visa tai tiesa. Visi sprendimai – tiek žmonių, tiek valstybių – priimami tik remiantis objektyviomis galimybėmis. Joks sveikas žmogus nesiskundžia suvaržyta laisve, nes, tarkime, negali skraidyti. Tai banalu. Tačiau mes nebegalime spręsti net ir neperžengdami realių pasirinkimų. Daugybę klausimų už mus nusprendžia kiti. Nerinkti ir neatskaitingi.

Ne tik Lietuva kaip valstybė neturi suverenumo. Antrasis Konstitucijos – kompromisinės, bet visgi Sąjūdžio Konstitucijos – straipsnis skelbia: „Lietuvos valstybę kuria Tauta. Suverenitetas priklauso Tautai.“ Taip nėra. Ryšys tarp tautos ir valdžios yra beviltiškai sutrūkinėjęs. Partijos ignoruoja savo rinkėjų pažiūras, tam jau net nebereikia pavyzdžių. Ilgai tautos suverenumas neigtas tik faktiškai. Prieš kelis metus jis paneigtas ir juridiškai. 2014 m. liepos 11 d. Konstitucinis Teismas priėmė atvirai antikonstitucinį išaiškinimą¹. Pagal jį Seimas gali vertinti ir panorėjęs atmesti 300 000 piliečių parašais pateiktą referendumo iniciatyvą. Seimas, kurio vienintelis valdžios šaltinis yra pati Tauta, taip buvo iškeltas aukščiau už Tautą ir gali šiai pasakyti, kokius klausimus galima spręsti ir kokių ne. Šiuo sprendimu paneigta ne tik demokratijos esmė, bet ir paties Konstitucinio Teismo doktrina. 1994 m. jis buvo išaiškinęs, kad tautos iniciatyva spręsti klausimus referendumu negali būti ribojama jokiais atvejais. Po dvidešimties metų nusprendė visiškai priešingai. Konstitucijos dvasių keliai nežinomi. Teisinė valstybė Lietuvoje atvirai paneigta, tačiau šiuo klausimu prieš trejus metus ir dabar aidai spengianti tyla.

¹ Plačiau žr.: Sinica V. Demofobija: partijų vienybė prieš politinę tautą. DELFI, 2014 m. gruodžio 5 d. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/v-sinica-demo-fobija-partiju-vienybe-pries-politine-tauta.d?id=66539270>.

Akivaizdu, kam reikalingi tokie sprendimai. Visus svarbiausius – konstitucinio lygmens – valstybės raidos klausimus valdžia sprendžia be tautos. Tariamai skirtingos partijos tobulai dėl jų sutaria. 2004 metais dėl šalių suverenumą sutripiančios Konstitucijos Europai balsavome pirmieji visoje ES. Balsavome neskaite jos teksto, niekingai bandydami įsiteikti Briuseliui. Vakarų Europos tautos atmetė tą sutartį, apsaugodamos ir mus. Tik gėda liko. Po dešimties metų visos partijos pritarė euro įvedimui. Niekas nesipriešino, kai Vyriausybė skyrė dešimt milijonų litų propagandos kampanijai, eurui Lietuvoje populiarinti. R. Ozolo iniciatyva dėl euro įvedimo spręsti referendume Vyriausiosios rinkimų komisijos buvo atmesta. Partijos geriau žino, kas geriausia tautai. Šiandien visi galime patys įvertinti euro naudą mūsų kasdieniam gyvenimui.

Šiandien matome tokį patį partijų sutarimą ir pasiryžimą išauklėti tautą dvigubos pilietybės klausimu. Priversti Konstitucijos, politikai jį sprendžia ne patys, o inicijuodami referendumą. Tačiau tauta jie ir vėl nepasitiki, todėl numato propagandos kampaniją, lengvinančias įstatymo pataisas, aktyvumo kartelės nuleidimą. Pritariu referendumui, tačiau jis turi vykti sąžiningai, tauta turi spręsti pati, o vienodas sąlygas kalbėti ir būti išgirstos turi gauti ir šalininkų, ir priešininkų stovyklos.

Dvigubos pilietybės referendumas – šių metų aktualija – skausmingai primena dar du neišpildytus Sąjūdžio pažadus. Vienas jų buvo esminis ir būtinas, kitas – be galo neatsakingas. Pirmasis – tautinės mokyklos idėja. Lygiai kaip ir Vasario 16-osios Lietuvoje buvo ir yra būtina sukurti ugdymo sistemą, kuri rengtų apsisprendusius Lietuvos valstybės ir tautos patriotus, trokštančius šią valstybę kurti, o prireikus ginti. Tokios mokyklos idėja buvo palaidota jau pirmosios vyriausybės, o vienintelis vėliau ją įgyvendinti bandęs ministras Zigmas Zinkevičius patrauktas į šalį kaip nepatogus. Pagal šių metų apklausas¹ 82 procentai vyresniųjų klasių moksleivių galvoja apie emigraciją, vienas iš trijų nori išvažiuoti ir niekada negrįžti. Lietuvoje ne tik auga per mažai vaikų. Dvasiškai didžiulė jų dalis Lietuvai jau prarasti. Kad neprarastume kitos kartos, Sąjūdžio švietimo vizija turi būti įgyvendinta.

Žinoma, jauni ir seni Lietuvą palieka visų pirma dėl pragyvenimo lygio skirtumo. Pragyvenimas Lietuvoje yra ir dar ilgai bus daug prastesnis nei Vakarų ar Šiaurės Europoje. Jeigu pasirinkimą – išvykti ar likti – lems tik pinigai, emigracijos niekas nesustabds.

Antrasis – neatsakingas ir neprograminis – Sąjūdžio pažadas buvo „gyvensime kaip Švedijoje“. Taip pasakyti galėjo tik be galo naivus žmogus arba ciniškas demagogas. Istorija parodė, kad nekūrėme nei švediškos, nei apskritai jokios gerovės. Valstybės turtas buvo išvogtas čekiais, pramonė sugriauta, verslo klasė ne be priežasties tapo keiksmazodžiu. Lietuva yra unikali šalis, turinti Europos Sąjungos mastu vidutinišką bendrąjį vidaus produktą vienam gyventojui, taigi sukurianti visai nemažą vertę; tačiau kartu mūsų pajamos vienam gyventojui vienos mažiausių ES, o socialinė atskirtis – milžiniška. Šį skirtumą tarp to, ką sukuriame, ir to, ką gauname, Vytautas Rubavičius yra taikliai pavadinęs išnaudojimo koeficientu. Esame jo lyderiai Europoje. Lietuva tapo „antišvedija“ – viena paskutinių ES valstybių be progresinių mokesčių, valstybe, kurioje vargingesni gyventojai išlaiko šalies biudžetą, o jų pajamos apmokestinamos labiau nei turtingųjų pajamos. Nė viena kairiaja besivadinti valdžia, deja, įskaitant ir dabartinę, niekada nemėgino to pakeisti. Priešingai, kasmet priimami atskirtį didinantys įstatymai. Kartu su jais auga ir emigracija. „MG Baltic“ skandale bene geriausiai pamatėme to priežastis – visos tariamai skirtingos valdžios klaupiasi prieš stambaus kapitalo interesus arba pačios yra jo projektai.

Taip yra, nes esame veršiai. Tikime, kad vieną dieną valdžia pati taps morali ir dora, bėdžiaus mokytojo ar tarnautojo pradės klausyti labiau nei koncernų. Vyresnieji tiki, kad viską pakeis „gražus jaunimas“, kad „Sąjūdis jau padarė savo darbą“. Joks darbas nepadarė. Sąjūdis davė valstybę, kuri tebuvo karkasas, struktūra, suteikianti galimybę tautai

¹ Pukenė R. Uždrausta apklausa apie emigraciją: skaičiai gąsdinantys. DELFI, 2017 m. spalio 30 d. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/education/uzdara-apklausa-apie-emigracija-skaiciai-gasdinantys.d?id=76138815>.

save valdyti ir susikurti namus, kokių patys norime. Šia dvasia buvo rašyta alternatyvi Sąjūdžio programa, kurioje žmonėms buvo siūlomi tik laisvė ir sunkus darbas, o ne „gyvenimas kaip Švedijoje“. Programa taip ir liko alternatyvi, o pasirinkimas nepadarytas. Todėl suverenitetas Lietuvoje nepriklauso Tautai ir todėl ketvirtis tos tautos jau išvažiavo, o auganti karta taip pat planuoja iškelti.

Sąjūdis buvo geriausia, kas nutiko Lietuvai per pastaruosius penkiasdešimt metų. Tačiau milžiniškos Lietuvos problemoms Sąjūdžio buvo per maža.

Pranešimas skaitytas Sąjūdžio trisdešimtmečio minėjime-konferencijoje „Su Sąjūdžio idėjomis už Lietuvą“ Lietuvos mokslų akademijos Didžiojoje salėje 2018 m. birželio 3 d.

Stasio Paškevičiaus nuotrauka.

PAMINĖJIMAI**JŪRATĖ LAUČIŪTĖ****„UŽ JŪSŲ IR MŪSŲ LAISVĘ!“
KAIP SAJŪDIS JUDINO LENINGRADĄ...**

Šiandien XXI a. žemėlapiuose Leningrado miesto nerasite. Jo vietoje – Sankt Peterburgas, buvusi Rusijos imperijos sostinė, kuri po kelis dešimtmečius trukusios Rusijos istorijos ir geografinių pavadinimų „komunizacijos“ susigražino istorinį, gimtąjį pavadinimą, tiesa, be istorinio sostinės statuso. Tačiau net ir Leningradu vadintas miestas oriai nešė savo ypatingą jo įkūrėjo imperatoriaus Petro Pirmojo nulemtą likimą, tai tyliau, tai garsiau įtvirtindamas ir apgindamas savo kaip kultūrinės Rusijos sostinės misiją. Todėl tarsi savaime suprantama, kad Leningradas pirmasis iš Rusijos miestų išgirdo ir priėmė visus demokratėjimo ir laisvėjimo impulsus, kurie sklido iš Baltijos šalių, o daugiausia – iš Lietuvos, iš jos Persitvarkymo Sąjūdžio (toliau – Sąjūdis).

Šitame idėjų sklaidos procese veikliu tarpininku ir laidininku tapo Leningrade gyvenę lietuviai: studentai ir aspirantai, armijoje privalomąją tarnybą atliekantys šauktiniai bei vadinamieji „meilės tremtiniai“ – šeimas su leningradiečiais sukūrę ir giliau šaknis į šį miestą įleidę įvairių specialybių lietuviai vyrai bei moterys. Tarp jų – ir aš.

Kodėl lietuviai? Juk Liaudies frontas Estijoje susikūrė anksčiau nei Sąjūdis Lietuvoje, o ir Estija arčiau Leningrado, ir daug leningradiečių Estijoje turėjo draugų ar pažįstamų. Tačiau patys Leningrado estai vėliau už lietuvius įsijungė į mieste vykusius demokratinius procesus ir net vėliau, kai Leningrado lietuviai ir latviai (žinoma, ne visi, o tik tie, kuriems rūpėjo jų kilmės šalies laisvė) aktyviai bendradarbiavo su Leningrado liaudies frontu (toliau – LLF), estai laikėsi nuošaliau ir apsiribojo kultūrine veikla.

Atvykau į Leningradą 1967 m. rudenį, iš neakivaizdinės aspirantūros Leningrado A. Ždanovo universiteto Filologijos fakulteto Bendrosios kalbotyros katedroje perėjusi į dieninę. Leningrade jau gyveno ir dirbo mano pirmasis vyras Jonas Rimantas Skiauteris.

Tais metais jokios lietuvių draugijos ar bendrijos Leningrade nebuvo. Visos tautinės draugijos ir bendrijos, gyvavusios Peterburge, Leningrade, buvo uždarytos 1934–1937 m., raudonosios reakcijos metais. Veikė – su pertrūkiais – tik bendra visų Leningrade besimokančių Lietuvos, Latvijos ir Estijos studentų ir aspirantų draugija „Balticum“. Mudu su vyru keletą kartų nuėjome į draugijos renginius, šventėme Jonines, prisimenu dar vieną susibūrimą Šv. Kalėdų proga. Buvo šokiai, dainos, išgertuvės. Man pasirodė nuobodoka, tad „Balticume“ neprigijau ir su lietuviais praktiškai ryšių ilgai neturėjau.

Perestrojkos išvakarėse ar gal net jai jau ir prasidėjus, į universitetą filosofijos studijuoti atvažiavo mano žemietis Arūnas Alonderis, baigęs tą pačią kaip ir aš Darbėnų vidurinę mokyklą. Apsigyveno jis universiteto bendrabučių komplekse netoli Senojo Peterhofo, kuriame gyvenau su antruoju vyru Jurijumi Otkupščikovu ir sūnumi Vladimiru.

Kadangi su Arūnu turėjome daug bendrų pažįstamų Lietuvoje, mus siejo nemažai prisiminimų, mūsų namuose jis buvo dažnas svečias, o ir aš aplankydavau jį bendrabutyje. Iš jo sužinojau, jog universitete, net tame pačiame Filosofijos fakultete, studijuoja ir daugiau lietuvių, bet susipažinau su jais jau vėliau, Sąjūdžio dėka.

Įvyko tai 1988 m. rugsėjo pabaigoje, kai, įkaitinti karštos pirmosios Sąjūdžio vasaros, studentai po atostogų grįžo į Leningradą. Kaip paprastai, aš vasarojau su vaikais pas mamą Žemaitijoje ir buvau spėjusi pabūti pirmųjų Sąjūdžio renginių Vakarų Lietuvoje dalyve.

Sąjūdiečių pirmajame mitinge Klaipėdos Žvejų rūmuose teko net kalbėti. Vienas iš mitingo organizatorių rašytojas Kostas Kaukas nutarė pasinaudoti mano pikantišku – lietuvės Rusijoje – įvaizdžiu šnekantis su Klaipėdos rusais. Ir tokiu „du viename“ pavidalu aš dar keletą metų kalbėdavau tiek Rusijos demokratinių judėjimų, tiek ir Lietuvos Sąjūdžio renginiuose, mitinguose.

Taigi rugsėjo mėnesį man paskambino Arūnas ir pakvietė atvykti į viename universiteto bendrabutyje rengiamą Leningrado lietuvių susibėgimą, kuriame būsią svarstoma, kaip mes galėtume prisidėti prie Sąjūdžio veiklos.

Laiko apmąstymams turėjau savaite. Pasikalbėjom su vyru. Dėl savęs neabejojau, tačiau reikėjo atsižvelgti į tai, kad galėjau sugadinti karjerą vyrui, kuris vieną kartą jau buvo nukentėjęs dėl politikos. Kai 1968 m. sovietų kariuomenė įžengė į Čekoslovakiją malšinti „Prahos pavasario“, užsienyje kilo didžiulis pasipiktinimas, kurio atgarsiai pasiekė ir Rusiją. Valdžia pajuto, kad tam tikra dalis inteligentijos taip pat nepritaria (žinoma, tylomis) tam valdžios žingsniui ir organizavo mitingus sovietų armijos ir valdžios veiksams Čekoslovakijoje paremti. Toks mitingas įvyko ir Leningrade. Man pavyko jame nedalyvauti, bet mano vyras ne tik buvo pakviestas, bet dar buvo įpareigotas pasakyti mitinge liepsningą kalbą.

Kalbėti jis atsisakė, ir už tai jam dešimčiai metų buvo sustabdyta profesoriaus vardo suteikimo procedūra. Taip jis tapo vos ne vieninteliu SSSR mokslų daktaru be profesoriaus vardo. Todėl aš ne be pagrindo būgštavau, kad jam gali atsirūgti mano angažuota pozicija.

Tačiau vyras jokio nepasitenkinimo dėl mano ketinimo ištraukti į politinį judėjimą neparodė. Priešingai – jis buvo vienas tų rusų šviesuolių, kurie nuo pat pirmos dienos pritarė Baltijos tautų laisvės siekiams. Jis ir pats dalyvavo kai kuriuose mitinguose ir Lietuvių kultūros draugijos renginiuose. Kai man tekdavo lipti ant „broneviko“ – taip peterburgiečiai juokaudami vadino kalbas mitinguose aikštėje prieš Žiemos rūmus – *Dvorcovaja* – (po teisybei, buvo lipama ant sunkvežimio...), prisimindami garsiąją Lenino kalbą Suomijos geležinkelio stotyje, kurią jis grįžęs iš užsienio pasakė užsilipęs ant garvežio, – vyras pasiūlydavo vieną kitą argumentą Baltijos tautų pozicijai pagrįsti.

Ypač naudingas buvo argumentas, kuriuo ne kartą yra pavykę atremti nuoširdžiai mūsų nesuprantančių rusų priekaištą, esą, be reikalo mes, baltijiečiai, skųsdamiesi sovietų valdžia, kaltiname rusus, nes juk ir patys rusai nuo komunistų valdžios kentėjo ne mažiau. Jurijus tokius priekaištus lygino su girtuoklio „logika“ – būdamas girtas, šis išdaužė visus indus savo namuose, paskui nuėjo pas kaimynus ir pradėjo siautėti jų namuose. O kai kaimynai prieš jį ėmėsi represijų, labai nustebo ir įsižeidė: „Ko jūs pykstate? Kas jums nepatinka? Juk ir mano namuose visi indai išdaužyti!“

Ir taip, šeimai laiminant, aš atvykau į pirmąjį Leningrado lietuvių susirinkimą.

Žmonių susirinko nemažai. Didžioji dauguma – studentai ir aspirantai. Vyresnių, vietinių, kurie buvo nuolatiniai Leningrado gyventojai ir čia dirbo, atėjo gaudžiai mažai – trys ar keturi. Nutarėme steigti Sąjūdžio rėmimo grupę. Aktyvusis jaunimas, norėdamas išsirinkti organizacijos vadovus, didesnio pasirinkimo tarp vyresniųjų neturėjo, tad pirmininke išrinko mane, pavaduotoju – A. Alonderį.

Pirmiausia turėjome užmegzti ryšius su Sąjūdžiu Lietuvoje ir susitarti dėl mūsų atstovų dalyvavimo pirmajame Sąjūdžio suvažiavime Vilniuje. Ryšiais teko užsiimti man.

Atsimenu, atėjau į Sąjūdžio būstinę Vilniuje, kuri anuomet buvo prie Katedros aikštės. Pirmieji sąjūdiečiai, su kuriais teko susipažinti, buvo Andrius Kubilius ir Mečys Laurinkus. Kubilius priėmė nesvetingai, nenorėjo net kalbėtis. Gal jam kėlė įtarimą, kad atvykau iš Rusijos?

Visai kitaip elgėsi Laurinkus. Jis labai susidomėjo, maloniai paaiškino, kur kreiptis, su kuo tartis. O tartis dėl dalyvavimo suvažiavime reikėjo su Petru Vaitiekūnu. Susitarėme, kad mes, Leningrado lietuvių Sąjūdžio rėmimo grupė, galėsime atsiųsti penkis delegatus.

Taip ir padarėme. Išsirinkome, atvažiavome penkiese (prisimenu tik A. Alonderį), ir jau Vilniuje paaiškėjo, kad kažkas užmiršo mus įtraukti į delegatų sąrašą. Teko tenkintis svečių teisėmis, bet ir tokios „teisės“ mus labai džiugino. Savo akimis pamatyti tą entuziazmo kupiną bendraminčių (taip mums tada atrodė) minią, išgirsti laisvės troškimo įkvėptas kalbas – kas tomis dienomis apie tai nesvajotojo!? Net taksistai, sužinoję, kad važiuoji į suvažiavimą ar grįžti iš ten, neimdavo užmokesčio ir linkėdavo kuo geresnės kloties. Vienas jų pasirodė labai įžvalgus. Jis prisipažino: „Aš tikiu Sąjūdžiu, nes ten yra Justinas Marcinkevičius. Bet be reikalo jūs susiplakėte su Vytautu Petkevičium...“

Beje, pirmajame suvažiavime iš Leningrado buvome ne tik mes, lietuviai. Buvo ir rusų, su kuriais vėliau artimai susibičiuliavome ir kurie suvaidino didelį vaidmenį demokratėjant Leningradui, o ir visai Rusijai.

Pirmiausia paminėtinas Piotras Filipovas. Rusijos Federacijos prezidentu išrinkus Borisą Jelciną, P. Filipovas, kaip, beje, ir Anatolijus Čiubaisas, buvo išvilioti į Maskvą ir ten kūrė privatizacijos programą visai Rusijai. Tik, skirtingai nuo A. Čiubaiso, P. Filipovas niekada nenusigrėžė nei nuo demokratijos idealų, nei nuo savo bendražygių iš LLF, nei, pagaliau, nuo Lietuvos.

Po Sąjūdžio suvažiavimo prasidėjo kasdienybė, kuri, kaip ir kiekvienos nei finansais, nei kitokia parama nelepinamos visuomeninės organizacijos, buvo gana sunki. Ypač vargino tai, kad neturėjome patalpų savo susirinkimams ir renginiams. Kadangi, kaip minėjau, dauguma buvo studentai ir aspirantai, dažniausiai rinkdavomės tai viename, tai kitame universiteto bendrabutyje.

Iš tų laikų, be A. Alonderio, prisimenu filosofiją studijavusį Gintautą Mažeikį (dabar – profesorių Lietuvoje), aktyvią studentę Rasą Žiburkutę, kuri tačiau, atsiradus pirmai progai, išvažiavo į užsienį. Nemažai studentų lietuvių studijavo konservatorijoje. Aktyviausi mūsų nariai buvo Gabrielė, Mindaugas Gecevičius, kurį vėliau, grįžusį į Lietuvą, Filharmonijos orkestro vyr. dirigentas Juozas Domarkas ne kartą yra pavadinęs „geriausia Lietuvos valtorna“. Šiek tiek vėliau, bet labai turiningai prie bendrijos kultūrinės veiklos prisidėjo dabar Lietuvoje garsus dirigentas Robertas Šervenikas.

Labai nuoširdžiai dirbo Veterinarijos akademijoje studijavęs kaunietis Gintautas. Tai jis mūsų, leningradiečių, grupę, su nuotykiiais pasiekusią Vilnių Sausio 13-osios išvakarėse ir vėliau nebežinančią, kaip, koku transportu (traukiniams dar nevažinėjant) grįžti atgal, speiguotą naktį vežė į Leningradą iš uošvės pasiskolintu „Moskvičiumi“...

Negaliu geriausiais žodžiais nepaminėti kažkur apie Leningradą dislokuotuose kariuose daliniuose tarnavusių šauktinių iš Lietuvos, kurie labai domėjosi viskuo, kas vyko Lietuvoje. Deja, dabar prisimenu tik vieno jų vardą – Algis. Būtent jų prašymu aš ėmiausi reguliarių „politinformacijos valandėlių“ grupės nariams.

Tikra mūsų žvaigždė, rėmėju ir padėjėju tapo 1989 m. įsijungęs į veiklą nebežinau kelinto rango kapitonas Vytautas Urba, kuris, atsikūrus nepriklausomai Lietuvos valstybei, iškart su šeima grįžo į Lietuvą, į Klaipėdą, ir po nelengvų išbandymų nepasitikėjimu ir bedarbyste 1992 m. sausio mėn. buvo paskirtas Pakrančių apsaugos rinktinės štabo viršininku.

Kaip minėjau, iš pradžių mūsų bendrija pasivadino Sąjūdžio rėmimo grupe. Ilgainiui mus pradėjo varginti tam tikrų organų dėmesys. Kad išvengtume pernelyg įkyraus KGB dėmesio ir atgaivintume istorinę tradiciją, pasivadino Leningrado lietuvių kultūros draugija (toliau – LLKD). Tiesa, pirmaisiais mėnesiais „organai“ vaizdavo draugus, labai norinčius padėti ir prisidėti prie mūsų veiklos. Man kėlė nerimą tai, kad jie kvietėsi studentus – jaunimą, kuris neretai pasižymi lengvatikyste ir patirties stoka. Deja, tai nebuvo tuščias nerimas. Kai kurie jaunuoliai vėliau užkibo ant KGB masalo ir nuo aktyvesnės veiklos arba nusišalino patys, arba teko juos kiek patraukti į šalį. Dabar, po tiek laiko, man

dingtelėjo mintis, kad gal tik studentai dalijosi su manim tais KGB kvietimais draugauti, o kiti, vyresni, gudresni, tylėjo, neatviravo?

Kaip ten bebuvo, bet kai spalio pabaigoje mūsų eiliniame susirinkime pasirodė du aukšti, liekni iki liesumo vietiniai rusai, aš susiraukiau pamaniusi, kad kagėbistai tiek sužūlėjo, kad jau atvirai veržiasi į mūsų organizaciją.

Laimei, labai apsirikau. Tai buvo klubo „Perestrojka“ deleguoti Aleksandras Seriakovas ir Nikolajus Kornevas. Jie ir jų bendraminčiai norėjo pasinaudoti Sąjūdžio ir Estijos bei Latvijos liaudies frontų patyrimu ir įkurti analogišką Leningrado liaudies frontą. Tarpininkais jie pasirinko mus, nes Leningrado latviai ir estai dar nebuvo susibūrę į savo draugijas.

Kvietimą bendradarbiauti priėmėme. Ir tuoj susitarėme dėl pirmo mūsų bendro renginio: pasikviesti į Leningradą visų trijų respublikų demokratinų judėjimų atstovus, kad jie Leningrado visuomenei tiesiogiai, iš lūpų į lūpas, o ne per tendencingą žiniasklaidą, pristatytų savo organizacijas, programą, tikslus.

Man labai pravertė universiteto jaunimo pagalba derantis dėl patalpų. Beje, ne kartą draugai ir pažįstami Vilniuje nepiktai šaipėsi iš mūsų draugijos pirmųjų darbo metų vadinami mane tai višta su viščiukais, tai mama su vaikais... Taip, pirmaisiais metais LKD dirbo vien jaunimas. Daugumai jų ilgaiui pristigo ištvermės, atsirado kitų prioritetų, kiti, baigę studijas ar tarnybą kariuomenėje, grįžo į Lietuvą. Tačiau pirmaisiais metais jie buvo neįkainojama brangenybė, moralinė parama ir pagalbininkai ką nors organizuojant, nes gyvenau gana toli užmiestyje ir mano galimybės judėti po miestą buvo smarkiai apribotos.

Su Vytautu Urba ir jo žmona Lietuvoje, naujoje jo tarnybos vietoje Klaipėdoje. 1993 m.

Būtent jaunimui pavyko rasti kontaktus su vėliau liūdnai pagarsėjusiu TV žurnalistu Aleksandru Nevzorovu... Mat, ruošiantis pirmam rimtesniam viešam draugijos renginiui 1989 m. pradžioje, mums labai reikėjo reklamos, kad galėtume pakviesti į draugiją daugiau vietinių, Leningrado lietuvių, o adresų neturėjome. Todėl sugalvojome kreiptis į tuo metu populiariausios Leningrado 5-ojo TV kanalo laidos „600 sekund“ vedėją A. Nevzorovą. Ir jis gana lengvai, be jokio atlygio, sutiko mus pareklamuoti. Mums tai buvo didžiulė paspartis! Ir rezultatai buvo tokie, kokių tikėjomės. Garsas apie mus pasklido plačiau, į draugiją atėjo naujų narių, nebe „vaikų“: mokytoja Laima, broliai Jurgis ir Viktoras Masaičiai, Vladislavas Šinkūnas, daugiau žmonių. Tačiau politinėje veikloje, be manęs, dalyvavo tik A. Alonderis, V. Šinkūnas, V. Masaitis. Bet tai buvo jau vėliau, prasidėjus 1989 metams.

1988 m. lapkritį Leningradą sudrebino trys visuomenės susitikimai su Baltijos šalių demokratinio judėjimų pasiuntiniais.

Lietuvos Sąjūdžiui atstovavo Virgilijus Čepaitis ir Kazimieras Uoka, Latvijos liaudies frontui – žurnalo „Daugava“ (rusų k.) redaktorius Vladlenas Dozorcevas, o iš Estijos atvyko irgi dviese, bet dabar prisimenu tik Martą Tarmaką.

Pasirengimas vyko dramatiškai, nes TSKP Leningrado miesto vadovybė (ją miestiečiai vadino trumpai – Smolniu, pagal buvusio Smolnio kilmingų mergaičių instituto pastatą, kuriame po revoliucijos įsikūrė komunistų valdžios organai) ir KGB darė viską, kad susitikimai arba neįvyktų, arba ateitų kuo mažiau leningradiečių. Todėl įstaigos, su kuriomis jau buvo susitarta dėl patalpų, vos ne išvakarėse atšaukdavo duotus leidimus ir nežinia kuo būtų baigęsis tas mūsų sumanymas, jei ne pačių leningradiečių aktyvumas.

Kartu su jau pažįstamais N. Kornevu ir A. Seriakovu į talką mums atėjo labai įdomi asmenybė, kažkurios didžiulės Leningrado gamyklos darbininkas, komunistas, TSRS Aukščiausios Tarybos deputatas Genadijus Bogomolovas ir Jurijus Nesterovas, tapęs veikiausiai ir ištikimiausiu mūsų draugu, beje, ir iki šiol.

Laimėjus Rusijoje *perestrojkai* ir į valdžią atėjus B. Jelcinui, G. Bogomolovas dingo iš politinio akiračio, o J. Nesterovas iki šiol yra ir politiškai, ir socialiai veiklus bei energingas. Per pirmuosius *perestrojkinis* rinkimus jis buvo išrinktas į Leningrado miesto liaudies deputatų tarybą (toliau – Lensovietas), vėliau, tapęs partijos „Jabloko“ nariu, porą kartų

Aleksandro Vinnikovo (kairėje) knygos „Laisvės kaina“ („Cena svobody“) pristatyme 1998 m. Dešinėje – Jurijus Nesterovas.

buvo rinktas ir į Rusijos Federacijos Dūmą, ne kartą yra atvažiavęs į Lietuvą. Po 1991 m. rugpjūčio pučo jis ėmėsi organizuoti „komunistų Niurnbergą“, išsiuntinėjo kvietimus visų buvusių SSSR respublikų Aukščiausųjų Tarybų pirmininkams, tačiau dideliame jo nusivylimui, atsakymą atsiuntė tik Tadžikijos Aukščiausiosios Tarybos vadovybė.

Taigi tik trys Leningrado institucijos pasirodė atsparesnės politiniam spaudimui: universitetas (Istorijos fakultetas), Gerceno pedagoginis institutas ir TSRS rašytojų sąjungos Leningrado skyrius, įsikūręs ištaingiuose trijų ar keturių aukštų rūmuose – *Dom pisa-telej* – kurie, praėjus keletui metų, paslaptinai sudegė. Matyt, neatlaikė aukštos juose virusių politinių aistrų temperatūros.

Karščiausias, didžiausio rezonanso sulaukęs susitikimas įvyko būtent Rašytojų namuose. Salėje netilpo visi norintys, tad žmonės stovėjo visų trijų aukštų koridoriuose, laiptų aikštelėse, sėdėjo ant palangių. Laimei, visi rūmai – nuo pirmo iki paskutinio aukšto – buvo radiofikuoti, tad pokalbių galėjo klausytis visi, o tai ir buvo svarbiausia.

Prieš vakaro pradžią, nešina keliais žiedeliais, įpuoliau į kambarėlį prie scenos – norėjau padėkoti tuometiniam Leningrado rašytojų sąjungos pirmininkui Michailui Čiulakiui. Bičiuliai jau buvo užsiminę, kad ir jam buvo daromas didžiulis spaudimas neįsileisti Baltijos šalių demokratinių judėjimo atstovų. Čiulakis tik numojo ranka į gėles ir pasiūlė atiduoti jas svečiams, jis nenoromis prisipažino: taip, Smolnyje mėgino prieš jį patrankyti kumščiu į stalą, bet jis pareiškė esąs nepartinis ir Smolnio nurodymai jam – ne įstatymas. Bet vis tik turėjęs eiti į kompromisą ir „vardan demokratijos“ Rašytojų namų salėje išipareigojo surengti susitikimą su Baltijos šalių interfrontininkais. Paklausiau, ar galėčiau dalyvauti. Čiulakis leido išreikalavęs pažadą, žinoma, juokais, jog nemitinguosiu ir riausių nekelsiu.

Kas dalyvavo tame istoriniame vakare, kas buvo kalbama, menkai teprisimenu, nes labiausiai rūpėjo, kad nekiltų kokių nors provokacijų. Mat, žmonių buvo neapžiūrima, nesuvaldoma daugybė, to niekas nesitikėjo. Žinoma, buvo keletas Leningrado lietuvių, daug klubo „Perestrojka“ narių, Žurnalistų sąjungos atstovų, mokslininkų... Galėjo būti Josifas Brodskis, nes tikrai mačiau jo tuometinę draugę, mano bendradarbę iš SSSR mokslų akademijos Kalbotyros instituto Larisą Stepanovą (Brodskis ją vadino Lora).

Kalbos, Baltijos šalims palankūs išpūdžiai dar ilgai ribuliavo po Peterburgą. O su M. Čiulakiu, rašytojais, žurnalistais Vladimiru Kavtorinu, Jakovu Gordinu, Samuiliu Lurjė ne vienus metus glaudžius santykius palaikė ir bičiuliai iš LLF, ir mūsų draugija.

Būtent Žurnalistų sąjungoje 1991 m. sausio 11 d. įvyko vakaras, į kurį buvome pakviesti mudu su Jurijum Nesterovu, tada jau Lensovieta ir Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos nariu. Iš mūsų tikėtasi išgirsti apie bręstančius neramius įvykius Lietuvoje ir apie planuojamą Leningrado bei Rusijos politikų reakciją į juos. Apie viską, kas vyksta Lietuvoje, buvau gana neblogai informuota, nes palaikiau nuolatinius ryšius telefonu su vicepremieru Romualdu Ozolu ir jo sekretoriatu. Be to, profesorius Česlovas Kudaba, kuris beveik dvejus metus po to, kai mūsų draugija 1988–1989 m. žiemą tapo Lietuvos kultūros fondo nare, kas savaitę siųsdavo Sąjūdžio spaudą iš visos Lietuvos, o jei kurie nors laikraščiai nebetilpdavo į banderolę, profesorius iškirpdavo, jo nuomone, reikšmingiausius straipsnius ar net pabraukdavo svarbiausias mintis. Ir kiekvieną siuntą palydėdavo trumpu laiškeliu, kurį paprastai pabaigdavo linkėjimu: „Laikykimės“. Iki šiol prisimenu jo nesavanaudišką, kilnų darbą. Jo dėka galėjau žinias apie Lietuvą skleisti ir per laikraščius, ir per radiją ar TV. Džiaugiuosi, kad spėjau jam padėkoti dar tebesant gyvam, o ne prie kapo duobės...

Taigi žurnalistams, Lensovieta deputatams, visuomenei spėjau pranešti apie prasidėjusius sovietų kariaunos pasišvaistymus Vilniaus gatvėse, o Nesterovas pasidalijo informacija apie prieš kelias valandas įvykusį Lensovieta prezidiumo posėdį, kuriame grupė deputatų iš Liaudies fronto frakcijos pateikė paraišką mitingui *Dvorcovaja* aikštėje Lietuvos visuomenei paremti. Paaiškėjo, jog tuometinis Lensovieta prezidiumo pirmininkas Anatolijus

Sobčiakas jau buvo gavęs iš Maskvos nurodymus neleisti jokioms viešoms akcijoms dėl įvykių *Pribaltikoje* išsiliėti į gatves. Jis nieku gyvu nenorėjo leisti to mitingo, bet, daugumai pasipriešinus jo valiai, supykęs trenkė durimis ir išvyko į Paryžių planuoto vizito pas Paryžiaus merą Žaką Širaką.

O mudu su J. Nesterovu tiesiai iš to susitikimo su prie mūsų prisijungusiais N. Kornevu, Aleksandru Vinnikovu, A. Seriakovu sėdome į traukinį ir išvykome į Vilnių, į Sausio 13-sios naktį... Kitas Lensovietai deputatas Sergejus Berezinskis nutarė skristi lėktuvu, bet jo lėktuvą nutupdė Minske, ir į Vilnių, nebevažinėjant traukiniais, teko vykti taksi. Pasakodamas savo nuotykius, Sergejus graudžiai juokavo: „O, kad rinkėjai žinotų, kur deputatai išleidžia jiems skiriamą atlyginimą. Važinėja taksi iš Minsko į Vilnių!“

Taigi noriu atkreipti dėmesį, jog ant *perestrojkos* bangos iškeltas Lensovietas, kurio nariais tapo daug LLF narių, kupinų Sąjūdžio dvasios, buvo demokratiškiausias valdžios organas visoje Rusijoje. Ne veltui pirmasis Rusijos liaudies mitingas – protestas prieš Kremliaus veiksmus Vilniuje – įvyko būtent Leningrade, sausio 13-ąją. O sausio 15 d. buvo sušauktas neeilinis Lensovietai posėdis tragiškiems įvykiams Vilniuje aptarti. Kadangi A. Sobčiakas, Širako sugėdintas dėl to, kad norėjo uždrausti mitingą, kažkur užkulisuose laižėsi politines žaizdas, posėdžiui vadovavo jo pavaduotojas – komunistas, viceadmirolas Viačeslavas Ščerbakovas.

Buvo leista pasisakyti man. Aš tuomet jau nebevadovavau Lietuvių kultūros draugijai, nes premjerės Kazimiros Prunskienės įsaku buvau tapusi nuolatinės Lietuvos Respublikos atstovybės Maskvoje įgaliotąja atstove Leningrade.

Kadangi reglamentas iš anksto nebuvo apibrėžtas, posėdžio pirmininkas mėgino mano kalbą sutrumpinti, tačiau salė pasipiktinusi reikalavo leisti pasakyti viską, ką aš mananti esant reikalinga. Ir nors po manęs vardan pliuralizmo į tribūną lipo iš Estijos atsiųsti interfrontininkai, paskutines „vinis“ į agresorių karstą sukalė Leningrado miesto tarybos narys, Vilniaus įvykių liudininkas A. Vinnikovas. Ir Taryba beveik vienbalsiai (iš 400 deputatų už – 360, prieš – nė vieno, susilaikė 40 komunistų frakcijos narių) priėmė rezoliuciją, smerkiančią M. Gorbačiovo laimintą smurtą Vilniuje.

Mūsų draugija iš pradžių buvo įregistruota Lietuvos kultūros fonde, kur mus jautriai globojo fondo pirmininkas profesorius Č. Kudaba ir jo pavaduotojas Gerimantas Tarvy-

Šių eilučių autorė ir Jurgis Masaitis svečiuose pas Lietuvos kultūros fondo atstovus Jurgį Dvarioną, Česlovą Kudabą ir Gerimantą Tarvydą. 1990 m. sausis.

das, o po kelių mėnesių mus įteisino ir Leningrado kultūros fondas. Tiesa, mes, lietuviai, kur kas sunkiau nei estai ir armėnai, kurie registravosi tą pačią dieną, „pralindome“ pro ideologinį sieta, kurį mums surezgė Leningrado kultūros fondo komisija. Armėnus ir estus egzaminavo vos penkiolika–dvidešimt minučių, o mus su A. Alonderiu purtė pusantros valandos dėl mūsų neva „įtartinų“ santykių su Sąjūdžiu. Bet galiausiai priėmė...

Ištvėrė tą pirtį, eiliniame LLKD susirinkime sutarėme, kad pagrindinė, įstatuose įrašyta draugijos veikla bus visuomeninė kultūrinė, o politinėje veikloje, Lietuvos Sąjūdyje ar besikuriančiuose Leningrado demokratinuose judėjimuose dalyvausime kiekvienas asmeniškai savo noru ir savo atsakomybe.

Taip ir elgėmės. Su Leningrado visuomeninėmis, politinėmis organizacijomis nuolatinį ryšį palaikėme vos trys keturi LLKD nariai. Susikūrus LLF ir išrinkus jo Koordinacinę tarybą, mes dalyvaudavome jos posėdžiuose, jie būdavo atviri – be balsavimo teisės galėjo dalyvauti visi norintieji. Man yra tekę pasisakyti daugiausia nacionalinės politikos klausimais, aiškinant, komentuojant Sąjūdžio politiką.

Kartu su mumis ten reguliariai dalyvaudavo ir pagaliau susikūrusios latvių draugijos pirmininkas, jaunas stambus vyriškis, kurio vardą ir pavardę, deja, pamiršau. LLF buvo atviras visoms miesto tautinėms mažumoms, ten galėjai sutikti armėnų, gruzinų, bet estų nepastebėjau. Mūsų būrelis aktyviai padėjo organizuoti Leningrade konferenciją, į kurią LLF koordinacinės tarybos narė, vėliau – Lensovieta deputatė Marina Saljė, dažnai meiliai vadinta Rusijos demokratijos „babuška“, sukvietė tuo metu jau susikūrusių demokratinų organizacijų atstovus iš visos Rusijos. M. Saljė svajojo suburti visas jas į vieningą organizaciją trumpiniu MADO – *Mežregionalnaja asociacija demokratičeskich organizacij*. Į tą konferenciją iš Maskvos atvyko ir jau spėjęs tapti populiariu Jurijus Afanasjevas. Aš buvau įtraukta į konferencijos sekretoriatą. Kai jau reikėjo parengti konferencijos rezoliucijas, kiti sekretoriato nariai nubėgo į konferencijos salę, norėdami pasiklausyti Afanasjevo kalbos, o aš viena pati ir labai pikta (tas „prakeiktas“ lietuviškas pareigingumas?) parengiau visą rezoliucijų tekstą.

Iš MADO sumanymo nieko neišėjo, bet su Afanasjevu visgi susipažinau. Vėliau ne kartą susitikdavome ir Leningrade, ir Vilniuje. Savaitraštyje „Dienovidis“ buvo paskelbtas ir mano interviu su juo.

LLF ryšiai su Sąjūdžiu ypač suaktyvėjo ir praturtėjo idėjomis po to, kai 1988–1989 m. žiemą Leningrade apsilankė Petras Vaitiekūnas. Buvo susitarta dėl reguliaraus Sąjūdžio spaudos rusų kalba siuntimo traukiniais ir platinimo mieste. Nežinau, kas Vilniuje rūpinosi tomis siuntomis, nežinau, kam dėkoti, bet tai buvo didžiulė ir idėjinė, ir moralinė parama, nutiesusi kelią jungčiai „Už jūsų ir mūsų laisvę“, kuri skambiu šauktuku nuaidėjo Sausio 13-osios naktį, kai mes, Leningrado pasiuntiniai, kartu su tūkstančiais bendraminčių stovėjome su plakatu „Za vašu i našu svobodu“ rizikuodami viskuo, kuo tą naktį rizikavo visi lietuviai, vilniečiai.

Akyse tebestovi didžiulė eilė žmonių Leningrado kultūros rūmuose, kur vykdavo LLF koordinacinės tarybos posėdžiai, kantriai laukianti, kada iš Varšuvos stoties bus atgabentos Sąjūdžio laikraščių siuntos. Prisimenu sunkias kuprines su laikraščiais tempiančius G. Bogomolovą, P. Filipovą. Tikriausiai nešdavo ir kiti, bet... jau kelintą kartą turiu apgailestaudama prisipažinti, jog daugiau neprisimenu.

Sąjūdžio spauda plito po visą miestą, iš rankų ir rankas, iš buto į butą, padėdama leningradiečiams-peterburgiečiams įveikti gajausius sovietinius mitus. Vieną – apie nesugriaujamą sovietinių tautų draugystę, kitą – apie savanorišką Baltijos tautų „išiliejimą“ į SSSR. Sunkiau buvo paaiškinti ir įtikinti, kodėl fašistinę Vokietiją nugalėjusi ir didelę dalį Europos išlaisvinusi Sovietų armija Baltijos šalims netapo „armija išvaduojoja“. Lengviau šiai tiesai atsivėrė Leningrado inteligentija – rašytojai, žurnalistai, menininkai, mokslininkai. Žinoma, toli gražu ne visi... Apgailestaudama turiu konstatuoti, kad tie, kurie anuomet, atrodė,

visiems laikams išsilaisvino iš stalininės-komunistinės ideologijos voratinklio, šiandien kartu su dabartine Peterburgo inteligentija pritūpė reveranso prieš Vladimirą Putiną.

O daug tų, kurie „nepritūpė“, jau iškeliavo amžinybėn.

Nacionalisto kulkos pakirstas anksti iškeliavo nuostabus žmogus, grynuolis rusas, Nikolajus Girenka, etnografas afrikanistas, SSSR mokslų akademijos N. Miklucho-Maklajaus etnografijos ir antropologijos instituto Afrikos sektoriaus vedėjas ir instituto direktoriaus pavaduotojas muziejininkystei, nacionalinių ir konfesinių santykių ekspertas. Jis iškart, susikūrus pirmosioms tautinėms bendrijoms, ėmėsi rūpintis patalpomis jų veiklai, gynė mūsų interesus prieš visokio lygio administracijos ir partinius organus. Kadangi mūsų institutai buvo greta, ypač dažnai tekdavo bendrauti, tartis, jo kabinete planuoti „barikadas“ prieš valdžios trukdžius. Kaip LLF kandidatas Girenka buvo išrinktas pirmojo demokratinio Lensovietao deputatu. Jam žuvus, daugiataučio miesto oras iškart pasidarė tvankesnis, netgi dusinantis...

Netikėtu lietuvių ir visos Leningrado demokratinės organizacijos bičiuliu tapo akademikas Sergejus Lichačiovas. Tai buvo žinoma asmenybė ir iki *perestrojkos*, tik garsėjo daugiau kaip mokslininkas rusofilas, senosios rusų literatūros specialistas. Vėliau, jau po Sąjūdžio ir liaudies frontų atstovų „prisistatymo“ Leningrado visuomenei ir ypač po Sausio 13-osios, akademikas, pradėtas tituluoti Rusijos sąžine, atvirai ėmė rodyti dėmesį ir Lietuvos problemoms, ir man kaip Lietuvos interesams atstovaujančiam asmeniui. Prisimenu, jis net dalyvavo viename iš mitingų, ir kai mitingo organizatoriai pamėgino jam pasiūlyti kažkokią labiau su Rusija susietą temą, akademikas pasipriešino pasakęs, kad ne, šiandien sunkiausia esą Lietuvai, lietuviams, ir reikią kalbėti apie juos...

Porą kartų jis dalijosi su manimi savo nerimu dėl Mokslų akademijos bibliotekos Leningrade likimo, nes ją buvo pradėję siaubti keisti, galimai kriminalinės kilmės gaisrai. Akademikas patvirtino mane jau anksčiau pasiekusią informaciją, neva bibliotekos gelmėse glūdi įslaptinti fondai, kuriuose esą daug vertingos literatūros, labai svarbių lituanistikai, baltistikai knygų iš Karaliaučiaus bibliotekų ir jas gera būtų grąžinus Lietuvai.

Negaliu neprisiminti dar vienos ryškios asmenybės, žinomo rašytojo, dramaturgo Aleksandro Volodino, kuris gyvenimo saulėlydyje atsiskleidė ir kaip poetas. Susipažinome per Rašytojų sąjungos suorganizuotąjį susitikimą su Baltijos šalių interfrontininkais, kurį primetė Smolnis. Iš Lietuvos atvyko Stanislava Juonienė. Pažadėjusi „nekelti riaušių“, į tą renginį atėjau ir aš. Neslėpsiu, apsidžiaugiau, kad salėje, į kurią prieš mėnesį netilpo visi norintys išgirsti Sąjūdžio ir liaudies frontų pasiuntinius, dabar buvo užimta vos du trečdaliai kėdžių.

Deja, savo pažado tylėti netesėjau, nes Juonienė pradėjo savaip komentuoti ką tik įvykusį Lietuvos dailininkų sąjungos suvažiavimą, kuriame dailininkai pasiskelbė atsiskiria nuo SSSR dailininkų sąjungos. Kaip tik tą dieną buvau gavusi (ačiū Č. Kudabai) eilinę laikraščiu siuntą iš Vilniaus su „Literatūros ir meno“ naujausiu numeriu, kuriame buvo išspausdinta to suvažiavimo rezoliucija. Todėl paprasčiau leidimo paskelbti autentišką tekstą be jokių komentarų, ir tokį leidimą M. Čiulakis davė.

Negaliu pasakyti, kokį įspūdį vertimas padarė klausytojams, bet po to renginio prie manęs priėjo smulkutis, nebejaunas vyriškis labai jaunatviškomis akimis, kažkaip nedrąsiai prisistatė esąs Aleksandras Volodinas ir pareiškė norįs man padovanoti keletą savo eilėraščių, skirtų *Pribaltikai*, Lietuvai.

Tai buvo trys ranka rašyti eilėraščiai, vienas – apie tai, kaip tas Raudonosios armijos dalinys, kuriame tarnavo Volodinas, 1940 m. slapta peržengė Estijos sieną ir okupavo šalį...

Ši istorijos dėmė, kuri suteršė nieko neišmanančių jaunų vaikinukų, armijos eilinių jaunystę, visą gyvenimą sunkiu akmeniu gulėjo ant jautrios rašytojo širdies, o prasidėjus Baltijos šalių išsivadavimo judėjimui, rašytojas nutarė nors viešu žodžiu sąžinę palengvinti. Tiesa, prieš mirtį išleistoje jo poezijos knygelėje tų eilėraščių neradau. Man įteiktieji egzemplioriai buvo rašyti ranka ir gali būti, kad jis atidavė vienintelį egzempliorių...

62–63 p. Mitingas Leningrade palaikant Baltijos respublikų siekius. 1990 04 23. N. Berketovo nuotrauka.

БОЛЬШЕВИКИ, РУКИ ПРОЧЬ ОТ ЛИТВЫ!

A. Volodinas iki pat mirties liko Lietuvos ir mano bičiuliu ir net patikėjo man savo sūnaus ateitį. Bet tai jau kita istorija.

O šiandien lieka konstatuoti, kad Lietuvos bičiulių Peterburge gerokai sumažėjo. Manau, kad tam įtaką turėjo ne tik arši putinistinė propaganda, bet ir smarkiai susilpnėję Leningrado-Peterburgo ryšiai su demokratine laisva Lietuva po to, kai Lietuvos nepriklausomybę pripažino tarptautinė bendruomenė. Tiek Lietuvos naujoji valdžia, tiek ir pati visuomenė ėmė tolti ne tik nuo kremlinės Maskvos, bet ir nuo Rusijos demokratijos flagmanu buvusio Peterburgo. Galbūt tai buvo neišvengiamas procesas, bet, mano nuomone, Lietuva nepamatuotai jį greitino ir neišnaudojo daugelio puikių galimybių.

Prisimenu 1993 m. prezidento rinkimus, kuriuos laimėjo Algirdas Brazauskas. Peterburge atsirado žmonių, kurie teigė žinantys, esą Brazauskui laimėti padėjo Rusijos pinigai, ir net buvo pasirengę padėti išsiaiškinti kanalus, kuriais tie pinigai tekėjo į Lietuvą. Tik tam reikėjo šio tokio finansavimo, tiksliau – komandiruočių pinigų kelionei į vieną šiaurės Rusijos miestą, kuriame, beje, po Medininkų tragedijos kurį laiką slapstėsi žudynėse dalyvavę omonininkai.

Pasidalijau šia informacija Lietuvoje – jokios reakcijos, jokio susidomėjimo. Tik po keleto metų, kai konservatoriai rengėsi 1996 m. Seimo rinkimams, gavau pasiūlymą grįžti prie to reikalo. Tačiau žmonės Rusijoje, kurie prieš tai man buvo siūlę savo tarpininkavimą, dabar griežtai atsisakė ir perspėjo mane: „Jei nori gyventi, užmiršk tą istoriją. Mes gyventi norime...“

Štai kaip kartais gali persiversti frazė „Niekas nenorėjo mirti“...

Peterburgas – ne vienintelė bendruomenė, kurią Sąjūdis sujudino, išjudino, įkvėpė. Deja, Sąjūdžio į valdžią iškelti žmonės Lietuvoje – vieni anksčiau, kiti vėliau – tauriąją Sąjūdžio energetiką iššvaistė savo privatiems interesams, privačiam gyvenimui apšviesti ir šildyti...

Tačiau liko šviesūs, viltį palaikantys prisiminimai. Ir laisvos, vis dar laisvos, iš Rusijos gniaužtų ištrūkusios trys Baltijos sesės, kurioms laisvėti padėjo ir Leningrado-Sankt Peterburgo demokratai.

EUGENIJUS OPARINAS: DIDŽIAUSIA GARBĖ SKAUTUI – SARGYBA PRIE BASANAVIČIAUS KAPO

1920 m. spalį, sulaužęs nuo pasirašymo dienos galiojusią Suvalkų sutartį, Lenkijos generolas Liucijanas Želigovskis imitavo kariuomenės maištą ir įsiveržė į Lietuvą. Okupavęs Vilnių ir Vilniaus kraštą, nuo tolesnės invazijos į Lietuvą buvo sulaikytas tik Lietuvos savanorių pergalių prie Širvintų ir Giedraičių. Okupacija buvo įtvirtinta sukuriant tariamą Vidurio Lietuvos valstybę, joje vėliau surengiant rinkimus ir išrinktiems atstovams pasiprašant Lenkijos aneksijos. 1940 m. identiškas okupacijos, tariamai laisvų rinkimų ir taip išrinktų atstovų aneksijos prašymo modelis pakartotas Liaudies seimui pasiprašant priimti Lietuvą į SSRS.

Šie įvykiai lėmė, kad 1920–1939 m. nemaža Lietuvos dalis su istorine savo sostine ir ją supančiomis etninėmis lietuvių žemėmis buvo Lenkijos sudėtyje. Nors pati okupacija plačiai žinoma ir minima istorijos vadovėliuose, apie Vilniaus lietuvių gyvenimą Lenkijos okupacijos sąlygomis visuomenė nežino beveik nieko. Tai – sutartinai nutylima tema Lietuvos istoriografijoje, mokyklų programose ir viešosiose diskusijose. Pavieniai tekstai apie Vilniaus okupaciją dažniausiai apsiriboja senųjų vilniečių vaikų ir anūkų išleidžiamais atsiminimais ir publicistika.

„Nepriklausomybės sąsiuviniai“ šia tema skelbė straipsnį „Be ryto naktis: Lenkijos okupuoto Vilniaus lietuvių gyvenimas“, taip pat Lenkijos koncentracijos stovykloje kalėjusio lietuvių mokytojo Vinco Makariūno atsiminimus „Kartūzų Berezoje“ (2016, Nr. 4 (18)). Dar vienas kuklus bandymas užpildyti šią spragą yra pokalbiai su dar gyvais Lenkijos okupuoto prieškarinio Vilniaus lietuviais. Vienas jų – 94 metų Eugenijus Oparinas, gimęs ir užaugęs Vilniuje Lenkijos okupacijos metais. Aktyvaus jaunuolio būta visur – patarnavo mišiose vienintelėje lietuviškoje to meto bažnyčioje, priklausė Prano Žižmaro vadovaujamai skautų draugovei, spausdino eilėraščius, matė gyvą Juzefą Pilsudskį ir jo laidotuves, galiausiai į Vilnių įžygiuojančią Lietuvos kariuomenę, o po metų – ir masinius trėmimus. Kaip pats sako: „Esu vilnietis. Čia užaugau, čia ir numirsiu.“ Išgyvenęs Vorkutos lageriuose ir nepalūžęs sovietmečiu, šiandien nuostabią atmintį išsaugojęs Eugenijus Oparinas detaliai pasakoja apie kone amžiaus senumo įvykius ir apskritai gyvenimą gimtajame Vilniuje, kuriame jam nėra nepažįstamų vietų.

Eugenijų Opariną kalbina Vytautas Sinica.

Vytautas Sinica. Eugenijau, jūsų vardas – neįprastas tarp jūsų kartos lietuvių.

Eugenijus Oparinas. Buvau vienintelis Eugenijus gimnazijoje, vienintelis ir universitete. Iš kur toks vardas? Krikšto tėvai mane krikštyti nuvežė į Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčią, pas kunigą Žarnovskį. Krikšto tėvas buvo išgėręs ir pamiršo, kad motina prašiusi mane krikštyti Jonu. Vartė vartė knygutę, bandė prisiminti, bet galiausiai atsivertė paskutinę metų dieną ir ten buvusį Eugenijaus vardą perskaitė. Taip ir pakrikštijo. Mama mane parvežtą ima, sūpuoja – „Jonelis, mano vaikelis“, o jai sako – „Koks Jonelis? Eugenijus!“ Bent man taip buvo papasakota (šypsosi).

Klasėje išsiskyrėte iš kitų?

Kur ten! Vytauto Didžiojo gimnazijos klasėje buvo marga publika. Daug kunigų – dabar Petro ir Povilo bažnyčioje tarnaujantis Antanas Dilys, Aušros vartų klebonas Algirdas Gutauskas, Kalinauskas. Buvo solistas Kostas Šilgalis, Sauliaus Sipario tėvas Rimas... Buvom „gera kapela“. Mokslo lygis buvo aukštas, nebuvo rūkymo ir kitų dabar tarp mokinių paplitusių kvailysčių. Direktorius Marcelinas Šikšnys palaikė griežtą tvarką, vaikščiojo

Eugenijus Oparinas. 2016 m. Vytauto Sinicos nuotrauka.

kaip Mahatma Gandis, pasikėlęs kepurę. Būdavo, įeina į klasę, o po pažasčia visada dienyas, liniuotė ir skriestuvai. Ir kaip mokytojas buvo griežtas, bet teisingas. Jei gerai moki, rašydavo ketvertą, bet penktui, sakydavo, tik Dievas moka (*juokiasi*). Jei silpnai moki – rašo trejetą, o dvejetus rašydavo tik tiems, kai dienyne pamatydavo, kad jie nieko nesimoko ir iš kitų dalykų dvejetus gauna. Mokiniais už mokslus reikėjo mokėti 50 zlotų per metus. Už tą sumą galėjai karvę nusipirkti. Kadangi

mano tėvas buvo miręs, motinai už mokslus mokėti nereikėjo. Mokyklą priemonėmis, vadovėliais, pinigais mokytojų algoms nuolatos šelpė Lietuvoje veikianti Vilniaus vadavimo sąjunga. Dominikonų gatvėje veikė kontrabanda iš Lietuvos ateinančių lietuviškų knygų knygynėlis.

Bet aš buvau labai aktyvus ir ta savo energija tikrai išsiskyriau. Niekada mokykloje nelipdavau laiptais, tik turėklais čiuoždavau. Mama klausdavo, kodėl kelnės blizga. Tik tris kartus turėjau iš elgesio penketą, visus kitus kartus – ketvertus. Krėsdavau išdaigas: jei ateinu neparuošęs namų darbų, tai ištepu taukais lentą, sakau mokytojui Šikšniui – kreida nerašo. Žiūrėk, ateina sargas su kibiru ir skuduru lentos plauti. Arba vyksta mokytojų posėdis, svarsto, ką prileisti prie abiturientų ir kam išduoti atestatus. Buvo įprasta, kad iš trisdešimties atkrenta penki – dešimt abiturientų. Didžiąją dalį atsijodavo „kirvis“ lenkų kalbos profesorius Otrembskis. Pasiklausymo aparatūros nebuvo, tai pasislėpiau spintoje ir klausausi. Per posėdį nusičiaudėjau... Teko motinai eiti į mokyklą teisintis prieš direktorių. Arba lietuvių kalbos mokytoja Lemėšytė liepė namų darbams parašyti apie Joną Biliūną. Kitą dieną aš jai atsiskaitau iš atminties. Liepia parodyti sąsiuvinį, o ten tuščia. Vėl kviečia motiną, sako: „Ponia Opariniene, kažkas savotiško yra su jūsų sūnumi. Pamokas ore ruošia.“ Per ilgąją pertrauką duodavo moksleiviams arbatos ir bandelių. Atbėgu pirmas, pasiimu, suvalgau ir antrą reisą padarau. Sako – jau ėmei, aš išsiginu. Valgyt norėjau, sukausi kaip mokėjau. Toks buvau.

Sakote, kad buvo aukštas mokymosi lygis. Tada buvo reikalaujama ir išmokoma daugiau nei dabar?

Neabejoju. Rimtai mokė istorijos, matematikos, geografijos. Išsilavinimas turėjo būti universalus, rengė visapusiškai protingą žmogų, ne vien siauros srities specialistą. Lietuvių, lenkų, vokiečių kalbos visiems gimnazijoje buvo privalomos, lotynų arba graikų kalbą išmokti taip pat buvo privaloma, tik galėjai rinktis vieną arba kitą. Kadangi mokiausi lotynų kalbos ir visą vaikystę tarnavau klapčiuku Šv. Mikalojaus bažnyčioje, lengvai skaičiau itališkus laikraščius.

Mokiniai knygomis buvo aprūpinami per Dominikonų gatvės tryliktame name buvusį Marijos Šlapelienės knygyną, kuris gaudavo kontrabandinių lietuviškų knygų ir parduodavo jas už mažiausią kainą. Visa literatūra – nuo grožinės iki dalykinės – keliaudavo per sieną. Tiesa, pavyzdžiui, Šapokos istorija buvo didžiulis deficitas, nes išleista, kai Šlapelienė jau buvo mirusi, taigi ir knygynas nebeaprūpino. Radau tą knygą tik pas Abramavičių, dainininko Eduardo Kaniavos uošvį. Jo žmona, labai graži moteris, vedė radijo laidas. Gyveno jie Didžiojoje gatvėje dvyliktu numeriu pažymėtame name.

Papasakokite apie Vytauto Didžiojo gimnaziją plačiau.

Buvome apie 300 mokinių. Lietuvišką mokyklą galėjai lankyti tik įrodęs, kad esi lietuvis. Nustatydavo pagal tėvų tautybę, jie turėdavo pristatyti kokį nors dokumentą, įrodantį,

Marijos Šlapelienės knygynas Dominikonų gatvėje. Vilnius. 1931 m. Autorius nežinomas. LCVA.

kad yra lietuviai. Pirmiausia pagal pasą, o daugelio pasuose juk buvo įrašyta kita tautybė. Kieno iš baimės, kad prisitaikytų, o kieno – ir per prievartą. Lenkų valdžia ypač žiūrėjo, kad mieste būtų apskaityta kuo mažiau lietuvių. Neįrodei – mokaisi lenkiškai.

Kai Lietuva atgavo Vilnių, nei Smetona, nei joks ministras per metus iki Lietuvos okupacijos nesiteikė net atvažiuoti į Vilnių. Tik švietimo ministrą paskyrė įgaliotiniu Vilniuje. Tiek jiems Vilnius ir terūpėjo, lozungais... Baisus smūgis Vilniaus lietuviams buvo gimnazijos direktoriaus M. Šikšnio nuėmimas. Šikšnys buvo kairiųjų pažiūrų, laisvamanis, ideologiškai netiko, nors vadovavo gimnazijai visą lenkmetį, ištvėrė viską. Vietoj jo paskyrė lojalų tautininką Trukaną, atkeltą iš Klaipėdos. Vilniaus lietuviams tai buvo gilus sukrėtimas.

Tarnavote bažnyčioje, nes buvote religingas?

Nelabai. Tikėjau Dievą, bet nelabai praktikavau. Štai bendramoksliui A. Gutauskui Dievas buvo viskas – nei prie mergaičių prilįs, nei už kasytės patemps, nei išgers lašiuką, dar ir kitus sudraus. Man visų pirma patarnavimas buvo kaip darbas, reikėjo pinigų, nes gyvenome labai vargingai. Norėjau susitaupyti pieštukams, bloknotams, žurnalams, kitiems dalykams. Jokio alaus ar cigarečių tada ir minties nebuvo.

Kur gyvenote prieškario Vilniuje?

Gyvenome Jogailos gatvėje, kur vėliau buvo „Vaikų pasaulis“. Name buvo 63 butai, tuomet vienas didžiausių namų Vilniuje. Jame gyveno visi turtingieji ir *ponija*, nes butai buvo dideli, po tris kambarius. Mes gi gyvenom 60-ame bute, pusrūsyje, su mažu langeliu kaip kalėjime ir žibaline lempa. Tik vieta gera. Iki gimnazijos, kuri tuo metu veikė dabartinėje Jakšto (tada Dombrovskio) gatvėje, bėgdavau kad ir basas. Penkios minutės – ir vietoje. Per ilgąją pertrauką skubėdavau namo pavalgyti. Daugumą pagrindinių gatvių besikeičiančios valdžios perkrikštydavo, tik Jogailos gatvė nuo lenkų laikų kaip buvo, taip ir liko.

Basas vaikas, lankstantis senamiesčiu. Šiandien toks vaizdas skamba keistai.

Viskas pasikeitė. Ar įsivaizduojate, kiek privačių lengvųjų mašinų Vilniuje buvo 1939 metais? Apie 40. Dviračių – 900. Šešios autobusų linijos. Vežikų su kariatomis – per 500. Veždavo už 50 grašių iki stoties. Viskas yra 1939 m. Vilniaus statistikos knygutėje – ir dabar parodyti galiu. Beje, įdomus faktas apie kainas: ir dviratis, ir karvė, ir bilietas laivu

Vytauto Didžiojo gimnazijos pastatas (dab. A. Jakšto gatvė). Vilnius. 1939 m. Juliaus Miežlaiškio nuotrauka. LCVA.

į Ameriką kainuodavo 70 zlotų. Sunkvežimių buvo apskritai labai mažai, visus krovinius tempė vežimais stiprūs Maklenburgo arkliai storom kojom.

Gyvenome aš, broliukas ir motina. Buvo labai sunku, bet dauguma rūpesčių teko mamai, o vaikui augti senamiestyje buvo linksma. Čia buvo saugu, kiekvienas namas turėjo savo vartus, kurie nakčiai buvo uždaromi, raktas tik pas sargą. Nuo dešimtos vakaro iki šešių ryto kiekvienos paradinės durys užrakintos. Sargas turi savo butą, jei grįžai naktį, prašaisi įleidžiamas. „Pas ką jūs? Jūs čia negyvenate, eikite šalin.“ Tiesa, už įleidimą prašydavo pinigėlio, kartais net ir iš raktus pamiršusių gyventojų. „Pamiršote tai pamiršote, suprantu, bet...“ – ir laiko ištiestą ranką (*juokiasi*). Tačiau vagysčių buvo labai mažai.

Tiesa, ne viskas Vilniuje buvo gražu. Lenkmečiu tarp Bokšto, Paupio, Maironio, Subačiaus gatvių buvo Vilniaus „raudonųjų žibintų kvartalas“ – tikras lizdas. Stovėdavo merginos tarpuvartėse su chalatais ir daugiau nieko. Daugybė. Tikros veneros. Eini pro šalį – atsidengia, kviečia. Nuo zloto iki kiek negaila. Bet man niekada nebuvo įdomu. Viena vertus, todėl, kad buvau prisiskaitęs daug klasikinių romanų, riteriškos etikos, pagarbos moteriai. Kita vertus, mama buvo labai religinga ir labai griežtai primokiusi. Pamenu, mokė, kad „neduok Dieve, su merginom prasidėsi ar su kokia šliundra nueisi, liksi aklas, nosis nupus, dantys iškris“. Kaip aš išsigandau, kaip bijojau! Juk tais laikais internete nepasitikrinsi, o visi mokytojai ir kunigai tą patį pasakys. Žinoma, ne tik todėl, o ir vėliau, savo galva, niekada jokios merginos neįžeidžiau, prie sijonų nelįsdavau ir paskui juos nelaksčiau. Merginas tik gerbiau ir užstojau. Šventas dalykas.

Juk Lenkija buvo labai katalikiška valstybė. Kaip tokią viešą paleistuvystę leisdavo?

Plebėjams paleistuvauti netrukėdė jokia katalikybė. Lenkų inteligentija buvo labai šviesi ir labai tikinti, tačiau jie kaip ir mes buvo išblaškyti, žuvo lageriuose, pasitraukė iš šalies. Po karo neliko jokio autoriteto visuomenėje, viskas susimaišė – statusai, pagarba. Mužikas tapo pavyzdžiu.

Apskritai lenkmečiu buvo gerų dalykų. Mieste buvo socialinio teisingumo – darbininkai, šaltkalviai, elektrikai Žvėryne, prie Vingio parko, Naujojo Vilnioj sugebėjo pasistatyti namus, oriai gyventi. Mieste kilo daug pastatų, ypač Gedimino prospekte. Žmonės dirbo sąžiningai, turėjo neblogas sąlygas. Jei buvai valstybės tarnautojas, galėjai dirbti nuo 8 iki 14 valandos, prieš Vėlykas ir Kalėdas prie algos gaudavai po pusę mėnesinio atlyginimo priedo.

Bet lietuviai gyvenimu Lenkijoje nebuvo patenkinti.

Nebuvo, nes buvo engiami. Negalėjo atleisti lenkams už Vilniaus okupaciją, už tai, kad buvo uždarnos lietuviškos mokyklos, draudžiama spauda, draugijos, kad lietuviai negalėjo gauti valstybinio darbo. Apskritai valdžia cenzūravo bet kokią spaudą, ne vien lietuvių. Lietuviams pavymui pašaipiai kartodavo: sakė – pasakė. Mes irgi eilėraščiais atsakydavom (*šypsosi*). Lenkai savo ruožtu nekentė už tai, kad Lietuvoje žmonės gyveno turtingiau negu Lenkijoje, kur dar buvo dvarų, nebuvo žemės reformos. Taip pat svarbios buvo istorinės nuoskaudos, ypač kad Jogaila per Žalgirio mūšį tik meldėsi, o Vytautas vedė pulkus. Baisi gėda, už tai jie negalėjo atleisti. Ir lietuviai, ir lenkai žinojo, kad Vilniaus kraštas okupuotas, kad okupuoti Seinai. Ir dabar lenkai siekia tuometinių teritorijų, ne veltui Tomaševskis šitaip putoja ir siūlo lietuviams čia integruotis.

Ar labai jaučiamas Lenkijoje buvo Juzefo Pilsudskio kultas?

Pagarba jam buvo labai didelė dar nuo tada, kai jis 1920 m. prie Vyslos sutraiškė bolševikus, Michailo Tukačevskio armiją. Jis sustabdė invaziją, sukūrė „stebuklą virš Vyslos“. Jis ir buvo herojus. O išvijęs bolševikus sumanė *marsz na Wilno*. Pats *gente lituanus*, giminėje lietuviai, šaknys lietuviškos, tačiau norėjo Lenkijos su Vilniumi, tikėjo, kad tokia imperinė Lenkija gali būti vieninga ir taiki. Ir Lenkija Pilsudskį dievino, nors pati jo vizijos neatitiko.

Kai 1935 m. mirė, visi moksleiviai turėjome vykti į Rasų kapines. Tada mačiau ir Lenkijos prezidentą, ir maršalus, ir visus ministrus, visą šalies elitą. O prie Šv. Teresės bažnyčios Pilsudskio širdį įdėjo urnon. Bet Pilsudskį Vilniuje savo akimis mačiau ir gyvą. Su maršalo uniforma, apsikabinėjęs ordinais, ilgiausiais žilais ūsais tada jis kalbėjo iš dabartinės konservatorijos balkono priešais Lukiškių aikštę. Buvo Lenkijos Nepriklausomybės diena – lapkričio 11-oji.

Gaila, kad Lietuvos ir Lenkijos santykiai tarpukariu negalėjo būti draugiški. Kartu gal būtume atsilaikę prieš sovietų agresiją. Reikėjo Pabaltijo Antantės. Šimtus metų lietuviai su lenkais gyveno draugiškai, bet lenkai atėmė Vilnių, o lietuviai užsispyrė, neturėjo patyrusių diplomatų, nebuvo iš kur jiems atsirasti. Nebuvo ir gebėjimų dėl Vilniaus tartis, jį atgauti. Gyvenome be santykių ir ultimatumais. Vėliau jų buvo atsiradę. Urbšys, Dambrava – diplomatijos meistrai. Dabar vėl jų neturime. Olekas, Linkevičius... kokie čia diplomatai? Komunistai.

Lenkijos valdžia leisdavo minėti lietuviškas šventes?

Leisdavo susirinkti kapinėse, prie Jono Basanavičiaus, taip pat leisdavo mišias Šv. Mikalojaus bažnyčioje. Kokius nors viešus minėjimus gatvėse tikrai drausdavo.

Bet vis tiek minėjote.

Vasario 16-oji priekario vilniečiams buvo ypatinga data, brangi gal kaip tik dar labiau dėl to, kad negalėjome jos švęsti laisvai ir atvirai, kaip norėjome. Uždrausta meilė stipriausia. Tas ypatingas ryšys liko visam gyvenimui, per visas okupacijas.

Apskritai šiandien prisimenant, kaip Vilniuje buvo varžoma lietuvių tautos simbolika, kaip reikėjo bijoti rodytis ne tik su Trispalve ar Vyčiu, bet ir su lietuvių gimnazijos uniforma, man nesuvokiama ir be galo skaudu dėl Lukiškių aikštės likimo.

Vilniaus lietuviams ši diena buvo ypatinga. Vasario 16-osios rytą mokiniai susirinkdavo į Vytauto Didžiojo gimnaziją dabartinėje Jakšto gatvėje. Stodavome į rikiuotę ir, lydimi gimnazijos orkestro, eidavome į Šv. Mikalojaus bažnyčią.

Ten vykdavo iškilmingos pamaldos, bažnyčia buvo išpuošta gėlėmis, mišias laikė klebonas Kristupas Čibiras ir kiti kunigai, žmonės netilpdavo šventoriuje. Prie zakristijos būtinai kabėdavo Lietuvos vėliava. Viskas buvo šventiška ir iškilminga.

Po pamaldų žmonės skirstydavosi savais keliais, bet ne namo: vieni eidavo į muziejus, kiti – į surengtas tinklinio, krepšinio varžybas gimnazijos sporto salėje. Vakare būtinai rinkdavomės į vaidinimus. Šie buvo statomi patriotiškais temomis; įstrigę „Pilėnų kuni-gaikštis“, „Judas Iskarijotas“, įvairūs pagal Balio Sruogos kūrybą. Spektakliams vadovavo gimnazijos muzikos mokytojas Antanas Krutulis, dalyvaudavo vėliau garsiu aktoriumi tapęs ir „Vaidilos“ teatrui vadovavęs Juozas Kanopka, Žemaitaitis, Astaška, Pranckelevičius, Kliniskaitė, Aldona Liobytė ir kiti.

Kiekvieno Vilniaus lietuvių šventa prievolė buvo tą dieną aplankyti daktaro Jono Basanavičiaus kapą. Basanavičius mirė 1927 m. vasario 16 d., taigi per valstybės nepriklausomybės atkūrimo dieną. Šventė buvo kartu ir jo mirties metinės.

Ypatingai svarbi ši pareiga buvo lietuvių skautams. Visa Gedimino lietuvių skautų draugovė su skauto uniformomis – trumpomis kelnėmis, su špagomis, – pasiskirstę po kelis, pamainomis, budėdavome prie jo kapo. Skautų garbės sargyba budėdavo iki sutemų. Buvo garbė ir didelis įspūdis. Ką reiškia berniukams gauti su špaga pastovėti, saliotuoti, visą ritualą atlikti! Bet visų pirma jausmas, kad Basanavičius – tai Lietuva, kad jo kapas – galbas Lietuvos Lenkijos okupacijoje. Niekada ant jo neužgesdavo žvakutės, jokia delegacija neaplenkdavo. Budėdavome pamainomis po valandą arba pusvalandį, priklausomai nuo to, kaip labai šalta būdavo. Išstovėdavau ir tris pamainas kartais, buvo konkurencija dėl tos garbės. Neturėjome šventesnės pareigos už tą budėjimą prie tautos patriarcho kapo. Kaip tai buvo rimta! „Nemirskėk, nesišypsok, nesidairyk į šonus! Matyk tik tiesiai priešais

save, špagą laikyk tiesiai prie šono!“ Tokie buvo skautų vado Prano Žižmaro priesakai. Jam nereikėjo kartoti. Maža pasakyti, kad tai buvo legendinė asmenybė.

Kalvarijų atlaidai – irgi, galima sakyti, lietuviška šventė?

Taip, lietuviai rinkdavosi į juos kaip į kažką savo. Iš viso okupuoto krašto susirinkdavo lietuviai, netilpdavo net Mikalojaus bažnyčios šventoriuj, o tada traukdavo pėstute į Kalvarijas. Visos moterys basos, tarp jų ir mano mama. Buvau ministrantu, nešiau žvakę šalia klebono Čibiro, kuris eidavo su monstrancija. Mama jau įsivaizdavo, kad kunigu būsiu, bet man dailioji lytis patiko...

Skautai turėjo pareigą rūpintis procesijos dalyviais. Krepšiuose turėdavome binto, tablečių, pleistro, žirklių, žodžiu, ko reikėjo pirmajai pagalbai. Kelias juk buvo grįstas akmenimis, pabandykite paeiti. Daugybė žmonių susižalodavo kojas, daug kam tos pagalbos reikėdavo. Minėjau, kad buvome apmokyti, turėjome visas priemones, vaistinėles, bintuodavome kojas maldininkams. Vakare žmonės skirstydavosi į kaimus – kas į autobusus, kas į geležinkelio stotį. Skautai visus palydi, pasirūpina įsodinti, kad mieste nepasiklystų. Tikra darbo diena. Apskritai skautai buvo reikalingi kaip budėtojai per visus minėjimus, mokyklos renginius, vakarėlius.

Iš gimnazijos mokinių ir skautų nesišaipydavo?

Lenkai neturėjo teisės nešiotis peilių, o mes turėjom ir visi su suomiškais peiliais vaikščiojom. Skautams į akis nieko pasakyti nedrįsdavo.

Minėjote, kad turėjot meninių polinkių?

Gimnazijos metais rašydavau eilėraščius. Kartą direktorius M. Šikšnys išsikviečia mane ir klausia: „Rašinėjai eilėraščius?“ Rašinėjau. Klausė ne šiaip sau. Mokykloje mane ir mokiniai, ir mokytojai pravardžiavo Eugenijum Oneginu. Ne tik vardas toks pat, pavardė panaši, bet dar ir garbanas turėjau – ilgus juodus bakenbardus ir kumpą nosį. Tikras XIX amžius. O dar ir eilėraščius rašiau. Taigi direktorius, tai žinodamas, pasikviečia ir prašo parašyti eilėraštį apie rūkančius ir geriančius vaikus. Aš ir parašiau, kaip dabar atsimenu: „Mūs Algiukas traukia dūmą / Ir mėgina jo gardumą / Traukia, pučia jis smagiai / Eina dūmų kamuoliai. / Staiga kas čia pasidarė / Algiukas nosim žemę aria / Nuo tų dūmų jo smagių / mato daug žalių žvaigždžių.“ Paskelbtas buvo su piešinuku, kur iš pradžių Algiukas rūko, o po to kniūbsčias guli. Kitą parašiau apie girtuoklius: „Kas tik geria degtinė / Kaip veršiukas pieną / Tai iš veido tokį žmogų / Pažinsi kiekvieną. / Tas išpurtes kaip ridikas / Ir sunkiai kvėpuoja / Akys raibsta, kojos linksta / Nosis raudonuoja.“ Viskas paskelbta žurnale „Moksleivis“. Skelbdavau ten ir kitus eilėraščius, buvo ir apie meilę, pavyzdžiui: „Susitikom neseniai ir trumpai kalbėjom / Nei aš tau, nei tu man rojaus nežadėjom / Bet laikužis (?) tas puikus ko taip greit pranyko / Šimtas mylių skiria mus, atminimas liko. / Ir ne vien tik atminimas, dar kažkas širdyje / Širdy kartais skausmas ima ir niekaip negyja. / Gal matysiu, o gal ne, tave – linksma, gražią? / Taip! Matysiu nors sapne, bet to bus per maža. / Knygų krūvos prieš mane, jas myliu be galo / Ką labiau myliu? Tave ar knygas ant stalo? / Tave kitas pavilios ir aš nežinosiu / Aš tiktai žvaigždžių keliuos be laimės klajosiu.“

Turėjote romanų?

Ką jūs! Pirmą kartą mane mergina pabučiavo paskutinėse klasėse, jau Lietuvai atgavus Vilnių, kai atvažiavo abiturientų ekskursija iš Panevėžio. Aš kaip vietinis gidas nuvedžiau prie Gedimino kalno, pakilom į viršų. Viena mergina priėjo prie manęs, apkabino, pabučiavo ir žiūri į mane. Aš sakau: „Ačiū.“ Ačiū! (*juokiasi*). Įsivaizduokit, kaip suglumau. O ji manęs klausia: „Tiktai ačiū?“ Kitą dieną ateinu į klasę, pasakoju draugams. Kad pradėjo juoktis, durnium vadinti. Ir dabar atsimenu jos pavardę – Kurėnaitė, bet su ja nebendravom. Vėliau komandiruotės į Panevėžį metu nuėjau į mokyklą ir susižinojau, kad ji pokariu mirė.

Apie jus sužinojau visų pirma kaip apie skautą, ne poetą. Papasakokite apie prieškarį Vilniaus skautus.

Skautai keliaudavo tik su uniformomis, niekada kitaip. Mūsų, lietuvių skautų, uniforma buvo labai graži, skyrėsi nuo lenkų skautų uniformos. Diržas, mėlyna palaidinė (lenkų skautų buvo žalios), kojinės ir kareiviški batai, juodi, su raišteliais iki pat viršaus – vasarą ir žiemą. Turėjome pilotes (kariška vasarinė kepuraitė – *aut. past.*), panašias į lakūnų, bet su skautų lelijos ženklu. Vasarą buvo galima nusiimti. Ant striukės antpečiai su išsiuvinėtu šv. Kristoforu, žaliai fone raudonomis raidėmis „Vilnius“, kitoje vietoje Gedimino stulpai ir antras numeris, nes mes priklausėme Vilniaus miesto skautų antrajai draugovei. Privaloma turėti švilpuką su kompasu, užrašų knygutę su pieštuku, skauto pažymėjimą, suomišką peilį, skautų diržą su lelija ant sagties.

Lietuvišką Trispalvę viešai kelti drausdavo, tai skautų renginiuose keldavome lenkišką, o prie koto iš šonų prisiūtą lietuvišką. Himną giedodavome. Išvykas rengdavome po visą okupuotą kraštą: Vilniaus, Švenčionių, Ignalinos rajonus, link Druskininkų. O Druskininkuose kitoje Nemuno pusėje – Lietuva! Sustojam prie kranto ir plėšiam dainas: „Lietuva brangi“, „Leiskit į Tėvynę, leiskit pas savus“ ir t. t. Kitame krante klausytis susirinkdavo minios lietuvių. Kas su dalgiais, kas su grėbliais, darbus metę, klauso, ploja. Jei mes savaite stovyklaujam, tai kiekvieną dieną ir koncertas iš Lenkijos į Lietuvą. Pasienio sargybiniai žiūri, bet nieko negali padaryti, o Lietuvos pusėje pasieniečiai patys ploja ir ragina. Draugovė – tai kokie keturiasdešimt jaunų vyrų, daug balsų chore.

Visi žinojom, kad Druskininkuose Pilsudskis sėdėdavo ir žiūrėdavo į Nemuną, nes kiekvienais metais važiuodavo čia gydytis.

Kiek Vilniuje buvo lietuvių skautų ir kiek gimnazistų?

Šešios skiltys po dešimt skautų, taigi šešiasdešimt. O gimnazijoje mokėsi vidutiniškai 230–250 moksleivių. Mokykloje skautai neturėjo jokių privilegijų, net sporto salėje. Viskas kaip visiems. O drausmė ypatinga: jeigu gausi blogesnę pažymį, ir dar, neduok Dieve, už drausmę, tai jau gėda ir pasmerkimas.

Vilniaus lietuviams skautams vadovavo Pranas Žižmaras, kaip sakėte, „legendinė asmenybė“. Kokį jį prisimenate?

Taip, Vilniaus draugovės skautams vadovavo legendinis Pranas Žižmaras, mano fizinio lavinimo mokytojas. Buvo nedidelio ūgio, sportiškas, ypač ištvermingas, lengvai bėgdavo dešimties kilometrų krosą, visada pasitempęs, nepaprastai reiklus. Žaidė po truputį futbolą, krepšinį, varžėsi lengvojoje atletikoje, buvo geras gimnastas ir bėgikas. Iškalbus, geras oratorius. Absoliučiai principingas, niekada nėjo į jokių kompromisus. Niekada negėrė, nerūkė, neprasidėjo su merginomis, bet ir nebuvo *davatka*. Neslėpkim, nekentė lenkų dėl okupacijos ir elgesio su lietuviais. Buvo baigęs Varšuvos kūno kultūros ir sporto akademiją, paskirtas dirbti mokytoju į Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnaziją. Tikras sportininkas, organizatorius ir mokytojas.

Kaip skautų vadas buvo labai aktyvus. Nuolatos organizuodavo stovyklas su palapinėmis, visada prie ežero. Jose kiekviena diena prasidėdavo mankštomis – buvo labai populiarios, kaip dabar vadinama, orientacinės. Naktimis budėdavome, budintys turėjome šautuvą. Ir tai 14–16 metų berniokai. Vyresni skautai, studentai, jau priklausė akademiniam sporto klubui. Buvo nedidelis, nes mažai buvo lietuvių studentų, tačiau labai aktyviai užsiėmė lietuviškos spaudos platinimu.

Visi skautai vaikščiojo su pilotėmis, o Žižmaras – su skrybėle plačiais kraštais. Turėjo silpnębę, mėgo ženkliukus – skautiškus, užsienietiškus, visokius. Negalėjo pakęsti tuščių kalbų ir apsileidimo. Jeigu skauto uniforma netvarkinga, jeigu batai su auliukais neblizgėdavo, šveisdavom kaip reikiant. Apskritai uniforma buvo labai svarbu.

1941 m. jis dirbo dabartinės Švietimo ministerijos patalpose, buvo Kūno kultūros ir sporto skyriaus vedėjas. Atėjo į darbą, suėmė ir išsivežė. Prieš kokius dešimt metų mirė žurnalistas Petras Averka, tuo laiku sėdėjęs vienoje kameroje su Žižmaru. Ir skautų gretose

jis buvo Žižmaro adjutantas. Labai geras, labai draugiškas žmogus, pavyzdinis skautas, daug skaitė ir rašė. Senatvėje, po Kovo 11-osios, rašė į „Lietuvos aidą“ ir „Vorutą“.

Adjutantas ir per garsiąją dvikovą su lenkų karininku?

Ne, toje dvikovoje adjutantas irgi buvo karininkas. Kaip žinot, 1938 m. Lietuvai priėmus Lenkijos ultimatumą, Vilniuje prasidėjo demonstracijos, šūktai „*Marsz na Kowno*“ ir „Šalin lietuvius“, nuolatinis Lietuvos ir lietuvių užgauliojimas. Kaip tik tuo laiku Lietuvos ir Lenkijos pasienyje buvo nužudyti abiejų pusių pareigūnai, labai padidėjo įtampa, aukštas lenkų karininkas lankėsi Vilniuje, turėjo sakyti kalbą iš dabartinės Prezidentūros balkono.

Taigi vieną tokį lenkų karininko pasakytą įžaidimą išgirdęs Žižmaras iškvietė jį į dvikovą, nors dvikovos buvo uždraustos. Niekas tiksliai nežino ir nesužinos, ką tas lenkų karininkas pasakė, nes Žižmaras niekam nepasakojo. Leido lenkui rinktis ginklus, o tas pasirinko kardą. Žižmaras kardą kautis nemokėjo, tik špaga, o lenkas kaip karininkas buvo išmokęs kariuomenėje. Tačiau dvikova buvo paskirta po kelių savaičių, ir Žižmaras per tą laiką nuolatinėmis treniruotėmis išmoko ir kardą kautis. Treniravosi Jakšto gatvėje buvusioje mokyklos sporto salėje. Visi matydavome jį rytais ir po pietų besitreniruojantį. Jis mūsų ir nesivaržė – visi moksleiviai žinojome, kad jis dvikovai ruošiasi.

Bet skautai nebuvo „vieno žmogaus partija“. Papasakokite plačiau apie pačią organizaciją.

Skautų skiltims vadovavo skiltininkai. Skiltys buvo pavadintos vis kokių paukščių – genių, sakalų, arų ir kt. – vardais. Liūtų nebuvo (*juokiasi*). Gimnazijos patalpose skautai turėjo savo nedidelį kambarį, jame buvo spausdinimo mašinėlė. Už drausmės nesilaikymą paprasčiausiai išmesdavo. Išmestų nebuvo daug, prisimenu gal tris, bet disciplina buvo griežta ir veikė. Ugdė kaip savotiškam vienuolyne. Jokių „riebių“ pokštų, anekdotų. Organizuotas dalyvavimas mišiose, atlaiduose, ypač per Sekmines į Kalvarijų Kryžiaus kelią dalyvavimas buvo būtinas. Turėjome tobulai mokėti Morzės abėcėlę ir suteikti pirmąją pagalbą.

Jūsų pasakojime skautų gyvenimas atrodo labai laisvas ir jokios cenzūros neličiamas.

Toks Mykolas Pūciata buvo Vilniaus miesto ir visos vaivadijos lenkų skautų vadas. Į mus, lietuvių skautus, jis kaip mokytojas žvelgė pro pirštus, „matau, bet nematau“. Jo įstaiga buvo Aušros Vartų gatvėje, greta Šv. Teresės bažnyčios ir Italijos pasiuntinybės. Taigi Pūciata buvo toks tarsi Lenkijos skautų vėliavnešys, dažnai važinėjo su įvairiomis delegacijomis, visi sprendimai pro jį praeidavo. Ir lietuviams jis buvo labai tolerantiškas. Jeigu ne jis, skautus lenkai būtų aklinau uždarę, kaip uždarė ir visą kitą lietuvišką veiklą – visus žurnalus, „Ryto“ mokyklas, draugijas, bibliotekas. Viską lenkai uždarė, o skautai išliko. Tik pasakydavo asmeniškai Žižmarui, kad to ar kito reikėtų susilaikyti, padaryti geresniu laiku, kitą dieną.

Reikia atkreipti dėmesį, kad nors režimas lietuviams buvo priešiškas, bet aukštosiose pareigose buvo sąžiningų ir lietuviams gerų žmonių. Štai kad ir burmistras. Dabartinė JAV ambasada įsikūrusi ypatingame pastate, Lenkijos okupacijos metais specialiai pastatyta-

Vilniaus krašto sporto delegacijos vadovas Pranas Žižmaras sutinkamas Kaune su komanda atvykęs į Tautinę olimpiadą. 1938 m. Autorius nežinomas. LCVA.

me Vilniaus miesto burmistrui. Tuo metu tai buvo turbūt prabangiausias namas mieste. Burmistro pareigas ėjo daktaras Viktoras Maliuševskis. Labai sąžiningas ir geraširdis žmogus, ne šovinistas. Su jo sūnumi žaisdavome ledo ritulį – jis už Adomo Mickevičiaus, aš už Vytauto Didžiojo gimnaziją. Sovietmečiu buvo Lenkijos moterų krepšinio rinktinės treneris, kartą netikėtai susitikome Leningrade, kai buvau sporto korespondentas.

Minėjote, kad patarnavote Šv. Mikalojaus bažnyčioje. Pažinojote kunigus?

Žinoma! Klebonas Čibiras buvo šykštus, kunigai Petras Bieliauskas, Krištopaitis, Basys, Petras Kraujalis, Vincas Taškūnas už patarnavimą duodavo mažiausiai du zlotus, kartais ir penkis, o klebonas – nieko. Kunigai Kraujalis ir Taškūnas buvo lenkiškos kunigų seminarijos profesoriai, ten gaudavo neblogas pajamas, tai ir dosnūs buvo. Penki zlotai buvo didžiuliai pinigai. Motina iš Vilniaus vadavimo sąjungos gaudavo 20 zlotų per mėnesį, o aš kartais per mėnesį ir 40 užsidirbdavau. Tačiau kiekvieną rytą, šeštą valandą, laukdavau prie bažnyčios durų pasiruošęs patarnauti, be penkiolikos aštuonios jau bėgdavau į gimnaziją, į pamokas. Iš Šv. Mikalojaus bažnyčios pro Vokiečių, Vilniaus gatvės ir Gedimino prospektą. Sekmadieniais, šeštą valandą, dar ir į mišparus eidavau.

O už ką paramą gaudavo jūsų mama? Kaip našlė?

Kaip lietuvė. Juk lietuvė negalėjo niekur įsidarbinti, į darbą nepriimdavo. Net valytojos darbo gauti negalėjo. Todėl Vilniaus vadavimo sąjunga ir kitos organizacijos kaip galėdamos rėmė visus Vilniaus lietuvius, kad šie galėtų išgyventi. Labai padėjo Lietuvių labdarybės draugija, veikusi Didžiosios gatvės dvilyktame name. Kaip minėjau, motina iš Lietuvių komiteto gaudavo 20 zlotų. Už 17 kvadratinį metrų pusrūsį savininkui žydui mokėdavo 10 zlotų. Tai tiek tos paramos. Beje, kunigas Čibiras, nors ir šykštus, bet už mano broliuko laidotuves iš mamos nepaėmė nė cento.

Įsimintiniausias jūsų sutiktas kunigas?

Teofilus Matulionis, kurio iškilmės pernai šventė Lietuva. Sutikau jį 1933 metais, kai jis kartu su dar dešimt ar vienuolika kunigų per Lenkiją grįžo į Lietuvą iš katorgos Solovkų lageryje. Solovkų archipelagas kaip kokiam „Grafe Montekriste“ – nepabėgsi... Vilniuje T. Matulionis apsilankė Šv. Mikalojaus bažnyčioje. Buvo sekmadienis, ir aš tuo metu

Brolio laidotuvių procesija – iš Šv. Mikalojaus bažnyčios į Rasų kapines. 1939 05 06. E. Oparino nuotrauka.

buvau ministrantu kartu su Vytautu Liubiu, Vytautu Lunecku ir Vincentu Astašausku. Liobys buvo sportininkas, žinomos rašytojos A. Liobytės brolis. Visi jie pokariu išvažiavo į užsienį, ten ir mirė.

Pats T. Matulionis buvo aukšto ūgio, plikai nukirptais plaukais, su vatinuku-šimtasiūle, kelnės vatinės, kerzai. Vatinukas tiksliai toks, kokį teko vėliau pačiam Vorkutos lageryje turėti, tamsiai mėlynas, beveik juodas. Vatinės kelnės irgi „lagerinės“, su juostelėmis prie kauliuko, kad būtų galima aprišti į aulus lendant. Jokių civilių drabužių, jokio krepšio ar nešulio. Rankoje laikė lazda, bet tai buvo savotiška lazda – ne pasiramstyti, o maždaug pusantro metro ilgio, lyg vyskupo, riesta, tamsiai rudos spalvos ir gumbuota. Tarytum blizgėjo, o jis ją laikė taip lengvai ir natūraliai – kaip simbolį. Labai solidus buvo ir išsiskyrė kažkoku savo taurumu. Toks tad paveikslas. Į pamaldas buvo suvažiavę kunigai: klebonas Čibiras, seminarijos profesoriai V. Taškūnas, P. Kraujalis, kunigas P. Bieliauskas ir kiti vilniečiai kunigai. Žmonių, aišku, buvo pilna bažnyčia.

Į Matulionį buvo klaiku žiūrėti: toks išvargęs, akys didelės, ūgiu aukštesnis už visus kunigus. Jo nuotrauka su viešnagės aprašymu buvo išspausdinta laikraštyje „Vilniaus rytojus“ ir jaunimo žurnale „Jaunimo gretos“. Aprašė ir lenkų spauda. Zakristijoje mes, ministrantai, uždavėme porą klausimų. Jo balsas buvo malonus, jis taip lyg ant galvos uždėjo savo ranką ir sako: „Kad jūsų gyvenimas būtų ne toks kaip mano.“ Trumpas tas pokalbis buvo, bet mus pagyrė, kad tokie jauni ministrantai ir jau tarnaujame Dievui.

Kaip tik tuo laikotarpiu Šv. Mikalojaus bažnyčioje vyko savotiška rekonstrukcija, ilgesnėje navos pusėje buvo pristatytas prof. Jakimavičiaus Vytauto Didžiojo bareljefas Žalgirio mūšiui paminėti. Vladas Drėma, mūsų gimnazijos mokytojas, vėliau ant fligelio įėjimo į bažnyčią nutapė Viešpaties Dievo atvaizdą, kuris ir dabar ten yra.

Po Matulionio viešnagės jo atminimui priešais Šv. Mikalojaus zakristiją pastatė didžiulį medinį kryžių. Ant kryžiaus skersinio užrašė trumputę vyskupo frazę: „Atmink (ką pažadėjai Dievui).“ Amžiaus pabaigoje kryžius sutrūnijo, visgi medinis buvo. Reikėtų atstatyti, Matulionio metai buvo gera proga.

Žmonėms prieškario Lietuvoje buvo būdų žinoti apie tai, kas Sovietų Sąjungoje dedasi. Girdėjo apie kalinimus, buvo liudijimų. Iš kur tiek buvo naivių, tikėjusių komunizmu?

Lenkų laikais Lietuvos spaudoje buvo straipsnis apie caro Nikolajaus nužudymą: kas nužudė, žudikų pavardės. Šitas buvo, žinoma. Buvo ir apie 1937 m. masinius žudymus. Mūsų lietuviškoje spaudoje buvo rašoma apie lietuvių kilmės karininkų Vytauto Putnos ir Jeronimo Uborevičiaus nužudymus. Buvo žinoma daug kas, naujienos iš SSRS ėjo kaip kontrabanda, pagaliau, veikė žvalgyba. Todėl ir komunizmu tikinčių buvo mažai. Tikėjo daugiausia varguomenė, darbininkai, o mokytojai, gydytojai, kiti išsilavinę žmonės netikėjo. Bolševizmas pagavo dalį jaunimo. Reikia pripažinti, kad prielankumu išsiskyrė žydai, daugiausia iš Minsko, Baltarusijos. Lietuvoje iki karo rimtos komunistinės organizacijos nelabai buvo, tai visos direktyvos ėjo iš Baltarusijos. Kažkodėl žydai tikėjo bolševikiniu rojumi. Dieve, kaip liūdnei jiems baigėsi karas...

O kaip atrodė žydų gyvenimas Vilniuje iki karo?

Kur kapitalas, ten galia, o kur galia, ten ir įtaka valstybės valdymui. Vilniuje gyveno įvairiausių tautybių žmonių, bet visų atstovus kartu sudėjus, tiek laikraščių ir žurnalų, kiek ėjo žydų kalba, jokia kita kalba nebuvo. Žydai buvo labai solidarūs, organizuoti, religingi, vieni kitiems labai padėdavo. Į papročius žiūrėjo rimtai. Visos parduotuvės buvo uždarytos šeštadienį, o katalikų – sekmadienį. Nė viena parduotuvė, net kioskas, neprekiavo. Nei dirbs, nei krepšio nepaneš. Šventė yra šventė, ir viskas. Ir žydai eidavo pasipuošę pasivaikščioti, pilnos gatvės būdavo. Žydo girta niekada nepamatysi. Kiek gyvenau, nemačiau nė vieno žydo girta. Kalėjimuose jų būdavo ypač mažai. Vieni kitus ištraukdavo, skolas padengdavo. Jie nemurkdydavo, kaip mūsų broliai lietuviai vieni kitus murkdo. Jie buvo solidarūs.

Dar vienas būdingas momentas. Jei kieme gyvendavo 70 žydų šeimų, tai iškrapštydavo kitataučius, sudarydavo tokias sąlygas, kad jie išsikraustytų, o atvažiuodavo kiti žydai, ir būdavo kiemai ir butai vien tik žydų gyvenami. Kad nesimaišytų! Gerai tvarkėsi. O kiek buvo jų mokyklų, sporto ir visuomeninių organizacijų! Buvo jie labai pareigingi, pas juos viskas buvo santaikoj.

Visa Vokiečių gatvės kairė pusė buvo žydų parduotuvėlės, bent 80 procentų žydams priklausė. Juvelyrinės, laikrodžių, radijo aparatų parduotuvėlės, taip pat manufaktūros – vis žydiškos. Laikrodininkai, kiek pamenu, visi buvo žydai. Katalikams priklausė mažai parduotuvių, būdavo parašyta „*Kšescyjansky sklep*“ (*juokiasi*), krikščionių parduotuvė. Vokiečių gatvėj buvo „*Jedalnė*“, kur tokie du virėjai su kepurėm ir baltais chalatais suko tokį mechaniską ratą, kaip karusele, ir „*Jedalnė*“ buvo taurelės ledams, sidabriniai šaukšteliai. Mes nueidavom, suvalgydavom tuos ledus, o šaukštelius nušvilpdavom, nes jie sidabriniai, o netoli Sinagogos – turgus, ten mes parduodavom juos saldainiams. Netruko juos pakeisti aliumininiais šaukšteliais, o taureles – plastmasinėmis.

Štai čia – įsivaizduokim prieš akis – žydo parduotuvė, greta žydo – kataliko parduotuvė. Kataliko parduotuvės savininkas ar jo padėjėjas stovi už prekystalio, o žydas stovi gatvėje ir kviečia: „Užeikite, pas mus pigiau negu pas mano kaimyną.“ O, kur buvo biznis! Arba, tarkime, pirkėjas žydo parduotuvėje sako, kad pas jį tokia pat kaina kaip ir pas kaimyną. Iškart nuleidžia 5 arba 10 grošų pigiau. Visuomet nuolaidas padarydavo. Ir žydai duodavo knygutę, jei neturi pinigų, užrašydavo į tą knygutę paimtą prekę ir sakydavo: „Tu man atneši, kai gausi algą.“ Ir taip prisiviliavo pirkėjų. Kartais būdavo, kad tas žmogus su visa manta, nelabai ten didele, išsikrausto ir neberasi jo nei kvapo (*juokiasi*). Bet vis tiek apsimokėjo.

Santykiai su žydais pašlijo dėl jų lojalumo komunistams?

Prie viso gero apie žydus reikia pripažinti ir tai, kad jie buvo skundikai. Įspūdingai. Eidavo ir vardijo bolševikams: šitas buvo skautas, šitas tą dirbo, šitas turtingas... Ir, žinoma, tas vaizdas, kai 1940 m. vasarą pasitiko raudonarmiečius su plakatais „Tegyvuoją Tarybų Lietuvą“. Už skundimą sovietų buvo atlyginama. Tiesa, išdavystė neturėjo tautybės, skundikų buvo gana ir lietuvių. Koktu būdavo vėliau susitikus kokį pažįstamą, karo ir bado metu pasidabinusį vis kitu nauju anglišku kostiumu, pagal ūgį pasiūtu. Klausiu, iš kur turi tokių kostiumų? Pasimeta, nurausta, akys laksto. „Labdaros draugija atsiuntė“. *Pardavikas*, pavardė Kisieliūs. Po to jį paėmė į Plechavičiaus armiją, nežinodami jo praeities. Kai sužinojo, sušaudė.

Dar grįžkime į prieškarį. Ką lietuviai darė Vilniuje? Valstybės tarnybos eiti negalėjo, sakote – neverslūs, žemės ūkiu mieste irgi neužsiimsi. Ką veikti?

Lietuviai buvo neblogi amatininkai. Sibire ir kirpėjai, ir batsiuviai, staliai, mokytojai, studentijos nemažai jau buvo. Dauguma lietuvių šeimų prenumeruodavo „Vilniaus rytojų“. Mums jį atnešdavo, pro langą įmesdavo tokia Onutė. Perskaitydavau, saugodavau, nė vieno laikraščio nesuplėšiau, net puodo ant jo nepastatydavau. Įrišdavau kelių metų „Vilniaus rytojų“ ir „Jaunimo gretas“, taip ir surinkau ir Mažvydo bibliotekos direktoriui atidaviau 1975 ar 1976 metais. Kitą žurnalą, „Lietuvos skautas“, taip pat laikraštį „Romuva“, senus Vilniaus albumus atidaviau Mickevičiaus bibliotekai. Tai buvo prieš kokius 15 metų. Dabar, rodos, esu seniausias Mickevičiaus bibliotekos skaitytojas – bilietas nuo karo metų.

Buvote Lietuvos kariuomenei įžengiant į Vilnių?

Ne tik buvau, bet ir nufotografuotas buvau, po to spaudoje ta nuotrauka skelbta. Visą mačiau: iš pradžių motorizuota divizija, po to generolas Vitkauskas ant balto žirgo. Kaip aš toks aktyvus nematysiu kariuomenės įžengimo?! Manęs buvo visur pilna (*juokiasi*).

Apie Antrojo pasaulinio karo laikotarpį pastaraisiais metais išleista nemažai Vilniaus lenko rašytojo krajovco Juzefo Mackevičiaus kūrinių, jų autorių tarsi prikeltas iš užmaršties. Galėtumėte jį apibūdinti?

Asmeniškai pažinojau ne jį, o kitą Mackevičių – lenkų nacionalistų laikraščio „Slowo“ redaktorių. Buvo aukštas, kresnas, vaikščiojo su ilga lazda. „Slowo“ redakcija buvo ant dabartinės Pilies gatvės kampo. Buvo tikrai puikus laikraštis, bet lietuvių tiesiog nekentė. Atitinkamai lietuvių laikraštis buvo „Vilniaus rytas“, jo redakcija – Jakšto gatvėje, trečiame name. Pagrindinis kairiųjų laikraštis buvo „Kultūra“, redaktorius – Karazija.

Vilnius labai pasikeitė?

Labai, sunku ir apžvelgti. Katedros aikštėje buvo parkas su gražia tvora, fontanu, bent dvidešimt baltų suoliukų, visur žaisdavo vaikai. Į dešinę nuo katedros irgi buvo fontanas. Dabartiniame Bernardinų sode buvo kūdra, kur plaukiojo gulbės, stovėjo medinis kino teatras. Prezidentūra buvo reprezentacinis, renginiams, aukštiems svečiams priimti skirtas pastabas, o dabartinėje Daukanto aikštėje buvo fontanas ir Muravjovo paminklas, nežinia kodėl lenkų paliktas. Po antrosios okupacijos dingo ir žmogiškumas, žmonės tapo abejingi, susitelkę į save, prisiveisė skundikų. Iki šiol kaip tauta to neatsikratė.

Kas kalčiausias dėl tokių pokyčių?

Sovietai atėjo ir viską išvogė, viską sugriovė. Pats savo akimis stebėjau, kaip iš Mokslų akademijos dėžėmis nešė knygas ir vežė iš miesto. Išvogė radijo aparatų „Elektrik“ gamyklą, nepaliko nieko. Grobuonys, ne žmonės. Reikėjo matyti, kaip tie sovietų kareiviai atrodė. Šautuvai pakabinti ne ant diržų, o ant špagatų. Vietoj *kerzų* – pusbačiai, tik padas guminis, vietoj odinių diržų – brezentiniai, laikrodkai su pritaisytomis grotelėmis, kad stiklas nesudužtų. Jogailos gatvėje sustojus tankui, išlipę kareiviai priėjo prie vandens ir,

Žydų gatvė. Jano Bulhako nuotrauka. Lietuvos nacionalinis muziejus.

pamatę muilą, mano mamos klausė, kas tai yra. Netikėjo, kad muilas, ragavo. Rusų damos lūpas pasitrindavo gofruotu raudonu popierium. Į teatrą eidavo su naktiniais drabužiais, medvilninėm kojine. Nebuvom matę tokių varganų kareivių ir tokių necivilizuotų „damų“.

Tąkart išėjo, bet netruko grįžti.

Taigi. 1940 metais – okupacija, 1941 metais – trėmimai. Savo akimis mačiau, kaip vežė žmones. Mašinoje po keturis kareivius su šautuvais – ir veža šeimomis į stotį, į stotį... Birželis, karšta. Tikras genocidas. Mačiau ir vėlesnius vežimus, 1948–1949 metais. Ironiškai vadinosi trėmimai – „Pavasaris“. Vežė prekiniais vagonais, padalytais į dvi dalis po dvidešimt žmonių kiekvienoj pusėj. Pusė miega ant grindų, pusė – gučiuose. Vežamus skaičiuodavo daužydami lazda: gauni per kuprą ir turi bėgti į kitą vagono galą. Visi stengiasi kuo arčiau sienos prisiglausti, kad negautų. Gera žinau, nes ir mane galiausiai taip išvežė. Gera dar, kad galėjai paduoti išvežamiems maisto, drabužių. Mama man tokią šiltą antklodę spėjo įduoti į kelią, labai padėjo ir kelionėje, ir nuvykus, nes Vorkutoje pasitiko 40 laipsnių šaltis. Tiesa, lageryje viską labai greitai atėmė, po pirmo dušo jokio savo daikto neberadau... Apskritai sovietai – žiaurūs, bet negalima slėpti, kad skundė ir savi. Kas ko daugiau ar geriau turėjo, kas girtuoklis buvo – visus įskųsdavo kaimynai, pažįstami.

Tikėjosi ištremtųjų turto?

Ne. Tiesiog nekeitė. Kai užteko įskųsti, kad žmogų išvežtų, kiekvienas tapo teisėju, pasijuto galingas. Sovietai atskleidė žmonėse viską, kas buvo blogiausio. Ir patys nekeitė skundikų, vadino *pradažnaja škūra*.

Kaip ištverėte lagerį?

Mane palyginti greitai paleido, bet vargo netrūko. Dirbom visokius darbus: „kasėm“ įšalą, sprogdinom anglies šachtas. Grįždavom iš darbo juodi kaip velniai, praustis – tik šaltas vanduo ir mažulytis gabaliukas muilo. Eini miegoti, o šeštą valandą ryto jau muša miegantį, varo dirbti. Miegoti nėra kada, nes iki šachtos – pora kilometrų. Nuolatinis alkis – toks, kad kai kartą pastipo arklys, vyrai sušoko ir žalią surijo, man ir neliko. Buvo delikatesas. Ir, žinoma, šaltis, net degtinė užšaldavo ir buteliai sproginėdavo. Rutina baisi. Bet buvau jaunas, sveikas, ištveriau. Būčiau rūkęs, gėręs, tai būčiau ten ir likęs. Nors žmonės ir nuo nelaimių mirdavo – kas iš šachtos vagonėlio galvą iškišdavo ir uolienos tą galvą nunešdavo, kas vertikaliaj šachtoj į uolienas nusipjaudavo pirštus ir nukrisdavo. Kiti neištverė žudėsi – tuo pačiu vagonėliu galvą nusirėždavo, susisprogdindavo, prieš tai priėję ir laiškelių namiškiams palikę, jei netyčia aš grįžčiau.

Liudijote žydų likimą Vilniaus gete?

Ir dabar prieš akis matau vaizdą: žydai varomi iš namų, visus užvalkalus susikrovę ant pečių, po penkis žmones kolonoje, o juos lydi vokiečių kareiviai – veteranai, kurie patys vos paeina, su šautuvais net ne rankose, o permestais per pečius. Eidami rūko. Pora šimtų varomų žydų ir kokie keturi kareiviai! Juk mūsų broliai būtų iškart šokę ir išsisklaidę po gatves. O žydai ėjo nuolankiai kaip avinai, nors tikrai galėjo sprukti, priešintis. Aleksoto gete kalinius saugojo tik keli kareiviai bokšteliuose ir viena spygliuota viela. Naktį pabėgti – visi šansai. Lietuviai nuo šaukimų į Raudonąją armiją pabėgti sugebėjo, o žydai nuo Holokausto net nemėgino.

Beje, charakteringas epizodas. Pradėjus varyti į getą, mūsų name gyvenę žydai pasikvietė mano motiną ir pasiūlė raktus. Sako: „Imkit, gyvensit.“ Žydams einant į getą, leisdavo pasiimti vieną nešulį iki 50 kilogramų svorio. Ne daugiau. Taigi jie negalėjo nieko pasiimti. Bet motina neėmė nieko – nei buto, nei daiktų, nei drabužių. Nieko. Neėmiau ir pats, nors siūlė. Puikiai mokėjau žydiškai kalbėti. Nežinojau, kaip po to gyventi tarp tų daiktų, su tuo atsiminimu. Bet kiti ėmė, apsigyveno, pasiliko kaip savo. Tai sakau ne norėdamas pasigirti. Tai kalba apie visuomenę: apie tuos, kurie ėmė, ir apie pačius žydus, kurie labai kilniai rūpinosi šituo klausimu, o ne kaip patiems išsigelbėti.

Drąsiai kalbate. Bet pabėgti juk ne taip paprasta.

Pats du kartus pabėgau nuo vokiečių! Buvo 1943 metai. Einu Vilniuje pro dabartinį SEB banką Gedimino prospekte, ateina du žandarmerijos vokiečiai – rankos ant mauzerių, vinimis kaustyti batai, uniformos. Liepia rodyti pažymėjimą, apžiūri, liepia eiti su jais į žandarmerijos kabinetą. Visas apkabinėtas nacių vadų portretais. Sako: „Stosi į Plechavičiaus armiją?“ Atsakau: „Nenoriu, šaudyt nemoku, pagyvenusią motiną prižiūriu.“ Pagrasino kalėjimu ir liepė pasirašyti, kad po dviejų savičių su dantų šepetuku, šlepetėmis ir dviem porom kojinių ir baltinių būčiau Vilniaus geležinkelio stoty. Supratau, kad viskas, kad Vilniuje man jau „šilta“ (*juokiasi*). Pabėgau į Alytaus rajoną, kur pas ūkininką dirbdamas lauko darbus gyvenau iki 1945 metų. Dzūkai – geri žmonės!

Ką darėte grįžęs į Vilnių?

Grįžęs tęsiau mokslus pedagoginiam institute, vėliau dirbau mokytoju, dėsciau istoriją. Dėsciau Algimantui Čekuoliui, kitiems žinomiems sovietiniams veikėjams. 1948 m. buvau Vilniaus miesto Lenino rajono švietimo skyriaus vedėju. Mano žinioje buvo 32 mokyklos, penkios pradinės mokyklos, penki vaikų darželiai, trys vaikų namai, 500 mokytojų. Nuslėpiau savo biografiją, kad buvau teistas už valstybės išdavimą. Žinote, kaip Sovietų Sąjungoje tampama valstybės išdaviku? Užtenka būti skautų kapitonu – ir jau išdavikas. Už tai gavau septynerius metus tremties, tačiau realiai tremtyje reikėjo išbūti tik dvejus metus – padėjo mano motinos sesuo Anastazija.

Grįžau pražilęs, praplikęs, svėriau 48 kilogramus. Prieš lempą mačiau pirštų kaulus po oda. Nuėjau pas atsakingą pareigūną, klausiu, ar jau reabilituotas. Pasijuokė, sakė, kad lageris – antspaudas visam gyvenimui. Liepė drožti į Švietimo ministeriją ir parašyti pareiškimą, kad noriu išeiti iš darbo. Taip ir baigėsi mano valdininko „karjera“, vėliau dirbau mokytoju.

Kaip šiandien atrodo jūsų kasdienybė?

Šiandien iš pensijos išgyventi labai sunku. Labai taupant galima tik susimokėti už būstą, socialinės darbuotojos paslaugas, būtiniausią maistą, laikraščius. Apie jokiais pramogas, kultūrą, knygų pirkimą ir kalbos negali būti. Pusantrų metų neinu pas gydytoją, nes kokia prasmė – vaistų vis tiek nėra už ką pirkti. Bet gyvenu ir išgyvensiu, malonių iš nieko neprašau ir trupinių nuo stalo nerankiosiu. Mano ženklas – liūtas.

Esu vienas kaip pirštas – artimieji išmirę, dėstytojų, bendradarbių, draugų nebėra. Artimiausi giminaičiai – žmonos brolio ir sesers vaikai. Žaidžiau „Spartako“ komandoje, iš jos likęs tik vienas Vytautas Skripkauskas, keliais metais jaunesnis. Vienatvė kankinanti, telefonas tyli po kelias dienas, žmonės susvetimėję. Kita vertus, esu sveikas, pilnas energijos, nežinau, kur mano širdis, kepenys ar skrandis. Man nieko neskauda! Tik kojas ir nemiga ima. Man niekas daugiau septyniasdešimties neduoda.

Mėgstu muziką – klasiką – Mocartą, Šopeną, Verdį mėgstu labiau nei Vagnerį. Gyvendamas Leningrade, mačiau visus to meto garsiausius pasaulio dainininkus. Muzika man viskas, gyvenimo be jos neįsivaizduoju. Nors roko ir metalo nesuprantu, *terra incognita*. Kaip nesuprantu ir dabartinių „žvaigždžių“. Nuogos mergos ant scenos – kaip prostitutės, ir dar asmeniniu gyvenimu spaudoje giriasi – penki vyrai, keturi vaikai ir nežino, kuris nuo kurio...

Turiu literatūros, skaitau, niekuo nesinaudodamas sprendžiu kryžiažodžius, prie vieno užtrunku nuo pusvalandžio iki valandos. Turiu gerą atmintį, laimiu visokių prizų, bet išdalinu, nes tikslas ne tas. Man svarbu proto mankšta, kad nenukvailėčiau. Bet žmonių visa tai nepakeičia.

Prieš dešimt metų partrenkė mašina ir nuo to laiko turiu problemų su koja. Pėda nesi-lanksto, skauda, bloga pusiausvyra. Nuolat treniruojuosi ant dviračio, tad galiu su lazdele nueiti iki parduotuvės ir kitur, kur būtina. Bet labai retai išeinu. Apskritai, pensininkų padėtis dabartinėje Lietuvoje labai sunki, ir nei valdžiai, nei visuomenei mes nerūpim.

PRISTATYMAI

AR PASIKELS TAUTA DAR VIENAM
ATGIMIMUI?

VYTAUTAS RADŽVILAS. KIEK KARTŲ GALI ATGIMTI TAUTA? VILNIUS, VALSTYBINGUMO STUDIJŲ CENTRAS, 2018, 354 P.

Vytautas Radžvilas yra vienintelis pokomunistinės Lietuvos politikos filosofas, kuris turi aukštosios politikos patirtį, siekiančią Sąjūdžio laikus. Galima sakyti, kad Vytautas yra praktinis filosofas, tikrąja to žodžio prasme sugebantis derinti politinę veiklą ir teorinę refleksiją. Tai sąlygoja jo išskirtinį jautrumą Lietuvos politinio gyvenimo patologijoms. Vytautas nėra neutralus politinio gyvenimo stebėtojas, įsikūręs akademinės filosofijos dramblio kaulo bokšte, bet savo filosofinę erudiciją panaudoja politiniams reikalams suprasti. Tai politikos mokslininkams neleistina strategija, praturtinanti politikos filosofų kūrybą. Vytautas kritikuoja šiuo metu Lietuvoje vyraujančius politinius požiūrius, ginčija jų pagrįstumą, polemizuoja ir siūlo alternatyvias sampratas. Knygos straipsnių vertę sąlygoja tai, kad jie susiejami su gyva politine patirtimi, vengiama akademizmo. Autorius į Lietuvos politinį gyvenimą nežiūri iš teorijos aukštumų, bet siekia būti veikėju. Tai šiuolaikinėje politinėje filosofijoje nedažnai sutinkamas reiškiny, kurio negalima apibūdinti kaip trūkumo. Nežinau kito Lietuvos filosofo, kurio teorinė mintis šiandien būtų taip suaugusi su Lietuvos valstybės reikalais. Sunku įsivaizduoti, kad kolegos Vytauto tekstai nesukeltų polemikos. Tokia yra politikos prigimtis. Politinis gyvenimas neišvairduojamas be aštraus skirtingų požiūrių susidūrimo. Kaip rodo įvadinis knygos straipsnis, rašydamas publicistinius tekstus Vytautas Radžvilas nori matyti daugiau, negu leidžia mokslinio tyrimo metodai, politikų pareiškimai ir žiniasklaidos žinios. Taip jis elgėsi Sąjūdžio laikais, taip elgiasi ir prabėgus trisdešimtmečiais metų po jo.

V. Radžvilas vienas pirmųjų pradėjo kalbėti apie Europos Sąjungos politinio projekto trūkumus. Skirtingai negu kaimyninėse Vidurio Europos valstybėse, apie tai nemėgstama kalbėti. Lietuva pirmą kartą taip ryškiai skiriasi nuo šio regiono valstybių. Autorius bando pašalinti šį trūkumą. Jis jau dešimt metų plaukia prieš srovę, nesutaria su turinčiais valdžią ir gina savo poziciją. Kartais susidaro įspūdis, kad Vytautas – kaip lošėjas, pastatęs ant ES dabartinio projekto nesėkmės. Daugybė požymių rodo vis didesnę jo pasirinkimo pagrįstumą. Todėl knyga yra tartum įrodymas, kad mažumos požiūris nebūtinai yra klaidingas. Tiesa nėra tiesa vien todėl, kad taip ją vadina dauguma. Tik kaip visada politikoje atsitinka, niekas iš Vytauto oponentų nenorės pasakyti: „Radžvilas buvo teisus.“ Tiesiog neįmanoma, kad žmogus būtų teisus visais atžvilgiais. Tik ateitis konkrečiai parodys, kur Radžvilas klydo, o kur sakė tiesą. Bet kuriuo atveju, tai politiko marginalo knyga. Marginalai visada turi vieną svarbią galimybę – iš atimestojo akmens gali tapti kertiniu. Tačiau to kol kas neįmanoma žinoti. Kol kas V. Radžvilo knyga laukia istorijos teismo. Retas kuris kitas lietuvių autorius taip rizikingai žaidžia su istorija.

Alvydas Jokubaitis